नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन

डा. तुयुबहादुर महर्जन

नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन

एम्.ए. नेपालभाषा निगूगु दँ,
खुगूगु पौया निंतिं

डा. तुयु बहादुर महर्जन
सहप्राध्यापक

प्रकाशक
लुमन्ति दबू
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
पाटन संयुक्त क्याम्पस परिसर, यल

कृति : नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन
च्वमि : डा. तुयु बहादुर महर्जन
पिथना दँ : ने.सं.११३२, फागुण/२०६८
पिकाक: : लुमन्ति दबू,
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
पाटन संयुक्त क्याम्पस परिसर, यल
कभर डिजाइन : अगिब बनेपाली
कम्प्युटर सेटिङ्ग : रविन सितिखु

संस्करण : ३०१ प्रति

थाकू : मित्रता छापाखाना
गोमरी, ख्वप
फोन : ६६१३३९९

मु - दां १३०।- तका

जिगु खँ

एम्.ए. नेपालभाषा अध्ययन निदँया कोर्स खः। न्हापांगु दँय् न्यागू पौ ब्वनेमाः, छसिंकथं सामान्य भाषाविज्ञान, समालोचना (संस्कृ व पाश्चात्य), पद्य-साहित्य, गद्य-साहित्य व लोकवार्ता खः। निगूगु दँय् न्यागू पौ ब्वनेमाः। निगूगु दँया खुगूगु पतिइ ५०, ५० ल्याःया निगू विषय दु। छगू 'नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन' व मेगु अनुसन्धान- विधि खः। नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन धइगु नेपालभाषाया सम्बन्धय् भाषावैज्ञानिक धाँचां अध्ययन याइगु विषय ख। न्हापांगु दँय् भाषाविज्ञानया परिचयात्मक सामान्य अध्ययन खःसा निगूगु दँय् नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक धाँचां याइगु विशेष अध्ययन खः। थुकी प्यंगू एकाइ दु- एकाइ १ : परिचयात्मक अध्याय, थुकी नेपालभाषाया नां, नेपालभाषाया मूल भाषाखलः व सहजातीय स्वापूया विषय व नेवाःतय्गु जनसङ्ख्या इमिगु इतिहास, संस्कार संस्कृति भाषावैज्ञानिक धाँचां अध्ययन याइ। एकाइ २ : नेपालभाषाया ऐतिहासिक अध्ययन, थुगु ब्वय् नेपालभाषाया इतिहास व विभिन्न विषयसं वयाच्वंगु हिउपाःया विशेषरुपं अध्ययन याकी। एकाइ ३ : नेपालभाषाया समकालिक अध्ययन, थुगु ब्वय् वर्तमानकालया नेपालभाषाया वर्ण, व्याकरण, वाक्य, अर्थ व भाषाय् थौंकन्हय् खनेदयाच्वंगु निथी व निथिकं मयाक च्वयेगु विधि व भाषा खनेदयाच्वंगु थीथी विषयस अध्ययन याइ। एकाइ ४ : नेपालभाषाया विशेष अध्ययन, थुगु ब्वय् विद्यार्थीतय्त छुंछुं निश्चित विषयसं विशेषरूपं अध्ययन याकेगु ज्या बियातःगु दु।

न्ह्यागु थजु, थ्व प्यंगू एकाइया पाठ छथाय् हे दुगु सिंगो छगू सफू धाःसा मदु। ब्वनेत ब्वंकेत उखेंथुखें माःजुइमाः। छन्हु कक्षाक्वथाय् विद्यार्थीपासापिंसं थ्व दक्वं पाठ छथाय् दुगु सफू छगू दुसा ज्यू धकाः जित धइदिल। थुकिया उपाय निगू दु- छगू, जिं हे सफू च्वयेगु, मेगु, कोर्सय् मिलय् जूगु दक्व च्वसुत छथाय् मुंकाः पिकायेगु। थुकी न्हापांगु लँपु जिं ज्वना।

सफू च्वये सिधयेकाः विद्यार्थीपासापिंत बिया। वयकःपिंसं थ्व सफू 'लुमंति-दबू' नेपालभाषाया विद्यार्थीतय्गु संस्थाय् न्ह्यब्वयादिल। लिच्वःकथं थ्व सफू उगु संस्थां पिदन। थ्व सफू पिथनेगु ज्याय् प्रत्यक्ष व अप्रक्षरूपं सकल विद्यार्थीपासापिंसं ग्वहालि यानादिल, अथे नं विशेष ध्यान तयाः माःगु माःथाय्तक ब्वाँय् जुयाः माःगु व्यवस्था मिलय् यानाः सफूया रूप बियादीपिं पूर्ण श्रेष्ठ, अगिव बनेपाली, सुनिता राजभण्डारी, किशोर नेपालजुपिंत आपालं आपाः सुभाय्।

तुयु बहादुर महर्जन
सहप्राध्यापक
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
पाटन संयुक्त क्याम्पस, यल।

एकाइ १ : परिचयात्मक अध्याय

एकाइ २ : नेपालभाषाया ऐतिहासिक अध्ययन

एकाइ ३ : नेपालभाषाया समकालिक अध्ययन

एकाइ ४ : नेपालभाषाया विशेष अध्ययन

सांकेतिक चिं

/ /	वार्णिक चिं
[ ]	ध्वनितात्त्विक चिं

एकाइ १ : परिचयात्मक अध्याय

१.१ नेपालभाषाया थीथी नामकरण

नेवाःतय्सं थःगु मांभाय्कथं ल्हानाः वयाच्वंगु नेवाःभाय्यात नेपालभाषा धाइ। थ्व भाषाय् स्वाभिमान व गौरव तायेकीपिं सकल नेवाःतसें थुगु भाषायात 'नेपालभाषा' धयाच्वंगु दु, अथेसां न्ह्याथाय् नं जनसाधारणया खँ ल्हाइबलय् नेवाःभाय् धकाः जक धाइ। थुगु भाय्यात अःपुक धायेबलय् नेवाःतसें ल्हाइगु भाय् जुयाः नेवाःभाय् धाःगु खः।

न्हापा-न्हापा थ्व भाय्यात *नेपालभाषा, नेवारभाषा, नेपार भाखा, ङेपार भाखा, नैपालिक (नेपालीय) भाषा* धकाः नं धाः।[1] अभ्र नेपाःगाःया आदिवासीतय्त *'ङेपाल' धाइ। थुमिगु भाय्यात ङेपाल भाषा धाइ* धकाः नं धाः।[2]

थौंकन्हय् नेपालभाषा, **नेवाःभाय्**-या बिस्कं **नेवारी** नं धायेगु याः। नेवारी शब्द थुलि याकनं व यक्व प्रचार जुल कि थुगु भाषाया नां हे नेवारीथें जुल। वास्तवय् थ्व भाषाया नां नेवारी मखु नेपालभाषा खः, अलय् नेवाःपहलं सामान्य अर्थय् धाइबलय् जक **नेवाःभाय्** धाइगु खः।

नेपाःदेय्या नामं क्वकयातःगु थ्व भाषाया नां नेपालभाषा धकाः धयातःगु यक्व ऐतिहासिक दसित दु। 'नेपालभाषा' धकाः च्वयातःगु आःतकया दकलय् पुलांगु दसि 'न्यायविकासिनी' सफू खः। थुगु सफूयात 'मानवन्यायशास्त्र' नं धाः, 'नारदसंहिता' नं धायेगु याः। संस्कृतभाषां च्वयातःगु थ्व सफू ने.सं.५०० फागुन शुक्लपक्ष पञ्चमी तिथि वृहस्पतिवारखुन्हु येँदेय्या लुन्तभद्र वज्राचार्य धइम्हसें ल्ह्ययाः सिधयेकूगु खः। थ्व सफू ख्वपदेय्या जयस्थिति मल्लया शासनकालया सामाजिक न्याय सफू धाःसां ज्यू। थ्व सफूया दकलय् ल्यूनेया स्वंगूगु भ्वलय् थथे धकाः च्वयातःगु दु- *तस्येनं लिख्यते टीका स्पष्टा नैपाल भाषया।*[3] थ्व हे नेपालभाषाया दकलय् पुलांगु दसु खः। थथे हे जुजु जय ज्योति मल्लया शासन कालय् ख्वपदेय्या तौमधि त्वाःया देगलय् च्वंगु ने.सं. ५३० सालया ल्वहँपतिइ थथे धकाः च्वयातःगु दु- *अतः परं नेपालभाष। श्री योडस्तु सोमवासरे श्री त्रिपुरविद्या पीठिया द्वार पादुका स्थापना दिन जुरो।*[4]

---

[1] जनकलाल वैद्य, ***राष्ट्रिय अभिलेखालयया सफुती नेपालभाषा नां,*** ग्वयस्वां साहित्यिक दँपौ, ने.सं. ११०४, निफ्वःगु स्वां, पौ ६०।

[2] इन्द्र माली, **नेपालभाषा छुं दसु,** भ्रीगु भाय् : भ्रीगु खँग्वः, ने.सं. १०९८, पौ १५।

[3] शान्तहर्ष वज्राचार्य (सं.), **न्यायविकासिनी,** न्यत तुंछें : नेपालभाषा परिषद्, ने.सं. ११०७, पौ ११६।

[4] इन्द्र माली, **नेपालभाषा छुं दसु,** भ्रीगु भाय् : भ्रीगु खँग्वः, ने.सं. १०९८, पौ १७।

थुलिजक मखु जुजु जय ज्योति मल्लया लिपायाम्ह जुजु जय यक्ष मल्लया शासनकालया (ने.सं.५६१, ई.सं. १४४१ सालया) ल्वहँपतिइ नं थथे धका: च्वयात:गु दु- *नेपालभाषा । श्री श्री जय यक्ष मल्ल प्रभुर्वाकुरसं पादस्थापनाया जिन गजुदि छसि पुल द्रयका हुँयितिन दयका जुरो ।*[5] थ्व भाषायात नेपालभाषा धका:जक मखु 'देशभाषा' व 'स्वदेशभाषा' नं धायेगु या: । थुकी दकलय् न्हापलाकया दसु जुजु विष्णु सिंहया ने.सं. ६८९ या ल्वहँपौ ख: । व ल्वहँपतिइ थ्व भाषायात 'देशभाषा' धका: कियात:गु दु , अलय् मेगु 'स्वदेशभाषा' धका: दकलय् न्हापलाक च्वयात:गु येँदेय्या जुजु प्रताप मल्लया शासनकालय् ने.सं. ७७४ सालया हनुमान ध्वाखाय् च्वंगु ल्वहंपौ ख: । उकी 'अथ: देशभाषा', अत: परं देशभाषा', 'अथ: स्वदेशभाषा' धका: च्वयात:गु दु ।

थुकथं नेपालभाषा व थ्वया विभिन्न रूपकथं नेवारभाषा, नेपारभाखा, डेवार भाखा, डेपार भाखा, नैपालिक भाषा, नेपालीय भाषा, देश भाषा, स्वदेश भाषाया विभिन्न नामं च्वयाव:गु दु । थ्व चलन ने.सं. ५०० सालनिसें मल्लवंशया अन्तिम ईतक व वयां ल्यू थापना जूगु शाहवंशया सछिति दँतक थ्व हे नां छ्चला: वयाच्वंगु दु । थथे धायेबलय् जुजु सुरेन्द्र विक्रम शाहदेवया पालय् तक खनेदु । वयक:या शासनकाल ने.सं. ९६७ निसें १००१ (वि.सं. १९०४ निसें १९३८) तक ख: ।

नेवारी ?

नेवा:भाय्या शुद्ध व संस्कारित नां नेपालभाषा धाइ धयागु खँ च्वय् वनेधुंकल, तर थौंकन्हय् थ्व भाय्या मेगु नां 'नेवारी' जुयाच्वंगु दु । थौंकन्हय् थ्व 'नेवारी' खँग्व: थुलि छ्यलाबुलाय् व:गु दु कि थ्वया सक्कली नां हे नेवारी ख:ला धयाथें च्वनेधुंकल । सरकारीख्य:, गैरसरकारीख्य: निगुलिं नं थ्व नां यक्व हे छ्यल, तर थ्व भाय्यात 'नेवारी' मखु 'नेपालभाषा' धायेमा: धाइपिंसं धा:सा न्ह्याबलें न्ह्याथाय् नं 'नेपालभाषा' हे धयाच्वंगु दु ।

आ: थन छगू न्ह्यस: दंवइ, अय्सा थ्व भाय्यात छाय् नेवारीं धाल ? गुबलय्निसें धाल ? सुनां धाल ? गय् जुया धाल ? थुकीया लिस: छक: स्वये । भाषाया नां छुइबलय् देय् व थाय्या नामं, जातिया नामं व भाय्या नां छुइगु चलन दु । थथे नां छुइबलय् व देय्, थाय्, जातिया नांया दकलय् ल्यूने च्वंगु अकारयात ईकार याना: नां छुइगु चलन दु, गथे नेपालया नेपाली, भोजपुरया भोजपुरी, जापानया जापानी, पाकिस्तानया पाकिस्तानी, बंगालया बंगाली इत्यादि । थ्व हे ल्याखं नेवार जातियात नं नेवारी याना: नेपालभाषा थुइकात:गु ख:, तर थ्व खँ न्यंकनं छ्यलात:गु खनेमदु, गथे तामाङ, मगर, गुरुङ, दनुवार, खस इत्यादि । थुकीयात खँग्व:या ल्यूने च्वंगु अकारयात ईकार यायेगु चलन मदु ।

[5] इन्द्र माली, **नेपालभाषा छुं दसु,** भ्रीगु भाय् : भ्रीगु खँग्व:, ने.सं. १०९८, पौ १७ ।

थ्व हे खँय् प्रो. माणिकलाजुया छगू बिचा: स्वयेबहजू । वयकलं छथाय् खय्भासं थथे धका: च्वयादीगु दु, *'नेपालभाषा बोल्ने नेवाल (-नेवार) हरु भएकोले यूरोपीय लेखकहरुले यस भाषाको अध्ययन गर्दा बङ्गालको बङ्गाली भनेझैं नेवारहरुले बोल्ने भाषाको नाम नेवारी भनी नयाँ नामकरण गरेको देखिन्छ र हाम्रो देशका भाषा शोभिनिष्टहरुलाई यो नाम आकर्षक र प्रिय लाग्न गयो । खास गरी एक राष्ट्र, एक भाषा अनि केके.... एक.... भन्ने नारा दिने तथाकथित राष्ट्रवादी जातिवादीहरुलाई नेपालभाषा भन्ने नाम आपत्ति लाग्न थाल्यो ।'*[6] थ्व चलन डा. कमल प्रकाश मल्लया धापूकथं ने.सं. ८८० साललिपातिनि नेपा:गालंपिनें व:पिंसं व विदेशीतय्सं या:गु ख: । (भ्रीगु भाय् : भ्रीगु खँग्व: पौ क)

थ्व च्वय्या निगू धापुतिं छु सीदु धा:सा नेवार खँग्व:या ल्यूने च्वंगु आख:यात ईकार याना:जक नेवार-या नेवारी या:गु ख: । निगूगु, थ्व ने.सं. ८८० साललिपातिनि धायेगु या:गु ख: । थथे धायेबलय् थ्व ईशा सं १७६८ लिपा धका: सीदु । स्वंगूगु, थथे नेवार धायेगु चलन नेपा:गालं पिने व विदेशीतय्सं धा:गु धैगु सीदत । विदेशीत धा:गु मतलव यूरोपियन धा:गु जुल । यूरोपियन धका: सुयात धा:गु जुइ ? थ्व खँय् इन्द्र मालीयागु धापू स्वयेबहजू, *'वास्तवय् नेवारी धायेगु यूरोपियनतय्सं याना जक ख: गुकियागु अनुसरण अंग्रेजतय्गु प्रति भक्ति दुपिं च्यो बुद्धितय्सं याना जक जुल छाय् धा:सा हडसन्‌सिकं न्ह्योयागु गुगुंनं साहासनय्, सफुतिइ नेवारी धका: च्वयात:गु आ:तक लूगु मदुनि ।'*[7] थुकिं छु सी दत धा:सा यूरोपीय धका: ब्रायन हफ्टन हजसन व वइलय् यूरोपं व:पिंत धा:गु जुल , अलय् माणिक लाल श्रेष्ठ व इन्द्र मालीया ज्व:ला:गु खँ छु धा:सा थ्व नेवारी खँग्व: अप्व: छ्यलेगु ज्या नेपा:या हे मनूतसें या:गु धका: सीदु ।

च्वय् न्ह्यथंम्ह हजसन धयाम्ह सु ? वया नेपालभाषानाप छु स्वापू दु ? थन थ्व खँ छता न्ह्यथनेबहजू, *"धर्मादित्य धर्माचार्य फ्रान्सया पण्डित सिल्भा लेभीया समकालीन पण्डित ख: । वयक:सिबे यक्व न्हापा हे विदेशी विद्वान्‌पिंसं नेपालभाषा सयेका: सीका थ्व भाषाया वैज्ञानिक अनुसन्धान यायेधुंकल । सन् १८२० सं हजसनं नेपालभाषाया अध्ययन यानादिल धा:सां सन् १७९२ सं क्याप्टेन विलियम कर्कप्याट्रिक नेपा: भ्राया: दकसिबे न्हापां नेपालभाषा सयेकूम्ह विदेशी विद्वान् धायेबहजू । थ्वयालिपा उल्लेख यायेबह: जुइक डानियल राइटजुं नेपालभाषा अध्ययन यानादिल ।"*[8] थथे हे हानं मेगु धापू, *"विलियम कर्कप्याट्रिकया नेपालभाषा अध्ययनया ल्यू ब्रायन हफ्टन हजसन*

[6] माणिकलाल श्रेष्ठ, **नेपालभाषा सम्बन्धी केही तथ्य**, अक्षलोक (नेपाली साहित्यिक त्रैमासिक) वर्ष १, अंक १, वि.सं. २०३६, पौ ७३, ७४ ।

[7] इन्द्र माली, भ्रीगु भाय् : **भ्रीगु खँग्व:**, पोखरा : मांभाय् पुच: , ने.सं. १०९८, पौ १६ ।

[8] रेवती अमात्य व मेमेपिं, **विदेशी विद्वान व नेपालभाषा** , साहित्यया मूलुखा, ने.सं. १०९८, पौ २ ।

नेपालभाषाया विशेष अध्ययन यानादिल ।" [९] डा. कमल प्रकाश मल्लया धापूकथं हजसन हे नेपालभाषा अध्ययनया श्रीगणेश यानादीम्ह न्हापांम्ह पश्चिमी विद्वान् खः ।

च्वय्या धापुतिं हजसनया नेपालभाषानाप गुज्वःगु स्वापू दु धकाः सी दत । वय्‌कः सन् १८२० स नेपाः भ्काःबलय् बृटिश रेजिमेन्टनाप भ्काःगु खः । थुकथं वय्‌कःयात यूरोपियन धकाः धाःगु खः । सायद वय्‌कःपिंसं नेपालभाषा अध्ययनया सिलसिलाय् नेवारी धकाः धाःगु जुइ ।

१.२ नेवाःजातीय व मांभाय्‌कथं नेपालभाषाया अध्ययन

वि.सं. २०५८ सालया जनगणनाअनुसार नेपालय् भाषाया नामं थुइकातःगु जाति ९२ गू दु । यच्चुक क्वःमज्यूगु भाषा मेमेगु नं दु । आपाः जनसङ्ख्या दुगु भाषिक जातिया ल्याखं न्हापांगु थासय् नेपाली भाषिक जाति (१,१०,५३,२५५ म्ह) दु । निगूगु व स्वंगूगु थासय् मैथिली (२७,९७,५८२ म्ह) व भोजपुरी (१७,१२,५३६ म्ह) दु । वथें हे प्यंगूगु व न्यागूगु थासय् थारु (१३,३१,५४६ म्ह) व तामाङ (११,७९,१४५ म्ह) दु । खुगूगु थासय् नेवाःत लाः । थुगु ल्याः दक्वं भाषा ल्हाइपिनिगु ल्याः खः । नेवाःतय्‌गु मुक्कं जनसङ्ख्या १२,४५,२३२ म्ह दु । उकी नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु ल्याः ८,२५,४५८ म्ह दु । भाय् ल्हाइपिनिगु ल्याखं थुपिं खुगूगु थासय् लाः । थुकथं जनगणनाया तथ्याङ्कय् मेमेगु तथ्याङ्कय् थें नेवाःतय्‌गु तथ्याङ्क नं निथिकं दु- छता भाषिक जातिया तथ्याङ्क, मेगु उगु जातिं उगु भाषा मांभाय्‌कथं ल्हानाच्वंगुया तथ्याङ्क । थ्व निगू तथ्याङ्कय् ल्हापांगु तथ्याङ्क धइगु थःगु मांभाय् ल्हाये मसःसां उम्ह मनुखं थः नेवाः खः धकाः ल्याः बिल, उकिं व नेवाःभाय् ल्हायेमसःम्ह नेवाः जुल । स्वाभाविक रूपय् उज्वःपिनिगु ल्याः आपाः दइगु जुल । मेगु छथी गुम्हसिनं नेवाःभाय् ल्हाये नं सः, नेवाः नं खः धकाः ल्याः बिल । थुज्वःपिनिगु ल्याः म्ह जुल ।

गनतक नेपालभाषायात मांभाय्‌कथं अध्ययन यायेगु खँ दु व तसकं महत्त्वपूर्णगु प्रसंग खः । संसारय् प्रत्येक मनुखं कम्ति नं छता भाय् ल्हाये सइगु हे जुल, नत्र सालाखाला स्वंगूतक भाय् ल्हाये सइ । छगू थःगु मांभाय् , निगूगु थःगु देसय् सम्पर्क-भाय्, स्वंगूगु अन्तराष्ट्रिय भाय् । स्वगूयां अप्वः भाय् सयेके धइगु वया थःगु इच्छा व क्षमताया खँ खः । नेवाःत नं छम्ह शिक्षित नेवाः जुल धाःसा वं शिक्षाया कारणं राष्ट्रिय व अन्तर्राष्ट्रिय स्वापूया निंतिं स्वता भाय् सयेकातइ । मांभाय्‌या ल्याखं नेपालभाषा, देशदुने सम्पर्क भाय्‌या ल्याखं नेपाली भाषा, अलय् अन्तर्राष्ट्रिय भाय्‌या ल्याखं अङ्ग्रेजी भाय् सयेकातइ ।

[९] रेवती अमात्य व मेमेपिं, **विदेशी विद्वान व नेपालभाषा** , साहित्यया मूलुखा, ने.सं. १०९८, पौ ३ ।

नेवाःतसें नेवाःभाय् ल्हायेसयेकेगु थःगु नैसर्गिक अधिकार खः । मचा बुयाः दँ-बदँ दसेंनिसें वया मामं वयात खँग्वः स्यनी । छता निता यायां अप्वः खँग्वः स्यस्यं यनी , अलय् खँपु नं स्यनी । थ्व धयागु वया मामं गुगु भाय् स्थानीय भाषाया रूपय् सयेकाः जीवन हनाच्वन वं उगु भाय् थः मचायात स्यनी । व मचां सयेकूगु भाय् हे वयागु निंतिं मांभाय् जुइ । छम्ह नेवाःमामं थः मचायात नेवाःभासं विभिन्न खँग्वः व खँपु स्यनी । थ्व हे क्यागु मांभाय् जुइ । थुकथं छम्ह नेवाःया निंतिं नेपालभाषा हे वयागु मांभाय् खः ।

च्वय् धयातःथें छम्ह नेवाःलं नेवाःभाय् सयेकेगु, नेवाःभाय्‌या माध्यमं शिक्षा कायेगु वयागु जन्मसिद्ध अधिकार खः । नेपालभाषाया ख्यलय् *मथां आखः सय्‌केगु जूसा मां भाषं ब्वङ दिसँ* धकाः सः तःम्ह नेपालभाषा पुनर्जागरण-कालया प्यम्ह महारथीपिंमध्यय् छम्ह रथी ख्वपया मास्टर जगत सुन्दर मल्ल खः । वय्‌कलं ख्वपया थःगु छेँय् व येँय् नं थःगु छेँय् मचातय्‌त नेवाःभासं शिक्षा बियादिल । सायद नेवाःभासं शिक्षा ब्यूगु थ्व हे न्हापांगु खुसि जुइ ।

ने.सं. १०७१ (वि.सं. २००७) सालय् नेपालय् प्रजातन्त्र वल । प्रजातन्त्र वःगुया लिच्वःकथं जुइ ने.सं. १०७४ (वि.सं.२०१०) सालय् नेवाःतसें नेवाःभाय्‌या माध्यमं शिक्षा कायेदत । उबलय् स्कूलया माध्यमिक तगिमय् पूर्वीय भाषा (Oriental Language) या नामं ब्वने दत । थ्व ह्वःताः नेवाःतय्‌तजक मखु मैथिली व हिन्दी भाषाभाषीतय् नं चूलात । थ्व हे ह्वःताः वीरगञ्जय् थापना यानातःगु राष्ट्रिय विद्यापीठं ने.सं. १०७५ सालंनिसें प्रवेशिका-तहनिसें विद्यालंकार-तहतक नेपालभाषा ब्वनेदइगु व्यवस्था जुल । थुकिया छुं दँलिपा अर्थात् ने.सं.१०८० (वि.सं. २०१६) सालं मानविकी संकाय (उबलय्‌या कला I.A.) स छगू मूलगु विषय नेपालभाषा व मेमेगु संकायस मातृभाषा (Vernacular) या नामं नेपालभाषा ब्वनेदत, लिपा ने.सं. १०९१ सं न्हूगु शिक्षा लागु यात । थुकी मुक्कं १७ गू भाषामध्यय् नेपालभाषा छगू नं दुथ्याकल । थुकिं यानाः छसिंकथं मांभासं शिक्षा काइपिं पाः जुल ।

मेखे ने.सं. १०८२ निसें स्नातक-तहलय् नं नेपालभाषा विषय ब्वने दत । स्नातकोत्तर-तहलय् नेपालभाषा विषय ब्वनेगु ब्वंकेगु ज्याखँ न्ह्यानावंच्वन , अलय् ने.सं. १०९७ सालनिसें शोधप्रबन्ध च्वयाः डिग्री (Degree by Desertation) याये दइगु जुल । ने.सं. ११०१ निसें नियमित कक्षा नं संचालन जुल ।

स्कूलय् उबलय्‌या श्री ५ या सरकारं वि.सं. २०४७ सालंनिसें प्राथमिक तगिमय् मांभाय्‌या रूपय् नेपालभाषा ब्वने दइगु व मांभासं स्कूल चायेके दइगु व्यवस्था यानाबिल । उकथं नेवाःतसें ने.सं ११११ (वि.सं. २०४७) सालं जगतसुन्दर- ब्वनेकुथि थापना यात । थौंकन्हय् अन नेपालभाषा व मेमेगु भाषाया माध्यमं SLC तक ब्वनेगु व्यवस्था दु । अथे हे नेवाः वस्ती नेवाः स्कूल अभियानअन्तर्गत पूर्वप्राथमिकनिसें नेपालभाषां शिक्षा बियाच्वंगु दु ।

१.३ चीनसँय्भाय्-खलकय् नेपालभाषाया थाय्या विवाद (बोडिस् वा हिमाली पुचः)

नेपालभाषा चीनसँय्भाय्-खलकय् लाः धइगु खँ सकसिनं मानय् याः, अथे नं उगु खलकय् गनथाय् लाः धइगु खँया वर्गीकरण याइबलय् विवाद दु । थ्व हे विषयस विभिन्न विद्वानपिंसं विभिन्नकथं वर्गीकरण यानादीगु दु ।

Brian H. Hodgson व Sten Konow जुपिनिसं सँयभाय् व नेपालभाषाया शब्दत मुंकाः तुलनात्मक अध्ययन यानाः उकी दुगु ध्वनि व रूपया आधारय् नेपालभाषा मूल हिमाली व उत्तरी खः धकाः क्वःछिनादिल । थनंलिपा Sten-Konow व August Conrady जुपिनिसं नेपाभाषायात असार्वनामिक (non-pronominalized) हिमाली पुचलय् लाकादिल । थुकथं मूल भाषा चीनसँय्भाय्-खलः जुल । चीनसँय्भाय्-खलःया प्यंगू कचा दु । उकीमध्यय् छगू हिमालीकचा खः । थ्व हे हिमालीकचाय् नं स्वंगू कचा दयेकाः छगू कचा असार्वनामिक पुचः यानातःगु दु । थुगु असार्वनामिक कचाय् गुरुङ, तामाङ, मगर, सुनुवार, नेवाःभाय्, पहरी, लाप्चे, माझी दुथ्याकातःगु दु । थुकथं Sten Konow व August Conrady जुपिनिगु वर्गीकरणअनुसार नेपालभाषा हिमाली समूहलय् लाकातःगु जुल ।

Robert Shafer (1955) जुं वर्गीकरण यानादीबलय् नेपालभाषायात चीनसँय्भाय्-खलःया बोडीक पुचलय् तयादीगु दु । वय्कलं मूल भाषा-पुचः चीनसँय्भाय्-खलः दयेकाः उकी स्वंगू कचा दयेकादिल । उकीमध्ये छगू कचा बोडीक पुचः खः । नेपालभाषायात थुगु पुचलय् दुतिनादीगु जुल ।

C.F. Voegelin व F.M. Voegelin (1964/65) जुपिनिसं चीनसँय्भाय्-खलः मूलगु यानाः उकी खुगू कचाः दयेकादीगु दु । उगु खुगू कचामध्यय् छगू कचाया नां ग्यारुङ-मिश्मी खः । थुगु ग्यारुङ-मिश्मी-कचाय् अझ स्वंगू कचा दयेकाः उकी असार्वनामिक पुचलय् नेपालभाषा लाकातःगु दु । थुकी नेपालभाषाजक मखु गुरुङ, तामाङ, पहरी, ग्यारुङ दुथ्याकातःगु दु । थुगु वर्गीकरणय् नेपालभाषा बोडिस्-पुचलय् लाकि हिमाली-पुचलय् धइगु क्वःमजी ।

Warren W. Glover (१९७०) जुं नेपालभाषायात चीनसँय्भाय्-खलःया निगू कचामध्यय् छगू कचां बोडीक पुचः दयेकादीगु दु । बोडीक कचादुने नं निगू कचा दयेकाः उकी हिमाली कचाअन्तर्गत लाकातःगु दु, बरु नेपालभाषानाप चेपाङ भाय्नापं तयातःगु दु । चेपाङभाय्नाप नेपालभाषाया २८ प्रतिशत ज्वःलागु खँ न्ह्यब्वयातःगु दु ।

Paul K. Benedict (१९७२) जुं ध्वनिया आधारय् भाषा ब्वथलादीगु दु । वय्कलं न्ह्यगू भाषा ब्वथलाः सँय्-मूलया बोडीस पुचः व किराती भाय् पुचः बिचय् नेपालभाषाया सम्बन्ध क्यनाः ब्वथलादीगु दु । वय्कलं मुक्कं हिमाली पुचःजक नं धयामदी, बोडीस पुचःजक नं धयामदी ।

१.४ चीनसँय्भाय्-खलःलिसे नेवाःभाय्या सहजातीय स्वापू

नेपालभाषा चीनसँय्भाषा-परिवारय् लाः धकाः दकलय् न्हापलाक Brian H. Hodgson जुं धइदीगु खः । थनंलिपा भारतीय भाषा सर्वेक्षण सफूया सम्पादन याःबलय् G.A,Greirson-Sten Konow जुपिंसं नेपालभाषायात भोटबर्मेली-भाषापरिवारय् तयादिल । Robert Shafer (1955) जुं नं थुकिया पुष्टि यानादिल । थुकथं चीनसँय्भाय्-खलःलिसे नेवाःभाय्या सहजातीय स्वापू दु धइगु खँ क्वःजित । थथे धायेबलय् चीनसँय्भाषाय् गुज्वःगु विशेषता दु, नेपालभाषाय् नं उज्वःउज्वःगु हे विशेषता दु धइगु खँ खः । थुज्वःगु विशेषता क्वय् बियातःकथं दु ।

(क) अयोगात्मक भाषा

अयोगात्मक भाषाय् वाक्य निर्माण जुइबलय् पद-पद वा रूप अथवा अर्थतत्त्व व सम्बन्धतत्त्व छगू मेगुली स्वाइमखु । थथे स्वाइमखुगु जुयाः थुकियात अयोगात्मक भाषा धाःगु खः । अयोगात्मक भाषाय् थथे जोडय् मंजुसे ब्यागलं हे रूप वा शब्द तयेहइ, गथे- वने (to go) धइगु क्रिया छगू दसु काये । वने क्रियायात पुलांगु चिनियाभाषाय् त्सेन (tsen) धाइ । भूतकाल यायेमाल धाःसा ब्यागलं शब्द हे स्वाइ । उगु भाषाय् 'लिओन' (lion) धइगु शब्द तइ । उगु शब्दया अर्थ 'सिधल' खः । थुकथं 'त्सेन लिओन' (tsen lion) 'वने सिधल' जुल । थुकिया मतलब वनेया भूतकाल 'वन' थुइकूगु खः ।

अयोगात्मक भाषाया मेगु विशेषता धइगु स्थान-प्रधान जुइगु खः । स्थान-प्रधानया मतलब छगू वाक्यय् पद न्ह्यःने ल्यूने तल धायेवं व्याकरणिक अर्थ पाइ, गथे न्ह्यःने लाःसा कर्ता, ल्यूने लाःसा कर्म जुइ । दसु काये-

न्गो त नि
जिं स्याये छंत । थुकिया मतलब जिं छंत स्याये धाःगु खः । थुकिया मेगु दसु-

नि त न्गो
छं स्यात जित । छं जित स्यात ।

थन न्हापांगु दसुइ **न्गो**-या अर्थ **जिं**, निगूगु दसुइ **न्गो**-या अर्थ **जित** खः । अथे हे न्हापांगु दसुइ **नि**-या अर्थ **छंत,** अलय् निगूगु दसुइ **नि**-या अर्थ **छं** खः । पाःगु खँ थुलि हे खः कि न्हापांगु दसुइ न्ह्यःने च्वनावःगुलिं कर्ता जुल अलय् **न्गो**-या अर्थ **जिं** जुल । लिपांगु दसुइ व हे **न्गो** वाक्यया ल्यूने च्वनावःगुलिं कर्म जुल, अलय् **जित**

जुल । थ्व अयोगात्मक भाषाया विशेषता खः । थुज्वःगु पहः नेपालभाषाय् नं खनेदु । तुयू कापः (White cloth) न्हापांगु **तुयू** विशेषण खः । मेगु दसु काये कापः तुयू । The cloth is white. नेपालीभाषां च्वयेबलय् **कपडा सेतो छ** । थन तुयूया मतलब क्रिया दुगु विशेषण खः । थुकथं नेपालीया **छ** व अङ्ग्रेजीया is नं दु, धइगु मतलब न्ह्यःने जूबलय् विशेषणजक, लिपांगु दसुइ विशेषण व क्रियातक नं दु । थुगु भाषाय् शब्द वाक्यय् प्रयोग जूगु थाय् स्वयाः व्याकरणिक कार्य (कर्ता, कर्म) पाइगु जुयाः व्याकरणिक कार्य थुइकीगु कारक प्रत्ययत थीथी दइमखु ।

चीनसँय्भाय्खलःयात अयोगात्मक भाषा अथवा स्थानप्रधान भाषा नं धाइ । थुकिया शब्दत अव्ययथें जुइ । थुकी छुं नं कथंया शब्दया रूपावली दइमखु । थुज्वःगु भाषाय् व्याकरणया नियम लागु जुइमखु, बरु वाक्यय् छुं छगू पद न्ह्यःने, ल्यूने तल धायेव पदया अर्थ पाइ, गथेकि अंग्रेजीभाषाय् Ram killed Ravan धइगु वाक्यय् राम धइगु पद न्ह्यःने तयेमाः, रावण धइगु पद ल्यूने तयेमाः, मखुसा अर्थ हे पाइ । यदि रावण शब्द न्ह्यःने तल धाःसा रामं रावणयात स्याःगु मजुसे रावणं रामयात स्याःगु जुइ । थुकिया मतलब राम न्ह्यःने जुयाः वाक्यया कर्ता जुल, रावण ल्यूने जुयाः कर्म जुल । थुज्वःगु भाषाय् व्याकरणिक कार्यजक पाइगु मखुकि पदवर्ग नं पाइ । पायछि थ्व हे चिनिया भाषा नं खः । चीनया भाषाय् छगू चलन चल्तीगु दसु दु– हुआ पओ मीन = जुजुं प्रजाया रक्षा याइ । मीन पओ हुआ = प्रजां जुजुयात रक्षा याइ । थथे जूगुया मू कारण खँग्वलय् न्ह्यतँसा लितँसा, विभक्तिया चिं मदुगुलिं खः । न्हापा नेपालभाषा नं थुज्वःगु हे अयोगात्मक भाषा खः, लिपा चिनिया भाषानापया स्वापू तापानावन, मेखे संस्कृतभाषानाप स्वापू दयावल । उकिया प्रभावं न्ह्यतँसा, लितँसा, विभक्ति तयेगु चलन दयावल । थुकथं थुगु भाषा अयोगात्मक भाषां योगात्मक भाषाय् हिलावन ।

(ख) मूल आखः छगःया छगू शब्द जुइगु

चीन-सँय्भाय्खलः छता एकाक्षरीपहःया भाषा खः । नेपालभाषायात नं एकाक्षरीपहःया भाषा धकाः धायेगु याःगु खः, उकिं चीनसँय्भाय्खलः व उगु भाषापरिवाय् लाःगु नेपालभाषाय् छगः आखः (syllable) या कम्ति नं छगू अर्थ दुगु शब्द जुइ, लिपा भारोपेली भाषाया संसर्गय् लायेवं अथे मजुल । वास्तवय् एकाक्षरी शब्द जुयाः अव्ययथें न्ह्याबलें एकरूप जुयाच्वनी । खु (खुसि), ता (तता), दा (दाजु/दाइ) इत्यादि । न्हापा खु, ता, दा जक धाइगु खः । लिपा लितँसा, न्ह्यतँसा तयेगु चलन वसेंलिं खुसि, तता, दाजु/दाइ धायेगु चलन वःगु खः ।

निगः वा निगलं आपाः आखःया खँग्वःत विस्तारं छगलय् हिलावनीगु स्वभाव दु, गथे निगः आखलं छगः आखः जूगु खँग्वःत– लख > लः, धल > धः, अथे हे स्वंगः आखलं निगः जूगु– मकल > मकः, जनिख > जनी, स्वंगलं निगलय् वनाः छगः जूगु दसु– ब्वहल > ब्वहः > ब्वः, त्वहल > त्वहः > त्वः इत्यादि । नेपालभाषाय् एकाक्षरीया

रूप वा शब्द यक्व दु- कि, कु, खा, खि, खु, खै,, गा, चा, चु, च्व, छ, छि, छ्व, जि, जु, जू, ज्या, भि, भी, ता, ति, ती, तु, तू, थी, थु, थू, दु, धी, धू, न्या, पा, पी, पु, फा, फि, बी, ब्व, ब्वा, भु, भू, मा, मी, मू, ला, लू, वा, सि, सी, सु, सू, हा, हि इत्यादि ।

(ग) उच्चारणया सः पायेवं अर्थ नं पाइगु

नेपालभाषा छता ह्रस्वमय भाषा खः । न्हापा-न्हापाया पुलांगु भाषाय् दीर्घ यानाः च्वयेगु चलन मदु । च्वय् धयातःथें भारोपेली भाषाया संसर्गय् लायेवं छगः हे आखः (Syllable) यात ताःहाकः, चीहाकः, चीहाकः-न्हासं थ्वयेकाः, ताःहाकः-न्हासं थ्वयेकाः उच्चारण यायेवं अर्थ पाइगु स्वभाव विकास जुल । थुज्वःगु उच्चारणया सः पायेवं अर्थ नं पाइगु विशेषता चिनियाभाषाय् नं आपालं दु ।

शब्द	उच्चारण विधि	अर्थ
कु	चीहाकं उच्चारण याइ,	कुबीत दयेकातःगु भारी
कू	ताःहाकलं उच्चारण याइ,	टुक्रा, बुँ पालीगु ज्याभः
कुँ	चीहाकलं न्हासं थ्वयेकाः उच्चारण याइ,	सु छ्वालि अथवा सिँ च्याकेबलय् वइगु ग्यास
कुं	ताःहाकलं न्हासं थ्वयेकाः उच्चारण याइ,	क्वथा अथवा छेँया दुने लाःगु भाग
धु	चीहाकलं उच्चारण याइ,	म्ह छम्हया हाकः
धू	ताःहाकलं उच्चारण याइ,	नचुगु मसिनगु भाग
धुँ	चीहाकलं न्हासं थ्वयेकाः	उच्चारण याइ, जंगलय् दइम्ह छम्ह ग्यानपुम्ह जनावर
धुं	चीहाकलं न्हासं थ्वयेकाः उच्चारण याइ,	नस्वाकेत च्याकीगु नस्वाःसिंका
सि	चीहाकं उच्चारण याइ,	म्हय् दाइपिं हि त्वनाः म्वाइपिं कीचात
सी	ताःहाकलं उच्चारण याइ,	प्राण मदयेधुंकूम्ह प्राणी
सिँ	चीहाकलं न्हासं थ्वयेकाः उच्चारण याइ,	सिमा पालाः दुयेत तयार यानातःगु वस्तु

पायछि थ्वथें सात रूपिया व सत्तरी रूपियाया केवल उच्चारणजक पाःगु मखु अर्थ नं पाः, अथे हे नितका व नीतका, उकिं थुगु पुचलय् लाःगु भाषाय् उच्चारणजक पायेवं अर्थ नं पाइगु विशेषता दु ।

(घ) छगू हे अर्थ थुइकीगु निगू शब्द स्वानाः हाकनं छगू शब्द दयेकीगु

चीनसँय्भाय्खलकय् छता हे अर्थ थुइकीगु छगूजक शब्द छ्यलां गाःथाय् वहे अर्थ थुइकीगु हाकनं मेगु छगू शब्द नापं तयाः स्वानाः छगू सिङ्गो शब्दथें दयेकू । छगू

दसु काये- मनूतय् म्हुतुइ क्वय् नं वाभ्वः दु च्वय् नं । क्वय् च्वंगु वाभ्वलय् न्ह्यःने च्वंगु वाया जःखः निपु भतीचा ताःहाकः वा दइ, उकियात मनूतसें खिचा-वा नं धाः । थ्व मांसाहारी प्राणीतय्के दइगु वा खः । थुकियात खिचावा-या बिस्कं दन्तवा नं धाइ । वास्तवय् दन्त धायेधुंकाः हाकनं वा धयाच्वनेम्वाः । 'दन्त' (संस्कृत शब्द) व 'वा' नेवाः शब्द निगुलिं नापं तयाः 'दन्तवा' धायेगु यात । थ्व नं चीनसँय्भाय्खलःया विशेषता खः । अथे हे 'फ्गंःपंछि', 'फ्गंः' धायेधुंकाः 'पंछि' धयाच्वनेम्वाःगु खः ।

(ङ) भाववाचक नाम म्ह जुइगु

चीनसँय्भाय्-खलकय् भाववाचक खँग्वः तसकं म्हजक दु । थ्व विशेषता धइगु भाषाया दुर्बलपक्ष धायेमाली । दया, माया, प्रेम, घृणा, राग, द्वेष, मोह, लोभ, अहंकारथें ज्वःगु भाववाचक खँग्वः थुगु भाषाखलकय् मदयाः मेगु भाषां त्यासा कयाच्वंगु दु, उकिं भाषाशास्त्री विद्वान् डा.स्टेन कोनो (Sten Konow) जुं चीन-सँय्खलःया भाषाय् वस्तुवाचक खँग्वलय् तःमिसां भाववाचक खँग्वलय् चीमि धयादीगु दु । नेपालभाषाय् नं थुकथंया दुर्बलता खनेदु, उकिं हे जुइ नेपालभाषाय् भाववाचक खँग्वःत मेमेगु भाषां त्याय्कयातःगु दु- अन्याय, असत्य, इच्छा, जिन्दगी, जीवन, दया, माया, धर्म, पाप, प्रेम, विश्वास, शिक्षा, सत्य, सुख, स्वास्थ्य इतयादि ।

१.५ स्वनिगः दुने व पिने नेवाःतय् वितरण

सन् २००१ अर्थात् वि.सं. २०५८ सालया जनगणनाकथं नेपाःअधिराज्यया कूल जनसङ्ख्या २,२७,३६,९३४ दु । नेवाःतयगु सन्दर्भय् जक खँ ल्हायेबलय् नेवातयगु जनसङ्ख्या १२,४५,२३२ दु । प्रतिशतकथं नेवाःत ५.४७ प्रतिशत दु । अलय् राष्ट्रिय स्तरय् खुगूगु थासय् लाः । कूल नेवाःतमध्यय् उपत्यकादुने ५,८२,३७० दु अर्थात् ४६.७६ प्रतिशत दु । अलय् उपत्यकापिने ६,६२,८६२ म्ह नेवाःत दु अर्थात् प्रतिशतकथं ५३.२३ दु । नेपाःया ७५ जिल्लामध्यय् यैं, यल व ख्वप स्वगू जिल्ला जनसङ्ख्या क्वय् बियातःकथं दु ।

	जिल्ला	नेवाः-जनसङ्ख्या	वक्ता-सङ्ख्या
१	ललितपुर	१३६२००	१२९१९७
२	भक्तपुर	१२५९२६	१२२४५१
३	काठमाडौं	३२०२४४	२८३३३३
	मुक्कं	५८२३७०	५३४९८१
स्वनगलं पिने		६,६२,८६२	२९०४७७
जम्मा सङ्ख्या		१२,४५,२३२	८,२५,४५८

(उपत्यकां पिने नेवाःतयगु वितरण एकाइ ३ या ३.२.३ मांभाय्कथं भाय् ल्हाइपिं पाः जुजुंवंगु अध्यायस बियातःगु दु ।) ।

१.६ चीनसँय्भाय्-खलकय् नेवाःभाय्या मू व अथे मूबंगुया कारण

१.६.१ पुलांपुलांगु नेवाःभासं च्वयातःगु सामग्री ल्यनाच्वंगु

नेपालभाषा छगू अनेकौं पुलांगु वाङ्मयं धनीगु भाषा खः । थुगु भाषाया अस्तित्वय् भिंछगू शदीनिसें खनेदत । गुबलय्निसें च्वयेगु ज्या जुल उबलय्निसें ल्हातं च्वयाः च्वज्या न्ह्याकाच्वन । थ्व ज्या उबलय्तक न्ह्यात गुबलय् थासा आखलं सफू पिकायेगु ज्या जुल , उकिं पुलांगु सामग्री धइगु ने.सं. १०२९ सालस निष्ठानन्द वज्राचार्यजुं प्रज्ञापारमिता सफू पिकयाद्यूगु दँतकयात कयातःगु दु । थुबलय्तकयागु च्वज्या-बस्तु निथिकं ब्वथलातःगु दु ।

(क) गैरसाहित्यिक सामग्री

नेपालभाषाय् पुलांगु गैरसाहित्यक सामग्री निथिकं दु- (क) पत्रवाङ्मय, (ख) ग्रन्थवाङ्मय । पत्रवाङ्मय नं निथिकं दु (अ) लिखित पत्र (आ) उत्कीर्ण पत्र । लिखित पत्रय् क्रयपत्र, पारितोषिकपत्र, बन्धकपत्र, दानपत्र, गोष्ठीपत्र, टिप्पणीपत्र इत्यादि । थुकी ने.सं. १५९ या क्रयपत्र, ने.सं. २११ या बन्धकपत्र नमूना खः । उत्कीर्ण पत्रय् यैंय् च्वंगु मञ्जुश्रीया ने.सं. ४० या शिलापत्र व ने.सं.२९३ या साँखु वज्रजोगिनीया शिलास्तम्भ नमूना खः ।

पत्रवाङ्मयया विकास जूगु ३०० दँलिपा अर्थात् ने.सं. ४९४ लिपां ग्रन्थवाङ्मयया विकास जुल । थुकिया छुं नमूना थथे दु -

ने.सं. ४९४ या हरमेखला (चिकित्साशास्त्र)
ने.सं. ५०० या नारदस्मृति (न्यायशास्त्र)
ने.सं. ५०१ व ५०६ या अमरकोश (कोश)
ने.सं. ५०९ या गोपालराज वंशावली (वंशावली ने.सं. ५०९)

थुज्वःगु मेमेगु आपालं ग्रन्थत दु, गथे चिकित्साशास्त्र, न्यायशास्त्र, शब्दकोश, इतिहास, वंशावली, ज्योतिष, कर्मकाण्ड, पूजाविधि, पशुचिकित्सा, वास्तुशास्त्र, संगीतशास्त्र, वाद्यशास्त्र, गणित, रत्नपरीक्षा इत्यादि ।

थुकथं नेपालभाषाय् गैरसाहित्यिक व साहित्यिक सामग्रीत आपालं दु । डा. जनकलाल वैद्यजुं राष्ट्रिय अभिलेखालयसं दुगु नेपालभाषाया ग्रन्थया विषयस छगू अध्ययन यानादिल । उगु अध्ययनकथं (ने.सं. ११०५:१९) अन विभिन्न २५ विषयया सफूत दु । वय्कलं बियादीगु धलःकथं (१) अवदान (२) इतिहास (३) कथा (४) कर्म-काण्ड (५) कामशास्त्र (६) कोष (७) खर्चबही (८) गणित (९) गीतिकाव्य (१०) ज्योतिष (११) तन्त्र (१२) दर्शन (१३) धर्मशास्त्र (१४) नाटक (१५) नीति (१६) चिकित्सा (१७) पुराण (१८) बौद्धशास्त्र धारणी (१९) महात्म्य (२०) रामायण (२१) लक्षण (२२) वाद्यशिक्षा (२३) वास्तुशास्त्र (२४) वैद्य (२५) संगीतशास्त्र ।

वयकलं अन अभिलेखालय (ने.सं.११०५:१०)सं मुक्कं ७८७ गू सफूया अध्ययन यानादिल । उकियात विभिन्न ल्याखं स्वयेगु भ्र्वलय् भाषाया ल्याखं नं स्वयादिल । भाषाया ल्याखं उकिया ल्याः थथे दु-

मुक्कं नेपालभाषां च्वयातःगु	१९८ गू
नेपालभाषा व संस्कृतभाषाया	५३८ गू
नेपालभाषा व नेपालीभाषाया	१ गू
नेपालभाषा व मैथिली	३१ गू
नेपालभाषा व बंगाली	४ गू
नेपालभाषा, संस्कृत व मैथिली	७ गू
नेपालभाषा, संस्कृत व फारसी	१ गू
नेपालभाषा, संस्कृत व नेपाली	२ गू
नेपालभाषा, संस्कृत व हिन्दी	३ गू
नेपालभाषा, संस्कृत व बंगाली	२ गू

जनकलालजुया अध्ययनधुंकाः गुलि सफूत मुंकातयेहल उकिया ल्याः थुकी मदु । थुज्वःगु मुंकेगु ज्या मेमे थासं नं यानाच्वंगु दु । यैंया आशा सफूकुथिं नं थुज्वःगु पुलांगु सफूत मुंकाः उकिया ज्या यानाच्वंगु दु । अन ७००० ति सफूत दु । उकिमध्यय् अन्दाजी ४० प्रतिशत नेपालभाषा व नेपालभाषाया नापं मेमेगु भाषायागु नं दु । अथे धायेबलय् अन नेपालभाषासम्बन्धी २८०० गूति सफू दु । थुकिया बिस्कं विभिन्न मनूतसें थःथःगु छेँय् थःयसें गुलि मुंकातःगु दु, उकिया ल्याः मदु । थ्व ला जुल मुलांगु सफू गुलि दु धइगु ल्याःचाः । प्रसंगया खँ, मेखे नेवाःतय्गु सम्पत्तिया ल्याखं दुगु थुज्वःगु सफूत गुलि गन नष्ट जुल धइगु खँ नं दु । प्रा.डा. कमल प्रकाश मल्लजुं छपु च्वसु च्वयादीगु दु नां **भीगु भाय् गुलि पुलां ?** (मल्ल, ने.सं. १०९१, पौ २८-४९) उगु च्वसुया पौ ३८ सं *जुजु वृषदेवलिपा वया काय् शंकरदेवया पालय् भारतया हिन्दु धर्म प्रचारक नेपाः दुहां वल । अनं नेपाःया जुजुयात ल्हातय् कयाः बुद्धमार्गी नेपाःमितय्त याय्मज्यूगु यातना बियाः इमिगु सफू कुथि फुकं छ्वय्काबिल । थ्व वंशावलीकथं उबले बुद्धधर्मया विषयय् नेपालय् दुगु ८४००० गू सफू फुकं मालाः शंकराचार्यं छ्वय्काबिल।* अथे हे उगु हे च्वसुया पौ ३९ सं *नेपाःयागु विषयस साप उत्सुक जुयाः रोजं पादरीयाके नेपाःयागु हाल न्यनाः स्वःबलय् पादरीं थःगु धर्मपरायणता क्यनाः घमण्डयात कि नेपालय् च्वनाबलय् जिं (पादरीं) ३००० ल्हातं च्वयातःगुं सफूत छ्वय्काबिया ।* पायछि थ्वथें हे इन्द्र माली (ने.सं. १०९८) जुं *निरंकुश जहानिया शासकया संस्थापक जंगबहादुर राणां नेपालभाषायागु अमूल्य सफूत न्हय्गू बोरा बागमती चुइकाछ्वत* धकाः नं च्वयादीगु दु ।

(ख) साहित्यिक सामग्री

(थुकिया लिसः क्वय् १.६.२ या (ख) नेवाःतय्गु राजनैतिक विशेषता पाठय् व २.१.३ या पुलांगु नेवाःभाय्या अध्ययन : साहित्य पाठय् चर्चा जुइतिनि)

१.६.२ नेपाःया इतिहासय् नेवाःतय् सामाजिंक, राजनैतिक व सांस्कृतिक विशेषता दुगु

नेपाःया इतिहास ब्वनेबलय् काठमाडौं उपत्यका लखं जायाच्वंगु खँनिसें न्ह्याइ । उबलय् महाचीनं मञ्जुश्री बिज्यानाः स्वयम्भूया दर्शन यानाबिज्यात । उबलय् वसप्वलं खड्गं उपत्यकाया लः पिछ्वया-बिज्यात, अलय् थन बस्ती च्वनेजीकाकबिज्यात । धर्माकर धइम्ह मनूयात जुजु दयेकाबिज्यात । थनंलिपांनिसें थन तःधंक बस्ती दत । थ्व जुल उबलय्या काठमाडौं उपत्यकाय् बस्ती निर्माण जूगुया इतिहास । थनतकया इतिहासय् लिखित प्रमाण छुं नं मदु ।

थनंपिला थुगु उपत्यकाय् सा भ्र्वइपिं गोपालत व वयांलिपा महिषपालत जुजु जुयाः शासन न्ह्याकल । गोपाल व महिषपाल जुजुपिनिलिपा किरात जुजुपिनिगु पाः वल । किरातधुनेवं लिच्छवित वल । थनथाय्लाक्क लुमंकेबहगु खँ छता छु दु धाःसा लिच्छविकालय् निसःगूति अभिलेखत लुयावःगु दु । थ्व अभिलेख धइगु सन् ४६४ सालनिसेंयागु खः । थुकिं छु सीदत धाःसा थनंनिसें लिखित प्रमाणत दत । खतु उगु अभिलेखतय्के छ्यलातःगु भाषा धइगु संस्कृत खः । अथे नं उगु संस्कृत भाषाया अभिलेखय् संस्कृत मखुगु छुंछुं खँग्वःत लुयावःगु दु । उकीयागु अर्थ, ध्वनिकथं विंश्लेषण यानाः स्वःबलय् व नेपालभाषायागु खँग्वः धकाः सीदत । थुकिं छु सीदु धाःसा उबलय् हे उपत्यकाय् नेवाःत दु । थ्व ऐतिहासिक प्रमाणितगु खँ खः ।

(क) नेवाःतय्गु सामाजिक विशेषता

नेवाःत च्वनीबलय् न्ह्याथाय् च्वंसां छगू हे थासय् गुचमुच्च जुयाः च्वनी । फयांफछि भ्र्वःहनाः छेँ दनी । उकिं नं मछिंसा न्ह्यःने ल्यूनेसां छेँ दनाच्वनी । लिच्वःकथं छगू त्वाः निर्माण जुइ । उकिं यानाः काल-बिल यायेत यक्व अःपु । ध्यबा त्यासा कायेगु वा सामान कालबिल यायेगुनिसें भौमचा ल्हाकेगु तकं अःपुक ज्या यायेफु । छुं ज्या यायेत ज्यामिज्या ल्हायेगु नं थवंथवय् अःपुक ब्वलाकु-ज्या, छेँज्या नं अःपुक सम्पादन याइ । थुकिं यानाः थःगु हे गामय् थः हे स्वाबलम्बी जुइ । लिच्वःकथं भाषाया समस्या मदु । दोस्रो भाषा ल्हाये सयेके धइगु अनिवार्य विषय मजू । थःगु हे भाषां विचार प्वंकेगु वा ज्या सम्पादन यायेत नं थःगु हे भाषां यायेदु । उकिं थःगु भाषा म्वाकातयेफत । थःगु भाषाया अस्तित्व ल्यनाच्वन ।

(ख) नेवाःतय्गु राजनैतिक विशेषता

नेपालभाषाया निंतिं स्वर्ण-युग धइगु मल्ल-काल खः । नेपालभाषा साहित्यया विकास यायेगु ज्याय् मल्लकालया राजनैतिक व्यक्तित्व जुजु खलःपिनिगु तःधंगु योगदान दु । छखे वय्कःपिं शासक खःसा मेखे साहित्यकारत नं खः । नेपालभाषा साहित्यख्यःया विकास यायेगु ज्याय् जुजुपिनिगु सकारात्मक धारणाजक मखु थः हे सक्रिय जुयाः योगदान यानादीगु दु, लिच्वःकथं कैयौं प्याखं, बाखं, म्येया सिर्जना जुल ।

(ग) नेवाःतयगु सांस्कृतिक विशेषता

नेवाःत मेमेगु विषय त्वःताः संस्कृति-ख्वलय् यक्व धनीगु जाति खः । थुमिगु जीवन-संस्कार, मृत्यु-संस्कार यक्व दु । जन्म जुइन्त्यः मां जुइम्हयूसित धौबजि नकेगु, जन्म जुइबलय् मचाबू ब्यंकेगु, तःधी जुइबलय् मिजंमचा जूसा कयता-पुजा यायेगु, मिसामचा जूसा इहि यायेगु, बाह्रा तयेगु , लिपा ल्यासे ल्यायम्ह जुइव इहिपाः यायेगु , अनं नं लिपा बुरा-जुइव जंकु यायेगु अनेक जीवन-संस्कार दु । मनू सीव मृत्यु-संस्कार याइ । थुकी उइगु संस्कार, नौ चुइकेगु संस्कार, न्हयन्हुमा, घःसू, लत्या, खुला, दकिला इत्यादि दु । थुगु निगू संस्कार याइबलय् खास-खास नेवाःखँग्वःत प्रयोग जू । थुकिं यानाः नं नेपालभाषाया थःगु अस्तित्व ल्यनाच्वंगु दु ।

मेखे विभिन्न संस्कृति नेवाःतयसं मानय् यायेगु याः । न्हूदँकथं हनीगु स्वन्ति नखः । उकी लक्ष्मी-पुजा, विशेषकथं तःजिक हनीगु म्हपुजा खः । थुकी थःगु कथंया विधि व महत्त्व दु । अनं किजापुजा हनी । माघया घ्यःचाकु संल्हू, पाहाँचःह्रे, गथांमुगः, गुन्हपुन्हि इत्यादि दछियंकं विभिन्न नखःत हनी । उगु नखःचखः हनीबलय् विशेष खँग्वःत छ्यली । थुकिं यानाः नं नेपालभाषाया अस्तित्व ल्यनाच्वंगु दु ।

१.६.३ नेपालभाषाया भाषिका भेदय् निताजि क्रिया-संगति दुगु

नेपालभाषाय् विभिन्न भाषिका दु । अथे नं क्रिया-संगतिया ल्याखं निथिकं दु । यें-यल, ख्वपभाषिकाय् क्रियाया आधारय् वचन भिन्नता मदु , गथे-

जिं जा नया । एकवचन	जिमिसं जा नया । बहुवचन
छं जा नल । एकवचन	छिमिसं जा नल । बहुवचन
वं जा नल । एकवचन	इमिसं जा नल । बहुवचन

थन दुगु वचन धइगु क्रियाया वचन मखुसे सर्वनामया जक वचन खः, अर्थात् कर्ता एकवचन वा बहुवचन जूसां क्रियाय् वचनकथं छुं हिउपाः मवः, उकिं यें-यल, ख्वप भाषिकाय् वचनया आधारय् क्रिया निथिकं मदु तर दोलखाया भाषिकाय् अथे मखु । अन कर्ताय् अथे वचन निता दु क्रियाय् नं वचन निता दु । दसुं-

एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
जिन् नइ ।	इसिन् नइ ।	जिन् ब्वँइ ।	इसिन् ब्वँइ ।
जिं नये ।	जिमिसं नये ।	जिं ब्वने ।	जिमिसं ब्वने ।
जिन् यरि ।	इसिन् यरि ।	जिन् चुलि ।	इसिन् चुलि ।
जिं याये ।	जिमिसं याये ।	जिं च्वले ।	जिमिसं च्वले ।

थनतक वचन भिन्नता खनेमदु , तर प्रथम पुरुषबाहेक मेथाय् क्रियाय् निगू वचन खनेदु । गथे-

एकवचन	बहुवचन
छिन् नइन ।	छिप्सिन् नइनन् ।
छं नइ	छिमिसं नइ ।

छिन् ब्वँइन ।	छिप्सिन् ब्वइनन् ।
छं ब्वनी ।	छिमिसं ब्वनी ।
छिन् यरिन ।	छिप्सिन् यरिनन्
छं याइ ।	छिमिसं याइ ।
छिन् चुलिन ।	छिप्सिन् चुलिनन् ।
छं च्वली ।	छिमिसं च्वली ।
आमुन् नयउ ।	आप्सिन् नइतन् ।
वं नइ ।	इमिसं नइ ।
आमुन् ब्वयङ ।	आप्सिन् ब्वँइतन् ।
वं ब्वनी ।	इमिसं ब्वनी ।
आमुन् चुल्यउ	आप्सिन् चुलितन् ।
वं च्वली ।	इमिसं च्वली ।

थ्व दसुं यच्चुक सीदु दोलखाभाषाय् क्रियाय् नं निगू वचन दु ।

सकर्मक क्रिया व अकर्मक क्रियाय् नं दोलखाभाषाय् पाः । तृतीय पुरुष एकवचनय् व तृतीय पुरुष बहुवचनय् निता हे दु ।

आमुन् नर्जु ।	आमुन् ब्वन्जु ।
वं नइ । (सकर्मक)	वं ब्वनी । (सकर्मक)
आमुन् यत्जु ।	आमुन् चुल्जु ।
वं याइ । (सकर्मक)	वं च्वली । (सकर्मक)
आमुन् वन ।	आमुन् ग्यात ।
व वनी । (अकर्मक)	व ग्याइ । (अकर्मक)
आमुन् डिल ।	
व ह्निली । (अकर्मक)	

दोलखाभाषाय् स्वभाव/स्थितिबोधक काल निथिकं दु वर्तमानकाल व भूतकाल ।

एकाइ २ : नेपालभाषाया ऐतिहासिक अध्ययन

२.१ पुलांगु नेवा:भाय्

२.१.१ पुलांगु नेवा:भाय्या अध्ययन : इतिहास

नेपा:या इतिहासय् आ:तक लुयाव:गुमध्यय् दकलय् पुलांगु अभिलेख धइगु भगवान् बुद्ध बूगु थाय्या लिक्क च्वंगु अशोक-स्तम्भ ख: । थ्व थां जुजु अशोकं ईशापूर्व २४९ स थापना या:गु ख: । उगु थामय् पालीभाषां ब्राह्मी-लिपिं अभिलेख च्वकात:गु दु। थ्वयां न्हापा व छुं दँलिपातकं छुंकथंया च्वयात:गु अभिलेखत लुयाव:गु मदु। थनंलिपा खनेदुगु अभिलेख धइगु चाँगुनारायणया विजयस्तम्भ ख: । थ्व लिच्छवि जुजु मानदेवं ईशासम्वत् ४६४ सालय् थापना या:गु ख: । थुबलय्निसें नेपालय् विभिन्न थासय् विभिन्न अभिलेखत खनेदत , तर अभिलेखया भाषा संस्कृत, लिपि गुप्ता छ्यलात:गु दु ।

च्वय्या ईशासम्वत् ४६४ निसें अभिलेखत खनेदत धा:सां ईशासम्वत् ४७६ तक छुं नं नेवा:खँग्व: छ्यलात:गु खनेमदुनि। डा. कमलप्रकाश मल्लया ल्याखं ईशासम्वत् ४७७ निसें असंस्कृत खँग्व: अर्थात् नेवा:खँग्व:त खनेदत । वय्कलं थुज्व:गु खँग्व:या छगू धल: हे दयेकादीगु दु । (स्वयादिसँ नेपा:गा:या भाषाविज्ञानकथं पुरातत्त्व विवेचना, ने.सं. १०९८ : १८३-१८९) । थ्वथें हे डा. जनकलाल वैद्यया अनुसन्धानकथं ने.सं. १०७ निसें ने.सं. ५९२ तकाया विभिन्न ल्वहँपौ, ने.सं. १०३ निसें ३४९ तकया ताडपत्र व ने.सं. २०३ निसें ५७३ तकया सिज:पतिइ नेपालभाषाया खँग्व:त लुयाव:गु दु । (स्वयादिसँ नेपा:या अभिलेख ज्वलनय् नेपालभाषाया स्थिति, गं दँपौ ल्या: ३, दँ ३, ने.सं. ११०५, पौ १०७-१०८)

आ: खँ वइ खँपुया आ:तक सीदुकथं नेपालभाषाय् दकलय् न्हापलाक खनेदुगु खँपु धइगु ने.सं. १५९ (ईशासम्वत् १०३९) यागु ख: । थुके **पण पु २०० पत्ति हना** धका: च्वयात:गु दु । थुकिया अर्थ *पणपुराण धा:गु ध्यबा निस: लिखतपत्रय् च्वयात:कथं लित बिया* धा:गु ख: । थ्वयां लिपायागु खँपु ने.सं. २११ (ईशा सम्वत् १०९१) यागु **रनिन चातीठ्यू माल** *ऋणीं चाती धैगु कर पुले (?) मा:* धइगु खँ ख: ।[10] थ्व यलया रुद्रवर्ण महाविहार (ओकुबहाल)य् लुयाव:गु ख: ।

थ्वयांलिपा उगु हे विहारय् लुयाव:गु ने.सं. २३५ यागु वाक्यय् थथे च्वयात:गु दु- *सकल कार्यजस समस्त संघस सम अधिपायेन पच्चु मालु । सुन संघ कार्य सेङ विपरीत न वंगूया दानपति भारोष वंकु विहार संघ ज्वङ लुं मंसधय दण्ड पयुटेवु ।*

---

10 छुं ईन्त्योतक ने.सं. २३५ यागु खँपुयात नेपालभाषाया दकलय् न्हापागु खँपु धका: हनात:गु ख: । आ: ने.सं. १५९ व २११ यागु न्हाप व न्हापयां ल्यू खने द:व:गु दु । थ्व खँ काशीनाथ तमोटजुं राजमति वा:पतिइ २०४९ साल श्रावण ५ गते 'भिंछगूगु शदी हे नेपालभाषा छ्यलेधुंकल खनि' धयागु च्वसुइ पिथनादीगु ख: ।

थ्वधुंका: जुजुया नांनापं दुगु ल्वहँपौ लुयावल । जुजुया नां रुद्र देव अलय् ने.सं. २९३ सालयागु ख: । थ्व अभिलेख सँक्वय् वज्रजोगिनीइ लुयाव:गु ख: । थनतकया अभिलेखया इतिहास धइगु लिच्छविकाल ख: । थनंलिपा लुयाव:गु अभिलेख धइगु ने.सं. ३५३ (ई.सं.१२३३) या मोतिटारया अभिलेख ख: । थ्व मल्ल जुजु अभय मल्लया पालय् थापना जूगु ख: ।

टिप्पणी- सँक्व वज्रजोगिनीइ ने.सं. २९३ साल रुद्र देवया पालय्यागु अभिलेख धइगु लिच्छविकालया अन्तिम अभिलेख अलय् ने.सं. ३५३ मोतिटारया अभिलेख धइगु मल्ल कालया न्हापांगु अभिलेख ख:, कारण नेपा:या इतिहासय् मल्ल काल शुरु जूगु वि.सं. १२५६/५७ अर्थात् ने.सं. ३१९ ख: । थन प्रसंगया खँ ख: पाठ्यक्रमय् मल्लकालीन नेपालभाषाया स्थिति व स्वरूप जक अध्ययन यायेगु जुइ ।

च्वय् न्ह्यथनात:थें मल्लकालया न्हापांगु अभिलेख धइगु ने.सं.३५३ या मोतिटारयागु ख: । थुकी थापना या:म्ह जुजुया नां दु । थनंलिपा ने.सं. ४५४ या खँ वइ । थ्व यँया मरुसतलय् च्वंगु सिज:पौ ख: । थुकी छथासं न्हय्गू खँपु नेवा:भाषां दु । थथे धायेबलय् संस्कृतभाषां नेपालभाषायात थाय् त्व:ताब्यूगु खनेदत । ने.सं. ५३५ (ई.सं. १४१४) थ्यंबलय् पूवंक हे नेपालभाषाया अभिलेख खनेदत। दसिकथं आलाक्वहितिया ने.सं. ५३५ या सिज:पौ, थ्व हे दकलय् न्हापांगु ता:हाक:गु पौ ख: । अथे हे ने.सं. ५७३ या यक्ष मल्लया ल्वहंपौ नं थुज्व:गु हे नमूना ख: । थनतकया अभिलेख धइगु पत्र-अभिलेख ख: । शासनकालया ल्याखं जयार्जुन मल्ल (४८१-५०२, ई.सं. १३६१-१३८२)), जयस्थिति मल्ल (५०२-५१५, ई.सं.१३८२-१३९५), धर्म मल्ल व मेपिं (५१६-५२८, ई.सं.१३९६-१४०८) व ज्योति मल्ल (५२९-५४८, इ.सं.१४०८-१४२८) ख: । च्वय्या आलक्वहितिया अभिलेख धइगु ज्योति मल्लया शासनकालया खँ जुल । थुकथं विद्या अध्ययन यायेबलय्, धर्मकर्मया ज्याखँय्, जुजुपिंत हनेथाय् संस्कृतभाषां च्वया: मेमेगु जनतानाप तप्यंक स्वापू तयेगु थासय् नेपालभाषा जुयावल । थथे छसिंकथं थाय् त्व:ताबिया: ह:गु छकलं मखुसे न्हापां छ्यासमिस जूगु खनेदु । लिपा जूलिसे मुक्कं नेपालभाषां च्वयेगु यानाहल ।

थ्वहे-थ्वहे इलय् बुलुहुं सफू नं च्वयेगु ज्या जुल अर्थात् ग्रन्थ-वाङ्मय नं खनेदयावल । व सफुतिइ नेपालभाषा नं दुथ्यात । थुबलय् संस्कृतभाषां च्वया: उकीया नेपालभाषा-टीका च्वयेगु यानाहल । थुकिया मतलव उबलय् मौलिक रचना मखुसे मेमेगु भाषाया सफूत अनुवाद व टीकाजक ख: । थ्व सफूत थथे खनेदु ।

ने.सं. ४९४ हरमेखला

ने.सं. ५०० मानव-न्यायशास्त्र

ने.सं. ५०१ व ५०६ अमर-कोष

ने.सं. ५४१ नेपालभाषा चिकित्सा

ने.सं. ५८१ स्वरोदय दशा

थुकथं ल्वहंपौ, सिजःपौ, ताडपतिइ संस्कृतया ल्यू नेपालभाषाजक खनेदुगु मखु कि सफू च्वयेगु ज्याय् नं संस्कृतया ल्यू नेपालभाषा खनेदत। भाषाय् थुलिजक सीमित मजूसे नेपालभाषाया नापनापं मैथिलीभाषा नं खनेदयावल। भाषाय् छुंकथंया प्रतिबन्ध मदुगुलिं फारसी व उर्दुभाषा नं खनेदयावल।

थनथाय् बिचाः यायेबहगु खँ छु दु धाःसा नेपालय् अरि मल्ल (ने.सं. ३२१-३३६, ई.सं.१२००-१२१६) निसें यक्ष मल्ल (ने.सं.५४९-६०२, ई.सं. १४२८-१४८२) तक यँ, यलं व ख्वप छगू हे कथं शासन यानाच्वंगु खः। थुलिदुनेया भाषाया स्थिति हे नेपालभाषाया स्थिति जुइ।

२.१.२ पुलांगु नेवाःभाय्या अध्ययन : संस्कृति

नेपालभाषा विशेष यानाः साहित्य व संस्कृति-ख्यलय् धनी। प्रसंगया खँ थन नेवाःतय् संस्कृतिया विषयलय् खँ जुइ। मेमेपिनिथें नेवाःतय् नं थगु हे कथंया संस्कार संस्कृति दु। नेवाःतय्गु जक खँ ल्हायेबलय् थुगु जातिया नं संस्कार व संस्कृति यानाः निथिकं दु। संस्कार धायेबलय् जन्म-संस्कार व मृत्यु-संस्कार यानाः निथिकं दु। जन्म-संस्कारय् मचाबू ब्यंके, मचा-जन्कु, लिपा मिजंमचा जूसा कय्तापुजा, मिसामचा जूसा इहि-याये, बाह्रा-तये, तःधी जुइवं मिसा-मिजं इहिपाः याये, बुह्रा, बुह्रि जुइवं जन्कु याये इत्यादि दु। लिपा मनू सीवं बिचाः वनेगु, न्हयनुमा तये, दूब्यंके, घःसू, लत्या, खुला, दकिला इत्यादि मृत्युसंस्कार दु। थुकिया अध्ययन नं नेवाःभाषां यायेगु व्यवस्था दु।

मेखे नेवाःतय्गु संस्कृति नं नेवाःकथं हे अध्ययन यायेगु चलन दु। नेवाःतय् संस्कृति धायेबलय् स्वन्ति व स्वन्तिबलय् क्वःपुजा, खिचापुजा, म्हपुजा, किजापुजा यानाः हनेगु चलन दु। अनंलिपा घ्यःचाकु संल्हू, रामनःमि, पाहांचःह्रय्, मोहनी इत्यादि मूमूसु सकसिनं हनीगु नखःचखःत दु। मेमेगु थःथः स्थानीय नखःकथं विभिन्नकथंया नखःचखःत दु। थुज्वःगु नखःत नेवाःतय्सं थःगु हे भाषा-संस्कृतिकथं हनेगु यानाच्वंगु दु। *(थ्व पाठ च्वय्या १.६.२ या सांस्कृतिक विशेषताय् वनेधुंकल)*

२.१.३ पुलांगु नेवाःभाय्या अध्ययन : साहित्य

साहित्यया काव्य, बाखं, नाटकथें थीथी विधामध्यय् नेपालभाषाय् दकलय् न्हापां विकास जूगु विधा बाखं खः- नां भागवत् पुराण, ने.सं. ६२५ खः। थ्वधुंकाः नेपालभाषाय् मेमेगु बाखंत नं विकास जुल गथे धार्मिक बाखं, औपदेशिक बाखं, लौकिक बाखं व न्यँकँ बाखं। नेपालभाषा धार्मिक बाखनय् च्वय् न्ह्यथनातःगु ने.सं. ६२५ या भागवत पुराणबाहेक, ने.सं. ७२३ या स्वस्थानी, ने.सं. ७४१ या लिङ्गपुराण, ने.सं. ७३७ या मार्कंडेयपुराण, ने.सं. ८१५ या ब्रह्म पुराण, ने.सं. ८६५ या स्वयम्भू पुराण, थथे हे ने.सं. ७२१ या महाभारतया सभापर्व, ने.सं. ७७१ या विचित्र कर्णिकावदान, ने.सं. ८७० या जातक- संग्रहत खः। औपदेशिक बाखनय् ने.सं. ६३८ या तन्त्राख्यान, ने.सं. ६७५ या कुशोपदेश, ने.सं. ६९१ या धर्मलक्ष्मी सम्वाद, ने.सं. ८३५ या युधिष्ठिर नारदसम्वाद, ने.सं. ६९१ या हितोपदेश, लौकिक बाखनय् ने.सं. ७४० या बेताल-पञ्चविंशतिका, ने.सं. ८२९ या बत्तिस पुतलिका सिंहासन द्वात्रिंशिका, ने.सं. ८५६ या शुक बहत्तरी, ने.सं. ८२१ या मुद्रा राक्षस इत्यादि खः। दन्त्यबाखनय् द्वाःबाः अजिया बाखं, ध्वंच्वलय्चिया बाखं, सिन्हःपता मय्जुया बाखं, कां, खू, धुसिया बाखं इत्यादि दु।

म्येपाखे दकलय् न्हापांगु मल्लकालया जुजु महेन्द्र मल्लं (ने.सं. ६८०-७१७) च्वयादीगु **कपटि मायानं केन्या हे राम व मेव मदु जित छि शरण** खः। थ्वधुंकाः मेमेगु म्येत नं खने दत, गथे धार्मिक म्ये, प्रेमया म्ये, देशभक्ति-म्ये, प्रशस्ति-म्ये, उपदेश-म्ये, ध्याचू-म्ये, सिन्हाज्या-म्ये, शोक-म्ये इत्यादि। उबलय् थुज्वःगु म्येत च्वइपिं आपाः यानाः लाय्कूया दुजःत हे जुइ गथे महेन्द्र मल्ल (ने.सं. ६८०-६९४), जगज्योति मल्ल (ने.सं. ७७३-७५६), सिद्धिनरसिंह मल्ल (ने.सं.७३९-७८१), श्रीनिवास मल्ल (ने.सं. ७४७-८०७), प्रताप मल्ल (ने.सं. ७६१-७९४), जगत प्रकाश मल्ल (ने.सं.७६४-७९३), जितामित्र मल्ल (ने.सं. ७९३-८१३), ऋद्धिलक्ष्मी मल्ल (ने.सं. ८००-८०७), जयलक्ष्मी मल्ल (ने.सं. ८०५-८२६), जयलक्ष्मी मल्ल (ने.सं.८०५-८२६), भुवनलक्ष्मी मल्ल (ने.सं. ८०७-८२१), कुमुदिनी देवी मल्ल (ने.सं. ८४२-८७०), रणजित मल्ल (ने.सं. ८४२-८९०), वृद्धि मल्ल (ने.सं. ८४२-८९०), जयप्रकाश मल्ल (ने.सं. ८५५-८९०) इत्यादि खः।

थथे हे बाखं व म्येधुंकाः प्याखंया विकास जुल। उबलय् नेपालभाषाया मजुसे मेमेगु भाषाया प्याखं क्यनेगु याइ। लिपा बुलुहुं बंगाली, मैथिली, संस्कृतभाषाया प्याखनय् नेपालभाषा ल्वाकछ्यानाः क्यनेगु यात। शुरुशुरुइ निर्देशन खँपु नेपालभाषायागु तल। नेपालभाषा दुगु प्याखं रुक्माङ्गत चरित खः। ने.सं. ५३२ सं ज्योतिर् मल्लया पार्लय्यागु चतुरङ्क रामायणय् निर्देशन-वाक्य नेपालभाषां तल। यलया श्रीनिवास मल्ल (ने.सं.७७७-८०५) या एद्यात्मक भाषाया दशअवतार प्याखं, सिद्धिनर सिंह मल्लं (ने.सं.७४२-७७७) कात्तिक प्याखं स्थापना यात। ख्वपय् अनया जुजु जगत प्रकाश मल्लं मूलदेव शशीदेव च्वयादीगु दु। मल्लकालया प्याखं च्वमिपिं धइपिं सिद्धिनरसिंह मल्ल (ने.सं. ७३९-७८१), श्रीनिवास मल्ल (ने.सं.७७८-८०५), जगत प्रकाश मल्ल (ने.सं. ७६५-७९३), योग नरेन्द्र मल्ल (ने.सं.७८७-८२६), भूपालेन्द्र मल्ल (ने.सं. ८०७-८२१), भूपतिन्द मल्ल (ने.सं.८१६-८४२), रणजीत मल्ल (ने.सं. ८४२-८९०), जगज्जय मल्ल (ने.सं ८४२-८५५), जयप्रकाश मल्ल (ने.सं. ८५६-८८८) इत्यादि खः।

उबलय्निसें दिपाः मदयेक साहित्यया विकास जुजुं वल। शाहकालदथुइ राणाकालया मभिंगु शासनय् नं पुनर्जागरण जुल अलय् प्यम्ह महारथीपिंसं भाषा, साहित्यया पुनर्जागरण यानादिल। थुबलय्तक छापा यानाः सफू पिकायेगु व्यवस्था मदु। थुकी दकलय् न्हापां पण्डित निष्ठानन्दजुं दकलय् न्हापां प्रज्ञापारपिता सफू छापा आखलं पिकयाबिज्यात।

२.२ जनभाषा-खँग्व:या अध्ययन

थन जनभाषाया खँग्व:या अध्ययन धायेबलय् लिच्छविकालीन संस्कृतभायया अभिलेखय् छ्यलातःगु असंस्कृत नेवाः लसीवःगु उथायया जनभाषा-खँग्व:या अध्ययन धइगु थुइकी ।

दकलय् न्हापां, काठमाडौं उपत्यका लःयालखं जायाच्वंगु खँ वइ । उबलय् चीनया मञ्जुश्री उपत्यकाय् बिज्यानाः चन्द्रहास खड्गं च्वबाहा:या डाँडा पालाः लः पिछ्वयाबिज्यात । उपत्यकादुने लः मंत । च्वनेगु निंति योग्यगु थाय् जुल । स्वयम्भूया उत्पत्तिया खँ वल । वस्ती जूगुया खँ वल । गोपाल, महिषपाल, किरातीतयगु खँ दु । पशुपतिया खँ वल । अथे नं उबलय् छु भाषा छ्यलाच्वन धइगु आधिकारिक तथ्य छु मदु । किरात जुजुपिनिगु नां स्वयेबलय् नं यकिन थुगु हे भाषा धकाः विश्लेषण याःगु खने मदुनि । लिखितरूपं तथ्य प्रमाण उबलय् खनेदत गुबलय् इशापूर्व २४९ स लुम्बिनीइ व निग्लीहवाय् अशोकस्तम्भ थापना यात । उगु ल्वहंया थामय् च्वयातःगु भाषा पाली व लिपि ब्राह्मी । थ्व नेपाःया इतिहासय् आःतक खनेदुगु दकलय् न्हापांगु प्रमाण जुल । अनंलिपा काठमाडौं उपत्यकादुने चांगुनारायण चःयाथाय् थापं यानातःगु ल्वहंया थां खः । थ्व थां लिच्छवि जुजु मानदेवं ईशासंवत् ४६४ स थापना याःगु खः । थुबलयनिसें नेपालय् अभिलेखत खनेदत । लिखित आधिकारिक प्रमाणत चूलात, तर न्ह्याक्व, न्ह्यागु अभिलेख खनेदत धाःसा अभिलेखय् भाषा संस्कृत जुयाच्वन, उकिं थ्व निगू अभिलेखं भाषिक स्थिति छु क्यं धाःसा जुजु अशोकया पालय् पालीभाय्, मानदेवया पालय् संस्कृतभाय् जुयाच्वन ।

च्वय् न्ह्यथनातःगु ईशासंवय् ४६४ निसें अभिलेखत खनेदत धाःसां ईशासंवत् ४७६ तक नेपालभाषाया स्थिति छु खः धइगु छुं सीमदु । डा. कमलप्रकाश मल्ल (ने.सं.१०९८:१८३-१८९) जुया ल्याखं ईशा संवत् ४७७ निसें थुकिया छुं संकेत खनेदत । लिच्छविकालया निसःगूति अभिलेख लुयावःगु दु । उगु अभिलेखय् संस्कृतभासं च्वयातःगु दु । गनं-गनं थायया नां व मेमेगु विषयया नां गैरसंस्कृतभाषां च्वयातःगु दु । काशीनाथ तमोटजु (ने.सं. ११०१, १३१-१३६) या ल्याखं व नाम खँग्व: खः । उकियात नेपालया इतिहासकारतय्सं किरातखँग्व: धायेगु यानातःगु दु । थनथाय् धनवज्र वज्राचार्यजुयागु खँ छता न्ह्यथनेबहजू- *नेपाल उपत्यकाका असी प्रतिशतभन्दा बढी ठाउँ, नदी, कुला, पोखरी, डाँडा आदिका नाम पनि संस्कृत भाषाका छैनन् । उपर्युक्त नाउँहरु किरात-परिवारका भाषाबाट रहेका छन् ।* [11]

कमलप्रकाश मल्लजुं ईशासंवत् ४७७ निसें अभिलेखय् खनेदुगु संस्कृतभाषा मखुगु छगू धलः हे दयेकादीगु दु । उथायया अभिलेखय् निसःत्याति खँग्वत लुयावःगु दु । काशीनाथ तमोटजुया ल्याखं उकी थायया नां (प्रदेश, अधिकरण, शिखर आदि) ९०

[11] धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, काठमाडौं नेपाल : एशियाली अध्ययन संस्थान, वि.सं. २०३०, पौ ४६ ।

प्रतिशत व मेगु (व्यक्ति, अधिकरण, अधिकारी, वस्तु, कर आदि) केवल १० प्रतिशतजक वःगु दु । मल्ल (ने.सं.१०९८ : १८३-१८९) जुं मुंकादीगु शब्दयां छुं खँग्व:या दसु क्वय् बियातःगु दु-

सन् ४७७ दुम्लङ (दुलँ), खखंप्रिङ, खोपिंङ (खोप (?), म्हसप्रिङ (म्हयूपि), खैनष्पु (खड्पु), प्रंगप्रिङ (फम्पि)

सन् ५०८ थेंचो (थेचो)

सन् ५१३ लिंग्वल (ग्वल), (लनग्वः?)

सन् ५६० किचप्रिंचिङ (किसिपिडि)

सन् ५९५ माखोपृङ, खृपुङ (ख्वप, भक्तपुर)

सन् ५९६ कर्प्पासि (खोपासि)

सन् ६१० वुगायूमी (बुंग, बुङ्गमति))

सन् ६२५ सिम् (सिं, दुइगु सिँ अथवा मेगु सिं)

सन् ६८१ किसि (किसिं)

सन् ६९५ तेडख्खु (तेखु)

काशीनाथ तमोट (ने.सं. ११०१, १३१-१३६) जुं यानादीगु शब्दया ल्याःचाः

(क) थाय्		(ख) मेगु	
१ ग्राम (गां)	६७	१ व्यक्ति विशेष	८
२ प्रदेश (थाय्)	६४	२ अधिकरण/अधिकार	५
३ नदी (खुसि)	१५	३ अधिकारी (दर्जा)	४
४ पाञ्चाली (पंचायत)	१०	४ वस्तु	२
५ शिखर (चो)	९	५ कर	२
६ क्षेत्र, आली (बुँ)	९	६ मत्स्य व धन	२
७ स्रोत, सम्पति, सेतु, तिलमक, प्रणाली	१४	जम्मा	२३
८ दङ्ग, तल, मार्ग/पथ	१०		
९ राजकुल, देवकुल, राजवासक	५		
१० विष्टि, करणीय	५		
११ वृत्ति, गुल्म, विहार आदि	१७		
जम्मा	२२५		

कूल जम्मा २२५
२३
२४८

२.३ मल्लकालीन नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन

(थन मल्लकालीन नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन धायेबलय् मल्लकालया भाषिक स्थिति व उबलय्या भाषाया ध्वनि, रूप, वाक्य, अर्थया थौंकन्हय्या भाषानाप तुलनात्मक अध्ययन यायेगु जुइ ।)

भाषिक स्थिति

थन उबलय्या भाषिक स्थिति अध्ययन यायेबलय् मूलतः प्यता खँय् आधारित जुयाः अध्ययन यायेमाली- ध्वनिव्यवस्था, रूपव्यवस्था, वाक्यव्यवस्था, अर्थव्यवस्था ।

२.३.१ ध्वनिव्यवस्था

मल्लकालय् यक्व च्वज्या जू । अथे नं उबलय् व्यवस्थित व एकरूपता दयेक च्वयेगु चलन मदु । उबलय् च्वये धइगुं हे थुइकेत खः । छम्हसें च्वयागु मेम्हसें थुलकि गात , उकिं उबलय्या वर्णविन्यासय् एकरूपता मदु । स्वयाद उबलय् स्थानीय उच्चारण नं थीथीकथं दु जुइ । खला उबलय्या ध्वनि रेकर्ड यानातःगु मदु, अथे नं च्वयातःगु स्वयेबलय् ध्वनिव्यवस्था स्थिर मजू । मल्लकालय् हे च्वयातःगु छुंछुं सफूया ध्वनिव्यवस्था स्वये । दसुया निंतिं ने.सं. ८२६ स जुजु भूपतीन्द्र मल्लं च्वयाबिज्याःगु विक्रमचरित प्याखं सफू गुगु प्रेमहिरा तुलाधरजुं विक्रम चरित व उकिया भाषाय् छपुलु (ने.सं. ११०५) नांयागु सफुतिं, ने.सं. ८३९ सं च्वयातःगु धान्यवति प्याखं गुगु जीवन महर्जनजुं धान्यवत प्याखनया - छगू अध्ययन (ने.सं. ११२२) नांयागु अभिलेख सम्पादन सफुति व ने.सं. ८७३ या कुशोपदेश नीतिसार गुगु सृजना शाक्य मय्जुं कुशोपदेश नीतिसार - छगू अध्ययन (ने.सं. ११२२) सम्पादन प्रबन्धं दसु कायेगु जुइ ।

[ओ] स्वरध्वनि व अर्धस्वर [व] ध्वनिदथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु । [ओ] धइगु म्येया सक्रियताया आधारय् पश्चस्वर, म्येया उचांइया आधारय् आधाबन्द स्वर, म्हुतुसिया स्थितिया आधारय् गोलित स्वर खः । मेखे [व] उच्चारण स्थानया आधारय् कण्ठ्योष्ठ्य खः । उच्चारण प्रक्रियाया आधारय् अर्धस्वर, घोषत्वया आधारय् घोषध्वनि, प्राणत्वया आधारय् अल्पप्राण ध्वनि खः । भाषाविज्ञानकथं न्ह्याथे व्याख्या यानातःसां नेवाःतसें उच्चारण याइबलय् [व] कथं याइ । [ओ] व [व] या दथुइ फरक मदु । उबलय् फरक मदयेक च्वइगु चलन दु ।

देओरा (लि ६:३)	देवला (लि ६:४)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५)
ओसत	वसत	(विक्रम चरित, तुलाधर ११०५:१८)
ल्हाओ	ल्हाव	(विक्रम चरित, तुलाधर ११०५:१८)
जुलडाओ	जुलडाव	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:१९)
मलोओगु	मल्ववगु	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:१९)

[ओ] व [वो] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु- च्वय् न्ह्यथनातःथें [ओ] व [वो] या दथुइ भाषावैज्ञानिक भिन्नता दुसा च्वज्याय् भिन्नता खंकातःगु मदु , उकिं च्वइबलय् भिन्नता मदयेक च्वयेगु याः ।

ओडाओ (न्ह्य २५:४)	वोडाओ (न्ह्य २५:३)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५)
ओड (न्ह्य १७:३)	वोड (न्ह्य १२:३)	(धान्यवति प्याखं महर्जन ११२२:२४,२५)

[ख] व [ष] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु– [ख] उच्चारण-स्थानकथं कण्ठ्य, उच्चारण-प्रक्रियाकथं कण्ठ्य-स्पर्शी, घोषत्वया आधारय् अघोष, प्राणत्वया आधारय् महाप्राण खः । मेखे [ष] ध्वनि संस्कृत सूत्रया उच्चारण-स्थानकथं मूर्धन्य, उच्चारण-प्रक्रियाकथं मूर्धन्य-संघर्षी खः । घोषत्वया आधारय् अघोष, प्राणत्वया आधारय् महाप्राण ध्वनि खः । नेपालभाषा ष-यात ख-नाप फरक मदयेक उच्चारण याइ । उकिं पुलांगु नेपालभाषाया ध्वनिइ थ्व नितां हिलाबुला जू ।

पुरुख षडाओ (लि ४:१) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२६) पुरुष खनाव
षिचा (न्ह्य ३१:१) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२६)) खिचा

[ङ] व [न] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु- उच्चारण-स्थानकथं [ङ] कण्ठ्य, उच्चारण-प्रक्रियाकथं नासिक्य, घोषत्वया आधारय् घोष, प्राणत्वया आधारय् अल्पप्राण खः । थुकिया मेखे [न] धइगु उच्चारण-स्थानकथं वर्त्स्य, उच्चारण- प्रक्रियाकथं वर्त्स्य-स्पर्शी, नासिक्य खः । घोषत्वया आधारय् घोष व प्राणत्वया आधारय् अल्पप्राण खः । थ्व नितां नापं तयाः स्वयेबलय् नितां घोष, नितां अल्पप्राण खः । उच्चारण-स्थान व उच्चारण-प्रक्रियाजक पाःगु खः । अथे नं च्वइबलय् नितां मपाक च्वयेगु याः, दसु-

सैन्यस्यङ (न्ह्य १०:१) सैन्यस्यन (न्ह्य ३:५) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२ : २५)
वोङ (न्ह्य १२:३) वोन (न्ह्य २५:३) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२ : २५)
ङैगु (ने.सं. २३५ उकुबहाःया ताडपत्र) न्हयगू
ङोय (ने.सं. ४९४ मरुसतःया सिजःपौ) वँय्
वङाव–वनाव, मतेङा–मतेना, जोङाव–जोनाव, चोङ–चोन (विक्रम चरित, तुलाधर ११०५ : १९)

पायछि थ्वथें हे [ण] व [न] नं अथे हे खः । [ण] संस्कृतय् उच्चारण-स्थानकथं मूर्धन्य (Retrofles) खः । उच्चारण प्रक्रियाकथं मूर्धन्य-स्पर्शी, नासिक्य खः । संस्कृत-सूत्रकथं उच्चारण-विधि फरक खःसां नेपालभाषाय् वयाः च्वइबलय् [न] नाप फरक मजुइक च्वइगु चलन दु ।

माहाण (लि ९:४)	माहान (न्ह्य ७:२)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२ : २५)
ब्राम्हन (1B४	ब्राम्हण (१२ ख ४)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)
दोषन (६क५)	दोषण (३ B १)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०))

[ञ] व [न] नं अथे हे जुयाच्वंगु दु-

ञक (ने.सं. ४९४ या हरमेखला)	नक (नके)	
पाञे (ने.सं. ४९४ या हरमेखला)	पने	
दाञ (ने.सं. ५०१ या अमरकोश)	दान	

[छे] व [क्ष] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु– [छ] धइगु उच्चारण-स्थानकथं वर्त्स्य, उच्चारण-प्रक्रियाकथं स्पर्शसंघर्षी खः। घोषत्वया आधारय् अघोष व प्राणत्वया आधारय् महाप्राण खः। वहे [छ]-यात एकार यानाः छे जूगु खः। संस्कृतभाषाय् स्वंगः संयुक्त वर्ण दु- क्ष, त्र, ज्ञ। [क] व [ष] या संयुक्त रूप हे [क्ष] खः। थ्व [क्ष] धइगु कण्ठ्य व मूर्द्धास्थानं उच्चारण जुइगु खः। भाषाविज्ञान च्वय् धयातःथें वैज्ञानिक धंगं उच्चारण याःसां नेवाःतय् [छे] नाप फरक जुइगु उच्चारण याइगु धाँचा मदु, उकिं उच्चारण याइबलय् जुइमा वा च्वइबलय् समानरूपं च्वयेयः, दसु-

पलीछेपन (लि २३:४)	पलीक्षपन (लि १३:३)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५)

[ए] व [य] या दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु- [ए] धइगु म्येया सक्रियताया आधारय् अग्रस्वर, म्येया उचाइया आधारय् बन्दस्वर, म्हुतुसिया स्थितिया आधारय् अगोलित खः। [य] धइगु उच्चारण स्थानकथं तालव्य, उच्चारण प्रक्रियाकथं तालव्य-अर्धस्वर, घोषत्वया आधारय् घोष, अलय् प्राणत्वया आधारय् अल्पप्राण खः। उच्चारण-विधि थथे पाःसां नेवाःतसें उच्चारण याइबलय् थ्व निगःया दथुइ खासै फरक मदु। व्यञ्जन-वर्णय् ए स्वानातःगु व व्यञ्जन-वर्णय् य चिंकातःगु वर्णया उच्चारण छगू हे जुयाच्वंगु दु। थुकिया समानता थौंतक नं दनि। न्हापा नं थ्व निगःया दथुइ फरक मदयेक उच्चारण याः धइगु सीदु।

[ने] व [न्य] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु

सैन्यसेन (न्त्य १:२)	सैनेसेन व (न्त्य २:३)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२२)
धान्यवति (न्त्य ३३:४)	धानेवति (न्त्य३३:१)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२२)

[से] व [स्य] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु

सैन्यसेन (न्त्य १:२)	सैन्यस्यन (न्त्य २:५)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२३)
सुन्दरसेन (न्त्य १:४)	सुन्द्ररस्यन (न्त्य ४:५)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२३)

[मे] व [म्य] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु

मेव (न्त्य ४:१)	म्यव (न्त्य ४:१)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२३)

[बे] व [ब्य] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु

बेस्या (न्त्य १८:१)	ब्यस्या (न्त्य १८:१)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२३)

[र] व [ल] या दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु- उच्चारणस्थानया आधारय् धइगु [र] वर्त्स्य, उच्चारण-प्रक्रियाकथं प्रकम्पित, घोषत्वया आधारय् घोष व प्राणत्वया आधारय् अल्पप्राण खः। थुकिया मेखे [ल] धइगु उच्चारण स्थानया आधारय् वर्त्स्य, उच्चारण-प्रक्रियाया आधारय् पार्श्विक, घोषत्वया आधारय् घोष व प्राणत्वया आधारय् अल्पप्राण खः। निगूया विशेषता नापं तयाः स्वयेबलय् उच्चारण स्थान, घोषत्व व प्राणत्व नं मिलय् जू। ल्यंगु खँ उच्चारण-प्रक्रियाजक खः। प्रकम्पित उच्चारण याये थाकुचाः, बरु उकिया थासय् पार्श्विक [ल] हे याउँक धायेगु याः। लिच्वःकथं अर्थ नं फरक मतायेकू।

रोक (न्त्य ३१:१)	लोक (न्त्य २८:२)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२३)
जुर (लि २९:५)	जुल (लि२३:१)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२४)
जुलडाव (२A५)	जुरडाओ (२A६)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)
लोभि (२A५)	रोभि (४क३)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)
भालपे (९ख१)	भारपे (९ख१)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)
कल – कर,	लसन - रसन,	सिलस – शिरस (विक्रम चरित, तुलाधार ११०५:१७)

[स] व [श] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु– [स] व [श] मध्यय् [स] उच्चारण-स्थानकथं वर्त्स्य खःसा संस्कृतसूत्रकथं दन्त्य खः। उच्चारण-प्रक्रियाकथं [स] वर्त्स्य-संघर्षी खः। घोषत्वया आधारय् अघोष व प्राणत्वया आधारय् महाप्राण खः। [श] या सन्दर्भय् स्वयेबलय् तालव्य खः। उच्चारण प्रक्रियाकथं तालव्य-संघर्षी खः। घोषत्वया आधारय् अघोष व प्राणत्वया आधारय् महाप्राण खः, तर नेपालभाषा [श] या [स]-नाप छुं फरक मजुइक उच्चारण यायेगु चलन आः नं दनि, उकिं थ्व निताया दथुइ फरक मजुइक उच्चारण यायेगु वा च्वयेगु चलन दु।

रेस (न्त्य १:३)	रेश (न्त्य १:४)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५)
रसन (लि ३१:३)	रशन (लि १३:५)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५)
सोभा (१ख५)	शोभा (२क१)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)
वस्य (११ख१)	वश्य (१०क३)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)
सरनस – शरनस	सिलस – शिरस	(विक्रम चरित, तुलाधर ११०५:१९)

२.३.२ रूपव्यवस्था

थन रूपअन्तर्गत त:धंगु वाक्भाग व चिधंगु वाक्भाग विषयलय् चर्चा यायेगु जुइ । त:धंगु वाक्भागअन्तर्गत नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया इत्यादि लाइ । चीधंगु वाक्भागअन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक इत्यादि लाइ ।

तधंगु वाक्भाग

नाम

न्हापाया नाम जुइमा वा सर्वनाम अथवा मेमेगु मूल खँग्व:त आपालं पानाव:गु दु । अथे पा:गु छुं नाम खँग्व:या विषयलय् भाजु काशीनाथ तमोटजुं (११०६:१००-०८) छगू ता:हाक:गु धल: हे दयेकादीगु दु । स्वये उकिया छुं दसु–

५०१ ने.सं.	५०६ ने.सं.	८०० ने.सं.	११०४ ने.सं.
अम्बॆल	अंबल	अंवल	अंब:

नयेबलय् चाकुसे पाउँसे च्वंगु फल ।

ककह्ने	ककह्न	ककलि	क:लि

च्यापा तुति दुम्ह नालय् च्वनीम्ह त:धीम्ह की

कुरोखा	क्रोखा	कोलोत खा	क्वल:खा

यानय् भ्वभ्व: लिना: ब्वइपिं छताजिया पंछी

खिडुला	खिंदुला	खिडुनिला	खिमिला

तिमिला मदुगु चा

ख्येंज	ख्यंज	खेंज	ख्यँय्

पंछीतसें छ्वइगु वस्तु

ग्वय	ग्वय्	गोय	ग्वय्

तसकं छ्या:गु छता फल

शान्तहर्ष वज्राचार्यजुं सम्पादन यानादीगु न्यायविकासिनी ने.सं. ११०७ या छुं दसु-

कापह्न	काप:	(पौ १)	पिथिवि	पृथ्वी	(पौ १)
दाम	दां	(पौ २)	बजन	बंजा:	(पौ ३)
संपन	सप:	(पौ ६)	थोल्व	थुवा:	(पौ ७)
कुह्मार	कुम्हा:	(पौ १०)	बनजार	बंजा:	(पौ १०)
वाणिजार	बंजा:	(पौ १०)	चेर	च्य:	(पौ ११)
साखि	साक्षी	(पौ १२)	चलती	च:ति	(पौ १२)
झासो	झासू	(पौ १२)	मेन	मि	(पौ १८)
करमी	क:मि	(पौ २०)	किंज	किजा	(पौ २२)
मिस्यं	मिसा	(पौ २३)	म्याच	म्ह्याय्	(पौ २३)

सर्वनाम

सर्वनामया मूल पुरुष स्वंगू रूप दु- छ, जि, व । थुकी न्हापां जि-यात जे, जि ज याना: स्वंगू रूप दु । अथे हे छ-या नं स्वंगू रूप दु– छे, छि, छ । Hans Jorgensen जुं क्यनादीकथं झी-या विकासक्रम थथे दु- झजे, झेजे, झिजि, झीझी- जेझे, छजे, छेजे, छिजि, जेझे जिछि । थुकथं सर्वनामया नं रूप परिवर्तन जुयाव:गु दु ।

विशेषण

पुलांगु नेपालभाषाया विशेषणया छुं दसु-

शान्तहर्ष वज्राचार्यजुं सम्पादन यानादीगु न्यायविकासिनी ने.सं. ११०७ या छुं दसु-

च्वंग्व	च्वंगु	(पौ २)	मसेव	मस्यूगु(पौ ३)
मडातं	मदुगु	(पौ ४)	भिंग्व	भिंगु (पौ ४)
म्यब	मेगु	(पौ ५)	च्वल्यं	च्वंम्ह (पौ ५)
कंता	कनात:गु	(पौ ६)	गामाल	गामा: (पौ ७)
नकस्यं	न्हूगु	(पौ ८)	निचिनिया	प्याखं हुइम्ह (पौ १०)
ज्याठ	बुढाम्ह	(पौ १०)	मसेव	मस्यूगु (पौ १२)
मगाचकं	मगा:गु	(पौ १७)	मखौ	मखुगु (पौ १८)
याडमि	ज्या या:म्ह	(पौ १९)	च्वंञ्ज	च्वंम्ह (पौ २)

संख्यावाचक विशेषण (न्यायविकासिनीं, वज्राचार्य ११०७ या दसु)

ङता	न्याता	(पौ १)	नेता	निता	(पौ ४)
जिमछता	झिंछता	(पौ ६)	नेह्मं	निम्ह	(पौ ८)
च्यादंन	च्यादँ	(पौ ८)	सरछि	सछि	(पौ १५)
छगुह्नि	छगू	(पौ १५)			

क्रिया (न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. ११०७ या दसु)

जुयफौ	जुइफइ	(पौ १)	मदा	मदु	(पौ १)
मद्व	मदु	(पौ २)	पौले	पुले	(पौ २)
माल्व	माल	(पौ ३)	बियच्छि	बिये	(पौ ४)
याच टेव	याये	(पौ ७)	खंग्वये	खँ ग्वये	(पौ ८)
मफौ	मफु	(पौ ९)	ल्हाचकौ	ल्हाके	(पौ १३)

ख्याचमाल्व ख्यायेमाल (पौ १३)

पूर्वकालिक क्रिया (न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. ११०७ या दसु)

धररपं	धारणा याना:	(पौ १६)	जायरपु	उत्पन्न जुया:	(पौ १६)
रेडास	ल्यना:	(पौ १७)	ल्हंङ्वु	ल्ह्वना:	(पौ १७)

धासस्यं	धया:	(पौ १८)	मिस्यं	मिया:	(पौ ५)
जुरङाव	जुया:	(पौ १२)	बुङाव	बुना:	(पौ १२)
चेयाव	चिना:	(पौ १५)	लिल्होस्यं	पुइका:	(पौ १९)
ङस्यं	न्यना:	(पौ २०)	कास्यं	कया:	(पौ २०)
लह्यन	लहिना:	(पौ २०)	मिलारपं	मिलय् याना:	(पौ २०)
सेचकं	सीका:	(पौ २०)	चाहरपं	चाचा:हुला	(पौ २०)
बिस्येन	बिया:	(पौ ३)	चोचकं	च्वया:	(पौ ४)
सयेक्व	सयेका:	(पौ ६)			

प्रेरणार्थक क्रिया

लृके ल: लुइके (पौ २१)

हनके हंके (पौ १९)

क्रियाविशेषण

(न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. ११०७ या दसु)

चोस्यंतानो	च्वयातक्व	(पौ ३)	मपौल्य	मपूतले	(पौ ३)
लाभनो	लाभजुक्व	(पौ ३)	सीकाले	सीबलय्	(पौ ४)
ङेग्व	न्यक्व	(पौ ६)	डाक्व	दक्व	(पौ ७)
डाकोल	दक्वं	(पौ ७)	सैको	सक्व	(पौ १३)
मरोस्य	मलुसे	(पौ २२)	लाकाल	लाइगु बखतय्	(पौ १८)
बुक्वरा	जुलं बुक्व	(पौ १८)			

चीधंगु वाक्‌भाग

लिङ्ग

नेपालभाषाय् व्याकरणिक लिङ्ग मदु , अथे नं कोशीय लिङ्ग ला आपालं दु । कोशीय लिङ्ग अथवा सामाजिक लिङ्ग दयेकीबलय् थौंकन्हय् आपालं खँग्वलय् -नी तया: स्त्रीलिङ्ग थुइकी । न्हापा-न्हापाया भाषाय् नं थाय्थासय् -नी तया: हे स्त्रीलिङ्ग थुइकू , छुं दसु-

राजपुत्तिति (ने.सं. ५०१ या अमरकोश, तुलाधर १११० : १३३) क्षत्रिनी

शुद्धिनी (ने.सं. ५०० या न्यायविकासिनी, तुलाधर १११० : १३३) मिसाम्ह शुद्ध

गुलिनी (ने.सं. ५०० या न्यायविकासिनी, तुलाधर १११० : १३३) सापूनी

गुलिनी	ग्वालानी	(तमोट, ने.सं. ११११:२९)
भ्वातिनी	भ्वातिं	(तमोट, ने.सं. ११११:२९)
ब्रम्हुनी	बाहुनी	(तमोट, ने.सं. ११११:२९)

थकालिन मिसा	थकालिनी	(तमोट, ने.सं. ११११ : २९)
थकालिन नकिनिन	थकालि नकिं	(तमोट, ने.सं. ११११ : २९)
उपाध्याङिन	उपाध्यायनी	(तमोट, ने.सं. ११११ : २९)
क्षेत्रिङिन	क्षत्रिनी	(तमोट, ने.सं. ११११ : २९)
भिक्षुकीङिन	भिक्षुनी	(तमोट, ने.सं. ११११ : २९)
सुन्दरङिन	सुन्दरी	(तमोट, ने.सं. ११११ : २९)

वचन

नाम, सर्वनाम वा विशेषण खँग्व:यात आपा: थुइकेत वइगु प्रत्यय वचन ख: । थौंकन्हय् -त अथवा -पिं तया: बहुवचन थुइकी । पुलांगु नेपालभाषाय् -पिंया न्हापा -पनि ख: । पनि प्रत्ययं स्वंगू प्रत्ययया विकास जुयाव:गु दु-

(क) यें,यलय् -पिं

(ख) भ्वँतय्, ख्वपय् -पुं

(ग) दोलखा-तौथलिइ -पेन,

न्हापा -पनि वचन प्रत्यय.आपालं छ्यलाबुलाय् व: । विक्रम चरितय् खनेदुगु छुं दसु- जिपनिसेन (जिमिसें), थ्वपनि (थुपिं), छपनिसन (छिमिसें), ओवपनिस (इपिं) (विक्रम चरित, तुलाधर ११०५ : २३), जिपनी (जिपिं) (धान्यवति, महर्जन ११२२ : २६)।

थौंकन्हय्या -त प्रत्यय न्हापा -तो ख: । सर्वसाधारण व सामान्य वस्तुयात -त तयेथें न्हापा -तो तइगु ख:, गथे मिसातोसनं (मिसातसें), नायतो (नाय:त) (विक्रम चरित, तुलाधर ११०५ : २३) । थुकिया बिसकं खँग्व: हे तया: नं बहुवचन थुइकेगु या: । प्रजा समस्त (सकल प्रजा), ग्राम समूह, किंसि समूह, सङ्घ समूह (तुलाधर १११० : १३२) इत्यादि ।

कारक-विभक्ति

कारक	सजीव	निर्जीव
कर्ता	, ङ, नं, सन, सेन	ङ, नं
कर्म	यात	
करण	न, सनं, सेन	न
सम्प्रदान	यात	
अपादान	नं, सनं	ने, सनं
सम्बन्ध	या, स	या
अधिकरण	के, याके, स्के, सके	स

(न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. ११०७ या दसु)

कर्ताकारक

रणिकानं	ऋणी	(पौ १)

थमसन	थःम्हेसिनं	(पौ १)
मित्रनं	मित्रं, पासां	(पौ १)
लोकनबुं	लोकं	(पौ ९)
जेन	जिं (चाणक्य सार संग्रह (१०९१:१, ल्याः नं १)	

करणकारक (न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. ११०७ या दसु)

आखरनं	आखलं	(पौ ४)

अधिकरणकारक (न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. ११०७ या दसु)

साखयाके	साखासन्तानयाके	(पौ २)
चैतस	चैत्यय	(पौ ९)
छ्वंस	छ्यनय्	(पौ १५)
मिसके	मिसायाके	(पौ १९)
थवके	थःके	(पौ २०)
उयाके	वयाके	(पौ २१)

सम्बन्धकारक (न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. ११०७ या दसु)

धनिकया	धनिया	(पौ २)
ओस	वया	(पौ २)

२.३.३ वाक्यव्यवस्था

सामान्य अर्थय् वाक्य धायेबलय् कर्ता, कर्म व क्रिया खः । अथे नं थुज्वःगु वाक्यय् विभिन्न विस्तारकत तनाः ताःहाकः यायेज्यू । थुज्वःगु वाक्य धइगु सरलवाक्य खः । वाक्यया संरचनाअनुसार सरल वाक्य, संयुक्त वाक्य व मिश्रवाक्य जुइ । थन पुलांगु भाषाय् गुज्वः-गुज्वःगु वाक्य दु स्वयेगु जुइ ।

सरल वाक्य

सरल वाक्य धायेबलय् कर्ता व क्रिया अथवा कर्ता, कर्म व क्रिया जुइफु । माःथाय् माःकथं विस्तारक दयेफु । सरल वाक्य छता थुज्वःगु वाक्य खः गुकी छताजक अवधारणा दइ अर्थात् छगूजक ज्याखँ दइ, उकिं थुकी छताजक क्रिया दइ गुकिं समापिकाक्रियाया ज्या याइ, यदि छतां अप्वः समापिका, असमापिकाक्रिया दत धाःसा व सरल वाक्य मजूसे संयुक्त वाक्य जूवनी, दसु-

लंख पले स्वानंन शोभा जुर।	लखय् पलेस्वां बांलाइ।	(कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:३६)
रात्री चंद्रमान सोभा जुल।	चान्हय् चन्द्रमा बांलाइ।	(कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:३६)
रोभिम्हया धर्म फुयु।	लोभीया धर्म फुइ।	(कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:३७)

न्हापांगु वाक्यय् पलेस्वां, निगूगु वाक्यय् चन्द्रमा व स्वंगूगु वाक्यय् धर्म कर्ता खः । उगु हे वाक्यय् जुर, जुल व फुयु क्रिया खः । न्हापांगु निगू वाक्यय् शोभा/सोभा कर्म जुल । थुकथं थ्व सरल वाक्य जुल ।

विस्तारक दुगु सरल-वाक्य

विस्तारक धायेबलय् कर्ता अथवा कर्म अथवा क्रियाया विषयस वयान याइगु थप खँ खः । दसु-

कटक ल्याख मयाकम्ह मनुष्यया जसकीर्ति नास जुरं । (कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:३७)

थुगु वाक्यय्-

कटक ल्याख मयाकम्ह मनुष्यया- नाम विस्तारक

जसकीर्ति- कर्ता

नास- कर्म

क्रिया- जुरं ।

त्रैलोक्यया अधिपति जुयाव चोङ श्रीविष्णुत्वं नमस्कार याङाओ नानाशास्त्रस पिकास्यं तया राजनीति मुङतया खँ जेन ल्हाय । (चाणक्य सार संग्रह, कसा १०९१:१, ल्याः १)

थुकी-

त्रैलोक्यया अधिपति जुयाव चोङ श्रीविष्णुत्वं- नाम विस्तारक

नमस्कार याङाओ- पूर्वकालिक क्रिया, थुकियात याङा जक च्वयाः समापिकाक्रिया यायेज्यू ।

नानाशास्त्रस पिकास्यं तया राजनीति मुङतया खँ जेन ल्हाय ।

निगू वा निगुलिं मयाक स्वतन्त्र विस्तारक दुगु वाक्य-

आखल मसओ ब्राम्हणं, युद्धस ग्याकम्ह पुरुषं, चाल मदु सलं, मूर्षम्ह सन्यासी कुमन्त्रिपनि चोङ राजा, उपद्रव अदीक दओ देश, परपुरुषओ स्नेह तओम्ह, ल्यासे जुलसां, थ्वते ज्ञानीपनीसेन, ननानं तोएते माल ॥२॥ (कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:३६)

थुकियात स्वतन्त्र विस्तारकया रूपय् ब्वथलेबलय् थथे खनेदइ ।

आखल मसओ ब्राम्हणं	आखः मसःम्ह ब्रम्हू- नाम वाक्यांश
युद्धस ग्याकम्ह पुरुषं,	युद्धय् ग्याःम्ह मिजं- नाम वाक्यांश
चाल मदु सलं	चाल मदुम्ह सल- नाम वाक्यांश
मूर्षम्ह सन्यासी	मूर्खम्ह सन्यासी- नाम वाक्यांश
कुमन्त्रिपनि चोङ राजा	मखुपिं मन्त्रीत दुथाय् च्वंम्ह राजा- नाम वाक्यांश
उपद्रव अदीक दओ देश	उपद्रो आपाः दुगु देश- नाम वाक्यांश

परपुरुषओ स्नेह तओम्ह ल्यासे मेपिं मिजंतनाप प्रेम याइम्ह (कलाः)- नाम वाक्यांश
जुलसां- संयोजक
थ्वते ज्ञानीपनीसेन- कर्ताकारक
ननानं- क्रियाविशेषण
तोएते माल- क्रिया

मिश्रवाक्य

मिश्रवाक्यय् प्रधान उपवाक्य व छगू वा छगुलिं मयाक आश्रितउपवाक्य दइ। प्रधान-उपवाक्य व आश्रित-उपवाक्यया दथुइ अर्थकथं स्वापू दइ। निगूया दथुइ सापेक्ष योजक दइ।

ग्वम्ह पुरुष, पाप, कुकार्य्य मयात, ओम्ह पापन तोलतरं, (कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:४१)
ग्वम्ह (गुम्ह)- संयोजक
पुरुष पाप कुकार्य्य मयात (मिजनं पापज्या मयात)- आश्रित उपवाक्य
ओम्ह (उम्ह)- संयोजक
पापन तोलतरं (पापं त्वःती)- प्रधान उपवाक्य

ग्वह्म मनुष्यन थ्व शास्त्र सया मात्रन गथे परमेश्वरन भूत भविष्य वर्त्तमान सेल अथे थ्व शास्त्र सओह्मन सेयुओ। (चाणक्य सार संग्रह, कसा १०९१:२, ल्याः ४) थुकी **गथे परमेश्वरन भूत भविष्य वर्त्तमान सेल अथे थ्व शास्त्र सओह्मन सेयुओ।** छगू मिश्रवाक्य खः।
परमेश्वरन भूत भविष्य वर्त्तमान सेल- आश्रित उपवाक्य
थ्व शास्त्र सओह्मन सेयुओ।- प्रधान उपवाक्य
गथे, अथे- सहसंयोजक

समापिका-क्रियाया व्यवस्था

पुलांगु भाषाया च्वज्याय् वाक्य क्वचायेवं समापिका-क्रिया तये हे माः धइगु आवश्यकता मतायेकू। छगू हे खालया वाक्यय् गनं समापिका-क्रिया तइ, गनं मतः। छुं दसु-

किशि, मत्तान शोभा जुल, लंख पले स्वानंन शोभा जुर, रात्री चंद्रमान सोभा जुल, मिसाशीलन स्वभा जुल। सल, चाल दतडान धाय फयान सोभा, छे आनन्दन जुलडाओ, सोभा, व्याकरण सेडान वचन सोभा, राजहंस जोरन चोडान, खुसि सोभा, पण्डितपनि चोडान, सभा, सोभारात, सुपुत्रन कुल सोभा। (कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२ : ३६)

थुगु दसुइ निताजिया वाक्य दु- समापिका-क्रिया दुगु व मदुगु।

समूह 'क'
किशि मत्तान शोभा जुल,
लंख पले स्वानंन शोभा जुर,
रात्री चंद्रमान सोभा जुल,
मिसाशीलन स्वभा जुल।
पण्डितपनि चोडान, सभा, सोभारात,
समूह 'ख'
सल चाल दतडान धाय फयान सोभा,
छे आनन्दन जुलडाओ, सोभा,
व्याकरण सेडान वचन सोभा,
राजहंस जोरन चोडान, खुसि सोभा,
सुपुत्रन कुल सोभा।

थुगु दसुं सीदु उबलय् समापिका क्रिया तयेमाः धइगु अनिवार्य मदु, बरु थथे नं याः, समापिक-क्रिया अन्तय् मतःसे अन्तया न्ह्यःनेजक नं तः, दसु- संगत यात जुलं गुणिकल्यव, खँ ल्हाय जुलं पण्डितह्मव, मित्र याय जुलं कुलवंतह्म, (चाणक्य सार संग्रह, कसा १०९१:३, ल्याः ६)। थ्व छगू पद्य कविताथें चिनातःगु वाक्य खः। थुकियात थथे नं भ्ववः छुइज्यू- संगत यात जुलं गुणिकल्यव,
खँ ल्हाय जुलं पण्डितह्मव,
मित्र याय जुलं कुलवंतह्म,
थौंकन्हय्या ल्याखं थुकियात थथे भ्ववः छुइज्यू
गुणिकल्यव संगत यात जुलं
पण्डितह्मव खँ ल्हाय जुलं
कुलवंतह्म मित्र याय जुलं

वाक्यया हाकः

पुलांगु भाषाया च्वज्याय् वाक्य च्वइगुया हाकःया ल्याःचाः मदु, गुलिं सामान्यरूपं चीहाकः जुइ, गुलिं असामान्य रूपं ताःहाकः जुइ।

रोभिम्हया धर्म फुयु। (कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:३७)
रोगीन सन्ताप विरं। (कुशोपदेश ८२६, शाक्य ११२२:४८)
ग्वछिनं ठायस ग्राम समीपस पुषुरि ददस्यं चोन। (तन्त्राख्यान ने.सं. ६३८, सिंह ११२९:११)
थ्व पुषुरिस कापरे बशसप चोंग। (तन्त्राख्यान ने.सं. ६३८, सिंह ११२९:११)
अतिकं ताःहाकःगु वाक्यया दसु-

थेस थ्व कापरेण राजहंस वृन्द खंडाव छेसकल गेनन वया धासे येडा थेस हंसन ब्रम्हलोकन वया धास्यं कंडा, थेस कापरेण ब्रम्ह्लोक जुयु गथे ङंग्व धाया थेस हंसन ब्रम्हलोकया बर्णा खं ल्हाय जुरसा द्वलछि मे थुल नागराजास्यं मफु ज पनिस्यं छिन गथे ल्हाय धास्यं हाडा, थेस कापरेण ब्रम्हलोक सोय प्रत्यासनं जे ब्रम्हलोक यने मन भिसन धास्यं हंसयाके प्रार्थना याङ, थेस हंस वृंदन अमतेरा जुरसा बेलकालं मसोस्यं नोंन वाय मटेव जेपनिस्यं टोड मटोटल छु धायनं मटेव धास्यं अनेग कोडपं सिं छपु वान काचकं थ्व सिं नेम्हं हंसन ट्वाठन काङन थ्व कापरे बोयकं यंडा जुरो थ्व क्षणस ग्रामया सा गोरोषपनिस्यं खंडाव सोव २ हंसन कापरे बोयकं यंनं गेना तोडफेरं अना छेस्यं काय, थ्व कापरे धास्यं न्वाडा तायाव थ्व कापरेया हृदयस क्रोध जायरपाव जन थर्म याडा पुण्य फलन स्वर्ग्ग वनेटंडा सोव धास्यं उत्र याटोलेन थ्व कापरे पडरपं ताक जुरों। (तन्त्राख्यान ने.सं. ६३८, सिंह ११२९:११)

कथनवाक्य

कथनया ल्याखं वाक्य निथिकं दु- प्रत्यक्ष कथन वाक्य व अप्रत्यक्ष कथन वाक्य। प्रत्यक्ष कथन वाक्य दयेकीबलय् धाइम्हसिगु नाम वा सर्वनाम गुकिं कर्ताया ज्या याइ, व भाग तइ , अनंलि प्रत्यक्ष कथनया क्रिया तइ। क्रियाधुनेसात कमा तइ अलय् ल्व्ययाचिं (Inverted comma) वा ध्वः सालाः प्रत्यक्ष कथन वाक्य तइ। न्हापाया वाक्यय् थुकथंया व्यवस्था यायेमाः धइगु अनिवार्य मदु। छगू दसु- **मनुष्य मनिस्त हित याय कामनान जेन ल्हाय। ग्वह्म प्रज्ञावन्त मनुष्यन थ्व शास्त्र सेलडाओ थ्व शास्त्रन मामन हित याडाथ्यं हित यायुओ।** (चाणक्य सार संग्रह, कसा १०९१:२, ल्याः ३) थुकी ल्व्ययाचिं शुरु जुइन्त्यः पूर्णविराम तयातःगु दु , अलय् ल्व्ययाचिं तयामतः।

२.३.४ अर्थव्यवस्था

नेपालभाषाय् न्हापा-न्हापा गुज्वःगु अर्थय् खँग्वः छ्यलातःगु खः आः पानावयाच्वंगु दु। थ्व स्वाभाविक प्रक्रिया नं खः। गुलिं खँग्वःया अर्थादेश जुयाः गाक्कं फरक जुइसा गुलिंया अर्थ विस्तार जू, अफ गुलिं अर्थ संकोच नं जू। दसुया निंतिं पुत्रपौत्रादिबोधिनी (तमोट ११०३) सफूया छुं खँग्वःत काये।

उर्वशी, मेनका, रम्भा, चित्रलेखा, तिलोत्तमा– देवलोकस पञ्च वेश्या (३:८ खः)

सार्वभौम-	अङ्गना, यंटा	(४:१७ खव)
मध्यान्ह-	बन्ही	(५:२० जव)
मठ-	अक्षर स्यल छें	(१६:११ खव)
तोरण-	प्रसिद्ध	(१६:१३ जव)
पत्नी-	पहिला ब्यहिपा	(२६:५जव)
औरस-	थाकु मोचा	(२७:५जव)
पितामह-	छय	(२७:२२ जव)

प्रमातामह-	मामया छय	(२७:२५ जव)
वहमूल्य-	भिङ्गु वस्त्र	(३२:१ खव)
आसन-	चट्टी	(३३:५ खव)
उपाध्याय-	अक्षर सेङ्गु	(३३:२४ खव)
रहस्य-	एकान्तसतु ल्हाचंटेवु खँ	(३६:२५)
प्रक्रिया-	थव अधिकार	(३७:१५ खव)
सूपकार-	सुवार	(४२:९ जव)
परीक्षक-	पण्डिया	(४८:१२ जव)
वृश्चिक-	प्रतिकूल, प्रतीक	(५६:१८ जव)
प्रेत-	मह्न, देवता	(६९:७ खव)
स्थान-	तिथि, अवकास	(६३:११ जव)
सचिव-	मन्त्री, सहाय	(६८:२८ जव)

२.४ व्याकरणिक विचार व भाषिक देन

(थन व्याकरणिक विचार व भाषिक देन धायेबलय् नेपालभाषाय् विशेष योगदान दुपिं निष्ठानन्द वज्राचार्य, शुक्रराज शास्त्री, चित्तधर 'हृदय', सुन्दरकृष्ण जोशी, तेजरत्न कंसाकार, हायन्स जोर्गेन्सन, अष्टिन हेलपिनिगु बारय् अध्ययन यायेगु जुइ।)

२.४.१ निष्ठानन्द वज्राचार्य

नेपालभाषाया प्यंगःथांमध्यय् छगः थकालि-थां निष्ठानन्द वज्राचार्य (ने.सं.९७८–१०५५) खः। नेपालभाषा ख्यलय् वसप्वलया तःधंगु योगदान दु। गुबलय्‌निसें च्वज्या जुल उबलय्‌निसें च्वमितसें ल्हातं आखः च्वयाः वयाच्वंगु खः। ल्हातं च्वयाच्वंगु थासय् वसप्वलया पालय् थ्यंबलय् मेसिनं आखः थानाः सफू पिकयाबिज्यात। नेपालभाषाय् थ्व हे छगू तःधंगु हिउपाः खः। छखे थथे खःसा मेखे मल्लकालय् मनूतसें नेपालभाषा गुकथं भाषा ल्हात उकिया सः रेकर्ड ला मदु। अथे नं च्वयातःगु रेकर्ड स्वयेबलय् सायद गथे ल्हात अथे हे च्वयेगु चलन दुजुइ, अलय् विभिन्न थासय् विभिन्नकथं भाषिका विकास जुलजुइ। थःथःगु भाषिकाय् गुकथं उच्चारण यात उकथं च्वयेगु चलन दुजुइ, उकिं उबलय् व्याकरण मिलय् यायेमाः धइगु नं मदुजुइ। लिच्वःकथं च्वयेगु ज्याय् फरकपन खनेदत। कालगतिइ मनूतसें ल्हाइगु भाषा व च्वइगु भाषा विस्तारं पानावन। च्वइगु गतिइ पुलांगु हे पहः खःसा ल्हाइगु गतिइ अफ हिउपाः वःगु खनेदत। उकी निष्ठानन्द वज्राचार्यजुया इलय् तक थ्यंबलय् च्वयाभाषा व ल्हानाभाषा निथिकं दत। लिच्वःकथं न्हूगु पुस्तायापिं मनूतसें गथे च्वये धइगु खँय् समस्या वल। ल्हाये सःसां भाषा च्वयेमसल। थुकिं यानाः कैयौं मनूतसें च्वयेमसः ब्वनेमसः धयाहल। लिच्वःकथं मनूतसें च्वयेगु

ब्वनेगु त्वःताहल । थ्व हे समस्यायात थुइका: वसप्वल निष्ठानन्दजुं भाषाय् मेगु हिउपाः हयाबिज्यात, व खः गथे मनूतसें ल्हायेगु यात उकथं च्वयेगु । थुकिं यानाः भाषाय् सरलपन न्ह्यात । मनूतय्त च्वये-ब्वने अःपुल । आपालं मनूतय् भाषाप्रति हाकनं भुकाव दयावल । भाषाय् हाकनं जागरण वल । वसप्वलं भाषायात अःपुक घःचाः तुइकेथें तुइकाबिल । थ्व वसप्वलया निगूगु योगदान खः, उकिं थ्व हे खँयात कयाः सुदर्शन भन्तेजुं टिप्पणी यानाबिज्यागु दु- *निष्ठानन्द वज्राचार्यं थ्व भाय्यात गद्य-शैली गुलुलुलु तुइकाबिल ।* [12] वसप्वल भन्तेजुं थथे धकाः नं च्वयाबिज्यात, *वसपोल छम्ह अनुवादक, छम्ह सम्पादक व छम्ह च्वमिलिसें छम्ह वक्ता खः* [13] अलय् सकसिनं छप्वाःम्हुतुंथें धयाहल 'गद्यगुरु निष्ठानन्द' धकाः । थनथाय्लाक्क काशीमाथ तमोटजुं यानादीगु टिप्पणी नं स्वयेबहःजू , वय्कः नेपालभाषा गद्यसाहित्यया दसु च्वमि खः, वय्कः नेपालय् महायान व स्थविरवादी बौद्ध धर्मया नं पुनर्जागरणया केन्द्रबिन्दु खः । [14]

निष्ठानन्दजुं भाषाय् जक मखु बौद्धधर्मय् जागरण हयेगु ज्याय् नं कुतः यानाबिज्यात । लिच्वःकथं ने.सं. १०३४ स ललितविस्तर पिकयाबिज्यात । वसप्वलं उगु सफू च्वयाबिज्याःगुया विभिन्न कारण दयेफु । अथे नं छगू प्रभाव नेपालभाषाय् भाषिक हिउपाः हयेगुली लात । वसप्वलयागु ललितविस्तर स्वयेबलय् व उबलय्या भाषिक न्ह्यलुवाःपिनिगु प्रतिक्रिया स्वयेबलय् न्हापा ल्हाना-भाषा छता, च्वया-भाषा मेकथं वनाच्वंगु दु धइगु सीदु । न्ह्यागु थजु वसप्वलं ललितविस्तर च्वयाबिज्यायेवं नेपालभाषाय् हिउपाः वःगु दु । थ्व खँ चित्तधर 'हृदय'- जुया प्रतिक्रिया स्वयेवं सीदु । *थ्व ललितविस्तर सफूया प्रकाशनं नेपाले निगू प्रकारया जागृति छक्वलं वल । छगू खालि बौद्ध धका नां जक जुया च्वने धुंकूपिं बौद्ध जनतां बुद्धया जीवनी व बुद्धया अनेक शीलाचरणादि धर्मसम्बन्धी उपदेश नं खंबले धर्मे श्रद्धा व बौद्ध शास्त्र पाखे आकृष्ट जुयाः धार्मिक जागृति वल । मेगु ल्हायबले धाःसा छगू तालया भाय् न्हानाः सफू सफुली ब्वनेबले मेगु हे कथं च्वया तःगु भाषा ब्वने माःगुलिं थःगु भाषा पाखे अभिरुचि मदया वया च्वंगुली गय् ल्हाय्गु खः अय् हे ब्वने नं दुगु थ्व सफू खंबले मनूतय्के नेपालभाषा सम्बन्धी छगू न्हूगु जागृति वल कि भीगु नेपालभाषा नं छगू जीवित भाषा खः ..* [15] थुगु हिउपाः मेमेगु थासय् नं लाःगु खनेदु । कारण थुगु हे सफूयागु लिच्वःकथं हे खः वा नेवाःच्वमिपिंके

---

[12] भिक्षु सुदर्शन, लुमंके बहःपिं ब्वति-१, केल मासंगल्ली यें : च्वसापासा, ने.सं. १०९०, पौ १ ।

[13] वहे वहे पौ १ ।

[14] काशीनाथ तमोट, गद्यगुरु पं निष्ठानन्द वज्राचार्य व वय्कःया ललितविस्तर, ने.सं. ११०५ थिंलाध्व ४, पौ ३

[15] चित्तधर हृदय, भीगु साहित्य, ३६१ न्यत- तुंछें कान्तिपुर १३ नेपाल : नेपालभाषा परिषद्, ने.सं. ११०२, पौ २९

जागरण वःगुलिं खः । न्ह्यागु थजु हिउपाःया नेतृत्व यानादीम्ह निष्ठानन्द वज्राचार्य हे खः ।

२.४.२ शुक्रराज शास्त्री

शुक्रराज शास्त्री छम्ह नेपालभाषाया दकलय् न्ह्यसुदंम्ह व्याकरणविद् खः । मेखे वय्कः नेपाःया छम्ह शहिद खः । वय्कलं नेपालभाषाया निंतिं छगू दकलय् तःधंगु बांलाःगु व्याकरण सफू च्वयादिल । थुगु सफू ने.सं. १०४६ स च्वयाः ने.सं.१०४८ स पिदंगु खः । आःतक पिदंगु मध्यय् दकलय् तपँगु (२५६+३१ पौ) व्याकरण खः । शास्त्रीजुया भाषा, लिपि, धर्मबारय् थःगु हे दृष्टिकोण दु । थुगु दृष्टिकोण सकसितं मान्य मजुइफु । न्ह्यागु थजु वय्कलं उगु सफूया भूमिकाय् दकलय् न्हापलाक थुकथं च्वयादीगु दु- *गुबले सम्म संसारे गुगु २ देशे एक भाषा, एक लिपि, एक भेष तथा एक धर्म जुईमखु उबले सम्म उगु २ देशया उन्नति तथा राष्ट्रसुधार गुबलें जुईमखु ।* [16] थुकिया निंतिं वय्कलं दसु नं बियादिल, *थौंकन्हे एकधर्म एक भाषाया नियम यूरुपवासीतसें व्यवहार याना च्वोंया नीतिं अमेरिका, इङ्लैण्ड, जर्मन, फ्रांस तथा रुस देशे दकभनँ उन्नति जुयाच्वन । अतएव सकल आर्यावर्त्त देशवासीपिंसँ नँ थ्वहे आर्यधर्म (अर्थात् श्रुतिस्मृति पुराण प्रतिपादित सनातन धर्म) आर्यभाषा, आर्यलिपि तथा आर्यभेषया नियम हाकनँ व्यवहार याय्माल ।* [17] वय्कलं आर्यभाषा विकासया निंतिं उकथं धइद्यूसां नेपालभाषा विकासया निंतिं सः तइद्यूगु दु, *भी नेपालीतसें नँ थ्व हे आर्यभाषाया उन्नति व प्रचार याय्माल, तथापि गथे महाराष्ट भाषा तथा बङ्गाली भाषा आदि प्रान्तीय भाषाया उन्नति जुयाच्वन उगु प्रकारं नेपाल देशभाषाया नँ बिलकुल लोप याय्मज्यू, छाय् धाःसा थःथःगु प्रान्तीय भाषाँ थःथःगु प्रान्ते शिक्षा प्रचार याय् अःपुया नीतिं थ्व प्रान्तीय नेपालभाषा नँ उन्नती यथासाध्य जुई माः । थ्व हे विचार नुगले तैया थ्व नेपाल भाषाया व्याकरण देक्येत उत्सुक (तयार) जुया ।* [18]

च्वय्या खँ ब्वनेबलय् निता प्यता खँ मतिइ वयेफु । वय्कलं नेपालभाषायात प्रान्तीय भाषा धइदिल । नेपालभाषा गुगुं नं देय्या प्रान्तीय भाषा मखु । नेपाःया प्रसंगय् स्वयेबलय् नं थ्व गुगुं अञ्चल वा जिल्लाया भाषा मखु । सिङ्गो नेपाः घय्पूगु भाषा खः । थ्व मल्ल कालय् राजभाषा, देशभाषा जुयाः वनेधुंकूगु भाषा खः ।

निगूगु खँ वय्कलं नेपालीतसें नं आर्यभाषाया उन्नति व प्रचार यायेमाल धकाः सः तयादिल । थ्व सः नेपालभाषा व नेपालभाषाथें चीनसँय्भाषा खलकलय् लाःगु गुगुं

---

[16] शुक्रराज शास्त्री, नेपालभाषा व्याकरण, (सिकन्दरावाद : थःहे, ने.सं. १०४८), पौ क ।

[17] वहे वहे, पौ क, ख ।

[18] वहे वहे, पौ ख ।

भाषायात धायेमल्वः । वय्‌कलं नेपालदुने च्वंगु भाषायात लोप यायेमज्यू धइगु बांलाःगु धारणा दु । अथे हे प्रान्तीय भाषा अथवा स्थानीय भाषा न्ह्यागु धाःसां थःथःगु थासय् थःथःगु भाषां स्यनेकने यायेगु अथवा प्रचार-प्रसार यायेबलय् यक्व अःपु । थ्व वय्‌कःया बांलाःगु पक्ष खः । वय्‌कलं थ्व हे मतिइ तयाः थःथःगु थासय् थःथःगु भाषां शिक्षा वा मेमेगु ज्या खँय् प्रचार-प्रसार यात धाःसा बांलाः तायाः हे थ्व सफू च्वःगु जुल । थ्व सफू छाय् च्वया धइगु उद्देश्य कंगु जुल । वास्तवय् थ्व न्ह्याम्ह च्वमियाके नं दयेमाःगु गुण खः ।

शास्त्रीजुं थ्व व्याकरण सफू छाय् च्वल धइगु खँय् भाजु काशीनाथ तमोटजुया मेगु हे बिचाः दु । तमोटजुं शुक्रराज *शास्त्रीजुं नेपालय् व नेपालभाषाया ख्यलय् 'आर्यहिन्दु संगठन' बल्लाकेत नेपालभाषाय् अतिकं मालाच्वंगु थ्व सफू च्वःगु खने दु ।*[19] अभ्र तमोटजुं श्रीमहर्षी माधवराज जोशीया जीवन चरित्र सफूया खँपु उद्धरण यानाः हाकनं थथे च्वयादिल, *शुक्रराज शास्त्री छम्ह अखिल भारतवर्षीय हिन्दु सहासभा, दिल्लीया महापदेशक खः । व सभाया संस्थापक व नायो मदन मोहन मालवीयजुं छन्हु शास्त्रीयात 'अब तुम अपने नेपालमें आर्य हिन्दु संगठन करो' धाल । थ्व हे आज्ञा पालन यायेत वय्‌कलं थ्व नेपालभाषा व्याकरण च्वयादीगु खः ।*[20]

२.४.३ चित्तधर 'हृदय'

चित्तधर 'हृदय' छम्ह नेपालभाषाख्यःया तसकं नां दंम्ह, निर्विवादम्ह महाकवि खः । बौ द्रव्यधर तुलाधर व मां ज्ञानलक्ष्मी तुलाधरजुया कोखं ने.सं. १०२६ बछलागा ११ (वि.सं. १९६३ जेठ ५ गते) शुक्रबारखुन्हु जन्म जूगु खः । नेपालभाषाय् वय्‌कःया ज्वःमदयेक योगदान दु । वय्‌कलं भाषाया निंतिं भौतिक, साहित्यिक, भाषिक योगदान यानादीगु दु । वय्‌कःया विशेष यानाः साहित्यिक योगदान दु । नेपाल ऋतुपौ दँ ३२, ल्याः ५-६, ने.सं. ११०४ (वि.सं.२०४०) चित्तधर 'हृदय' लुमन्ति ल्याःकथं प्रकाशित सफू ३३, अंग्रेजीभासं हिलाताःगु सफू २, चाःचू च्वसु १११, नेपाली रचना ४, हिन्दी रचना २, अप्रकाशित सफू ७, चाःचू च्वसु १०१, हिन्दी रचना १३ दु, अथेसां फणीन्द्ररत्न वज्राचार्यजुं मुनादीगु म्हसीका धलः (ने.सं. ११२३) पौ ४१ स स्वयेबलय् ३० सफूया नां बियाताःगु दु । उकी अतिकं नां जाःगु सफूत वभ्रुवाहन, सुगत-सौरभ, भ्रीगु साहित्य, मिं मनःपौ

---

[19] काशीनाथ तमोट, शुक्रराजया नेपालभाषा व्याकरणया पृष्ठभूमि, कुलां (दँ ६, ल्या ५, ने.सं. ११००), पौ ३५, ३६ ।

[20] काशीनाथ तमोट, शुक्रराजया नेपालभाषा व्याकरणया पृष्ठभूमि, कुलां (दँ ६, ल्या ५, ने.सं. ११००), पौ ३६ ।

इत्यादि खः । वय्‌कःया साहित्यबाहेक वर्णविन्याससम्बन्धी छगू दु- नेपालभाषा गय् च्वय्‌गु (ने.सं.१०७२) खः ।

व्याकरणिक बिचाः

वय्‌कःयागु व्याकरणिक विचार धायेबलय् थुगु हे नेपालभाषा गय् च्वय्‌गु सफूया बारय् खँ जुइ । थ्व धइगु वय्‌कःयागु वर्णविन्यासया खँ खः । वय्‌कलं स्पष्ट खँग्वलं धयामदीसां वय्‌कलं धयादीत्यंगु खँ छु धाःसा भाषाय् परिवर्तन वयातुंच्वनी । वःगु परिवर्तनयात आत्मसात् यानाः उकथं हे च्वयेमाः धयादीत्यंगु खः, उकिं गथे न्वंवात अथे हे च्वयेगु व गथे च्वल अथे हे न्वंवायेगु वय्‌कःया बिचाः खः । वय्‌कलं थ्व खँयात वय्‌कःया उगु सफुतिइ स्पष्ट थथे यानाः च्व धकाः धयामदी, तर उगु आशयया दसुत यक्व हे बियादीगु दु । वय्‌कलं उकी विभिन्न बुँदाय् ब्वथलाः शीर्षक तयादीगु दु । वय्‌कःया थुगु सफू व्याख्यात्मक वर्णन गनं नं मदु । शीर्षक बियाताःगु दु । उकी क्वय् यक्व दसु दु ।

इ उ या ह्रस्व दीर्घ- चीहाकलं न्वंवाइथाय् ह्रस्व इकार वा ह्रस्व उकार जुइ । उकिया मेगु खँ ताःहाकलं न्वंवाःथाय् दीर्घ इकार वा दीर्घ उकार जुइ - जितः **की** दुगु **जाकि** मयो ।

अनुस्वार व अनुनासिक- चीहाकलं न्हासं थ्वय्‌क न्वंवाइथाय् चन्द्रबिन्दु तइ, ताःहाकलं न्वंवाइथाय् शिरबिन्दु तइ- वं खँ ल्हात । वयागु खं व तं चाल ।

विसर्ग- अकार व उकार तःहाक उच्चारण याइथाय् विसर्ग तइ- कनि वल । कःनि मुल ।ः

२.४.४ सुन्दरकृष्ण जोशी

भाषाविज्ञान-ख्यलय् विभिन्न स्वदेशी व विदेशी विद्वान्‌पिंमध्यय् दुग्यंक अध्ययन दुम्ह छम्ह भाषावैज्ञानिक खः प्रा.डा.सुन्दरकृष्ण जोशी । कीर्तिया ल्याखं वय्‌कःया यक्व सफूत मदु । अथे नं वय्‌कलं गुलि नं सफूत च्वयादिल व दक्वं अतिकं दुग्यं । वय्‌कःया दुग्यंगु कीर्ति धइगु A Descriptive Study of the Bhaktapur Dialect of Newari . थ्व वय्‌कःयागु विद्यावारिधिया शोधप्रबन्ध खः । वय्‌कःया मेमेगु सफू धइगु नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक व्याकरण (ने.सं.१११२), नेपालभाषा व्याकरण (वि.सं.२०६०), (नेपालीभाषाया माध्यम), नेपालभाषाको वर्णविन्यास र लेखन-प्रणाली (वि.सं. ने.सं.११२१), (नेपालीभाषाया माध्यम) सफूत खः । थुकिया बिस्कं चीचीधंगु विभिन्न सफू व च्वसुत आपालं दु । विशेष यानाः वर्णनात्मक भाषाविज्ञानय् आपालं अध्ययन दुम्ह वय्‌कः जोशीजुया वर्णविन्याससम्बन्धी ग्यसु दंगु सफू व च्वसुत दु । वय्‌कलं व्याकरणिक विचारत नं आपालं बियादीगु दु ।

नेपालभाषाय् क्रियाय् येकार यायेगु लाकि हलन्त य् यायेगु धइगु बारय् अप्वःसिनं चिन्ता प्वंकाच्वंगु दु । थुगु समस्याया निवारण आःतकं मजूनि । थुकी वय्‌कलं

ने.सं. ११२० दिल्लागा ७ आइतवार (वि.सं. २०५७ श्रावण ८) खुन्हु नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् **नेपालभाषा क्रियाया अभूत रूप छगू टिप्पणी** विषयया ज्यापौ न्ह्यब्वयादिल । उकी वयक्लं स्पष्ट थःगु तर्क बियाः क्रियार्थकय् -ये यानाः च्वयेगु, आत्मअभूत क्रियारूपय् हलन्त -य् यानाः च्वयेगु धकाः धयादीगु दु ।

नेपालभाषाय् मेगु समस्या धइगु इकार-इकार निगः नापं वल धायेगु गथे च्वयेगु धइगु खँय् नं समस्या दु । वयकः भाजु तलय् क्वथाय् दिइ/दी । थन दिइ च्वयेगु लाकि दी च्वये धइगु खँय् समस्या दनि । अथे हे खुसिइ/खुसी वनकि तुतिइ/तुती लखं थिइ/थी धइगु खँय् नं समस्या दनि । थ्व खँय् वयकः जोशीजुं समाधानया लँपु क्यनादीगु दु । वयक्लं थःगु सफू नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक सफुतिइ (पौ ३६सं) *निगः व॰ हे माखः नाप लायव एकोकार जुया छगः हे तर दीर्घ जू वनी* धइगु सूत्र दयेकादीगु दु । थुगु सूत्रकथं वयक्लं दसु नं बियादीगु दु, तुसि तुसिइ तुसी ।

२.४.५ तेजरत्न कंसाकार

प्रा.डा. तेजरत्न कंसाकार छम्ह अङ्ग्रेजी व नेपालभाषा निगू भाषाय् नं दक्खल दुम्ह भाषावैज्ञानिक खः । वयक्लं यँ देय्या नेवाःभाय्या ध्वनिया विषयस A generative phonology of Kathmandu Newari सन् १९७९ विद्यावारिधि यानादीगु खः। भाजु कंसाकारजुया नेपालभाषाप्रति व्याकरणिक विचासिकं भाषावैज्ञानिक योगदान आपाः दु। वयक्लं सफू व च्वसु यानाः प्यंगू दर्जनसिकं आपाः च्वयादीधुंकल । वयकःया आपालं च्वसु व सफू अङ्ग्रेजीभाषां पिदंगु दु । उकी नं भाषा व भाषाविज्ञान-सम्बन्धी दु । वयकःया नेपालभाषां पिदंगु सफू नेपालभाषा व भाषाविज्ञान (ने.सं.११०२) खः । निगूत्या दर्जन ला नेपालभाषासम्बन्धीजक दु ।

२.४.६ हायन्स जोर्गेन्सन

Hans Jorgensen नेपालभाषाया निंतिं विदेशी मनू खः । वयकः नेपालं यक्व तापाःगु देय् डेनमार्कय् च्वंम्ह खः । वयक्लं A Dictionary of the Classical Newari (1936) व A grammar of the classical Newari (1941) नांगु निगू सफू च्वयाः नेपालभाषाया निंतिं तधंगु गुण यानादयूगु दु । थुगु सफू नेपालभाषाया विशुद्ध ऐतिहासिक कोष व व्याकरण खः । धनथाय्लाक्क छता खँ छु लुमंकेबहजू धाःसा भौतिकरूपं वयक्लं नेपाःदेय् गुबलें मखं, नेवाःत धइपिं सुं नं नाप मलाः । अयनं वयक्लं ग्यसु दंगु निगू सफू च्वयादिल । थ्व हे खँयात कयाः ईश्वरमान रञ्जितकारजुं हायन्स जोर्गेन् : युरोपमा नेवारी अध्ययनका अग्रणी धइगु च्वसुइ जिन्दगीमा नेपालमा कहिल्यै नआई, कुनै पनि नेवारसँग प्रत्यक्ष भेटघाट नै नगरिकन पनि स्वतन्त्ररूपमा नेवारीको अध्ययन गरी युरोप

यस भाषाको प्रचार प्रसारमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिनुहुने डा. हायन्स जोर्गेन्सन ।[21] धकाः च्वयाद्यूगु दु । भाषावैज्ञानिक भाजु काशीनाथ तमोटजुया ल्याखं डेनमार्कया हायन्स जोर्गेनसनं नेपालभाषा अध्ययन, विश्लेषणय् थःगु जीवनया (१०४१-१०६१) नीदँ फुकादिल ।[22]

जोर्गेन्सनजुं थुगु सफू दयेकूबलय् ईशाया भिंप्यगू शदिनिसें भिंगुगू शदितकया नेपालभाषायात कयाः दयेकूगु खः । थथे धइगु मतलव *थ्व व्याकरण च्वयेत जोर्गेन्सनं ने.सं. ४८१ निसें ९२० जःखःया हस्तलिखित ग्रन्थया लिधंसा काःगु दु ।*[23] कमल प्रकाश मल्लजुया धापूकथं वयकःया ज्वलं सीमित, मुख्य बाखं, अवदान, पुराण, आयुर्वेद व ज्योतिषया सफू व नं छगू, निगू त्वःताः इस्वी सन्या १८ गू व १९ गू शदीया । अभिलेख, थ्यासफू, कोश, म्ये, नाटक,नीति, धर्मशास्त्र मेमेगु शास्त्रया सफू जोर्गेनसनया विश्लेषण-क्षेत्र पिने लाःगु खने दु ।[24]

जोर्गेनसनजुं पुलांगु नेपालभाषा अध्ययन यानाः थुकियात Classical Newari धकाः नां छूगु खः । थुकिया अर्थ शास्त्रीय नेपालभाषा खः । उगु सफुतिइ मूल स्वंगूजक अध्याय दु- न्हापांगु अध्याय Introduction, निगूगु अध्याय Phonology, स्वंगूगु अध्याय Accidence and Syntax खः । उगु स्वंगूगु अध्यायया गुंगू उपअध्याय दु- (क) Noun, (ख) Pronoun (ग) Numbers (घ) Verbs (ङ) Adjectives (च) Adverbs (छ) Postposition (ज) Conjunction (झ) Additional Chapters on Syntax.

परिचय अध्यायसं नेपालभाषा व्याकरणया विशेषता न्ह्यथनातःगु दु । उज्वःगु विशेषता धइगु छता एकाक्षरीउन्मुख भाषा खः, उकिं एकाक्षरी खँग्वः यक्व दु । गुलिंगुलिंजक संयुक्त, व्युत्पन्न खँग्वः दु । खँग्वःया रूपायन याइबलय् प्रत्यय स्वाइ । थुगु भाषाया धातु व्यञ्जनान्त जुयाच्वंगु दु । वचन निगूजक दु- एकवचन व बहुवचन । व्याकरणिक लिङ्ग मदु, तर लैङ्गिक म्ह (सजीवयात), गु, गुलि, ग्व (निर्जीवयात) प्रत्ययपाखें (Particle) सजीव व निर्जीव वस्तु थुइकी । थुकिं हे विशेषण, सर्वनाम, संख्यावाचक, नामिक क्रिया थुइकी । वचन व कारकीय प्रत्ययपाखें सजीव निर्जीव वस्तु थुइकी । सर्वनामया प्रथम पुरुषया समावेशी व असमावेशी यानाः निथिकं दु । गणनाया तःधंगु एकाइ १० तक खः । ल्याःख्यायेबलय् नाम शब्दनाप प्यपुंक ताजिखँग्वः तइ । विशेषणया क्रियानाप क्वातुक स्वापू दु । थुगु भाषाय् degree या व्यवस्था मदु । पुरुष

---

[21] ईश्वरमान रञ्जितकार, हायन्स जोर्गेन्सन् : युरोपमा नेवारी अध्ययनका अग्रणी, (मधुपर्क ३२ : ८, वि.सं. २०५६), पौ ०।

[22] काशीनाथ तमोट, नेपालभाषा निथी दुगुया छुं आधार (यल : कुलां साहित्य पाःलाः, ने.सं. १११३), पौ १।

[23] कमल प्रकाश मल्ल, मध्यकालया अभिलेखय् नेपालभाषा, (खेलुइताः, ३ : ३, ने.सं. ११०२), पौ ५।

[24] कमल प्रकाश मल्ल, मध्यकालया अभिलेखय् नेपालभाषा, (खेलुइताः, ३ : ३, ने.सं. ११०२), पौ ६।

थुइकीगु प्रत्यय मदु। विभिन्न कालया दथुइ निश्चित विभाजन मदु, तर पक्ष व भाव क्यनीगु यक्व दु। कर्मवाच्य क्यनीगु व्यवस्था मदु।

ध्वनि अध्यायसं व्यन्जन व स्वरया विषयया चर्चा दु। देवनागरी लिपिया स्वभाव नालाकयातःगु जुयाः भाषाया ध्वनिया पायूछि ल्वयेक लिपि मदु व फयांफछि लिक्कलाक छ्यलातःगु दु। व्यञ्जनय् /ङ/ या स्वतन्त्र अस्तित्व दु। /श/ व /ष/ या ध्वनि मदु। /र/ व /ल/ या दथुइ हिलाबुला जू। /व/ व /ब/ या खासै फरक मदु। स्वरया सन्दर्भय् स्वयेबलय् /अ/ या ह्रस्व व दीर्घ निगुलिं रूप दु। दीर्घ /ई/ व दीर्घ /ऊ/ निगुलिं छ्यलाबुला दु, तर आगन्तुक खँग्वलय् /इ/ व /उ/ या दथुइ हिलाबुला जू।

नाम अध्यायसं स्वंताजिया नाम क्यनातःगु दु- द्वित्व प्रयोग यानाः दयकातःगु दु नाम, व्युत्पादित नाम व संयुक्त नाम। थुगु अध्यायदुने लिङ्ग, वचन व कारकया चर्चा दु। सर्वनामया स्वगू पुरुषया नं समावेशी शब्द भी खः। थुकिया विकासक्रमय् वयूकलं थथे क्यनादीगु दु- भजे, भेजे, भिजि, भीभी- जेभे, छजे, छेजे, छिजि, जेभे जिछि।

क्रिया अध्यायसं क्रियाया वर्गीकरण दु- Primary verbs, Verbal phrases व Derivatives. Primary verbs स प्यताजिया उपवर्गीकरण दु- /-न्/ व्यन्जनान्त– कन्, दन्, पुन्, /-त्/ व्यन्जनान्त– ग्यात्, यात्, सित्, /-ल्/ व्यन्जनान्त– नल्, हल्, काल्। Verbl phrase ध्व निथिकं दु-(क) Preverbs +Primary root।

२.४.७अष्टिन हेल

थ्वयूकः भाजु नेपालभाषाया निंतिं विदेशी मनू खः। जन्मस्थानकथं अमेरिका खःसा नेपालभाषाया निंतिं लिक्क लाःम्ह मनू खः। वयूकः न्हापां सन् १९६९ स त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत Summer Institute of Linguistics -या नायः जुयाः नेपाः भाःगु खः। वयूकलं प्यगू दर्जनति भाषा व भाषाविज्ञानसम्बन्धी सफू व च्वसु च्वयादीधुंकल। उकी आपालं सफू नेपालभाषासम्बन्धी दु। हेलजुं विभिन्न च्वसु व सफू च्वयादीगुमध्यय् छपु च्वसु लुमंकेबहगु दु व खः Person Markers : Finite Conjunct and Disjunct Verb Forms in Newari. थुगु च्वसुं नेपालभाषाय् पुरुष अध्ययनय् छगू हिउपाः हःगु दु। न्हापा-न्हापा नेपालभाषाय् सर्वनामय् नं स्वंगू पुरुष दु, क्रियाय् नं स्वंगू पुरुष दु संस्कृतय् थें प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष व तृतीय पुरुष। थुगु च्वसु पिदनेवं नेपालभाषाय् नं क्रियाय् निगूजक पुरुष जुल। थुकियात बांलाक व्याख्या डा.सुन्दर कृष्ण जोशीजुं यानाबिल। Conjunct स प्रथम पुरुषजक, Disjunct स द्वितीय पुरुष व तृतीय पुरुष नितां लाः। थुगु अध्ययनलिपा नेपालभाषाय् आत्मपुरुष व परपुरुष यानाः निथिकं जक जुल।

एकाइ ३ : नेपालभाषाया समकालिक अध्ययन

३.१ नेपालभाषाया वर्णनात्मक अध्ययन

३.१.१ वर्ण-व्यवस्था

नेपालभाषाय् थःगु हे भाषा, साहित्य, लिपि दु, अथे नं च्वयेगु-च्वकेगु, ब्वनेगु-ब्वंकेगु धाँचा धाःसा देवनागरी-लिपिनाप वर्णव्यवस्था ज्वःलाः। संस्कृतभाषाय् स्वरवर्ण गुलि गुकथं ब्वनाच्वन नेपालभाषाय् नं उकथं हे च्वयाच्वन, ब्वनाच्वन। लिपाया इलय् वयाः ह्रस्व /लृ/, दीर्घ /लृ/ व दीर्घ /ऋ/ ब्वनेगु व ब्वंकेगु मयात, नत्र स्वरवर्णया दक्व सूत्र संस्कृतभाषायागु हे जुयाच्वंगु दु। नेपालभाषाय् भाषावैज्ञानिक धंगं अध्ययन यायेगु चलन वसेंलि मूल स्वरवर्ण /अ/, /आ/, /इ/, /उ/, /ए/, /ओ/ नापं यानाः खुगः नालाकाल। अथे नं /ओ/यात दक्वसिनं नालामकाःनि। थुकिया थासय् अर्धस्वर /व/ नायेगु लाकि शुद्ध स्वर /ओ/ खः धइगु विषयय् भाषाविद्पिनि दथुइ आः नं मतभेद दनि।

व्यन्जन-वर्णया खँय् नं अथे हे देवनागरीलिपिनाप ज्वःलाःगु व ज्वःमलाःगु खँ दु। शिक्षण-संस्थाय् देवनागरीलिपिइ सुइखुगः दुगु व्यन्जनवर्ण नेवाःतसें नं ब्वनाच्वंगु ब्वंकाच्वंगु दु। च्वय् धयातःथें नेपालभाषाय् नं भाषावैज्ञानिक धंगं अध्ययन यायेगु व्यवस्था वयेवं देवनागरी-लिपिइ दुगु /ट/, /ठ/, /ड/, /ढ/, व /त/, /थ/, /द/, /ध/ मध्यय् संस्कृतभाषाय् गुगु सूत्र उच्चारण यायेगु यानाच्वंगु खः, उकथंया उच्चारण नेवाःतसें मयाः, उकिं नेवाःउच्चारण ध्व नितां मखु। संस्कृतभाषाय् /ट/, /ठ/, /ड/, /ढ/ मूर्धन्यध्वनि खःसा /त/, /थ/, /द/, /ध/ दन्त्यध्वनि खः। वास्तवय् नेवाःतसें याइगु उच्चारण मूर्धन्यध्वनि नं मखु, दन्त्यध्वनि नं मखु बरु वर्त्स्यध्वनि खः। अथे धकाः वर्त्स्यध्वनियात प्रतिनिधि याइगु वर्णलिपि नेपालभाषाय् दयेकातःगु मदु, उकिं वर्त्स्यध्वनि दन्त्यध्वनिनाप लिक्क लाःगु जुयाः संस्कृतभाषाया दन्त्यध्वनिया प्रतिनिधित्व याइगु /त/, /थ/, /द/, /ध/ हे छ्यलाबुलाय् हयाच्वंगु दु।

संस्कृतभाषाय् /श/, /ष/, /स/ स्वंगः स्वगू हे भिन्न ध्वनि पिज्वइगु वर्ण खः। संस्कृतभाषाया निंतिं ध्वनिव्यतिरेकी, अर्थव्यतिरेकी क्यनीगु वर्ण खः, उकिं उगु स्वंगः वर्ण उगु भाषायात मदयेक मगाःगु वर्ण खः, तर नेपालभाषाय् च्वइबलय् च्वकीबलय् ध्व स्वंगलं प्रयोगय् हयाच्वंगु दु, तर उच्चारण स्वंगः वर्णया छता हे जुयाच्वंगु दु, व खः दन्त्य /स/, उकिं नेपालभाषाय् /स/ ध्वनि छगःजक छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु दु।

मेगु स्वंगः नासिक्य वर्ण दनि व खः /ङ/, /ञ/, /ण/। ध्व स्वंगः वर्णमध्यय् नेपालभाषाय् /ङ/ मा हे माः लाकि म्वाः यकिन यानाः धायेमफुनि। ख्वपभाषिकाय् ध्व मदयेक मगाः, यें-यलभाषिकाय् मदुसां ज्यू। स्तरीय भाषाया रूपय् यें-यलया

भाषिकायात कयात:गु जुया: यैं-यलयापिं च्वमिपिंसं /ङ/ वर्णयात मान्यता ब्यूगु खनेमदु । /ञ/ व /ण/ नेपालभाषा च्वज्याय् छ्यलाबुलाय् मव:सां तत्सम तद्भव खँग्वलय् छ्यलेगु या: ।

च्वय्या दक्व विवरणं छु सी दु धा:सा नेपालभाषाय् थ:गु हे भाषा दु, साहित्य दु, लिपि दु धा:सां संस्कृतभाषा व देवनागरीलिपिनाप ब्यागलं च्वनेमफु । अन्तय् वया: नेपालभाषाय् /न्ह/, /म्ह/, /ल्ह/ स्वंग: बिस्कं वर्ण दु, गुगुयात संयुक्त वर्ण धायेगु या: । वास्तवय् /न/-या घोषध्वनि /न्ह/ ख:, अथे हे /म/-या /म्ह/ व /ल/-या घोषध्वनि /ल्ह/ ख: । थन पा:गु खँ छु धायेबलय् थ्व स्वंगलं संयुक्त वर्णथें मच्वंक बिस्कं हे वर्ण दयेकात:गु जूसा ज्यूगु ख: । व्यवहारय् अथे मजुल ।

३.१.२ व्याकरण

सामान्य अर्थय् व्याकरण धालकि शुद्धं च्वयेगुया नियम संग्रह धका: थुइकी । वास्तवय् व्याकरणया ज्या शुद्धताजक स्वयेगु मखु । थुकिया छगू पक्ष शुद्धता स्वयेगु ख:सां मेगु पक्ष शब्द व वाक्यया विषयलय् अध्ययन यायेगु ख: । थन व्याकरणं क्वय् बेयात:कथंया अध्ययन याइ ।

३.१.२.१ नाम

नाम न्याथिकं दु- (क) जातिवाचक नाम (ख) विशेषनाम (ग) समूहवाचक नाम (घ) द्रव्यवाचक नाम (ङ) भाववाचक नाम/अमूर्तनाम

(क) जातिवाचक नाम

निश्चित आकार प्रकार दुगु, थ:गु हे छगू भौतिक अस्तित्व दुगु छगू बिस्कंगु वस्तुयात जातिवाचक नाम धाइ । जातिवाचक नामया विशेषता धइगु छगू सिङ्गो वस्तु जुइ । थ्वथें ज्व:गु भौतिक वस्तु यक्व दइ ।

जातिवाचक नामया व्याकरणिक महत्त्व

थुकिया व्याकरणिक महत्त्व धइगु एकवचन, बहुवचन नितां यायेजीगु ख: । छुं नं वचन प्रत्यय मतलकि एकवचन व /-त/ अथवा /-पिं/ प्रत्यय तलकि बहुवचन जुइ । थुकिया मेगु व्याकरणिक महत्त्व धइगु गणना ख: । थ्व गणनीय नाम जूगुलिं आवश्यकताअनुसार ताजि खँग्व: तया: ल्याख्याये जी ।

(ख) विशेषनाम

जातिवाचक नामयात विशेषकथं नां छुइवं विशेषनाम जुइ । गथे सुं छम्ह मिसां मचा बुइकल धा:सा व बूम्ह मचा सामान्य नामजक जुइ । लिपा राम, श्याम, हरि इत्यादि न्ह्यागुसां नां छुइवं तिनि विशेषनाम जुइ । थुकियात व्यक्तिवाचक नाम नं धाइ ।

विशेषनामया व्याकरणिक महत्त्व

छतायां छताजक दइगु जुया: थुकिया बहुवचनया रूप दइमखु । न्ह्याबलें एकवचनजक जुइ । चीन, नेपाल, अमेरिका, सगरमाथा, प्रशान्त महासागर, राम, कृष्ण, बुद्ध इत्यादि फुक्क विशेष नाम ख: । थुकियात /-त/, /-पिं/ तया: बहुवचन यायेगु व्यावहारिक मजू, उकिं विशेष नाम धइगु एकवचन जुइगुया दसु ख: ।

(ग) द्रव्यवाचक नाम

थ्व जातिवाचक नामथें मूर्तनाम ख:सां ग्वलंग्व: मखुगु जुया: अर्थात् Single वस्तु मखुगु जुया: ल्या:ख्यायेमछिं । थ्वया निश्चित आकार प्रकार मदु । चुं, धू, ल:, चिकं, लुँ, वह, सिँ, चा इत्यादिया ल्या:ख्यायेगु उपाय मदु, उकिं थुकियात थलभलय् तया: अथवा ताल्जुइ लना: अथवा दापुतिं दाना: ल्या: काइ ।

द्रव्यवाचक नामया व्याकरणिक महत्त्व

थुकिया निश्चित आकार प्रकार मदुगु व उज्व:गु वस्तु छथाय् तयेवं छगू मेगुली मिलय् जुइ । थ:गु ब्यागलं अस्तित्व क्यनी मखु, उकिं ल्याख्याय् मछिं । थ्व हे कारणं याना: थुकिया एकवचन बहुवचन रूप बी नं मछिं । थुकिया वचन हे मदु । थ्व वचनहीन नाम ख: । थ्व हे थुकिया व्याकरणिक विशेषता ख: । नेपाली अथवा अंग्रेजीभाषाय् जूसा क्रियां नं वचन क्व:छी । द्रव्यवाचक नाम वचनहीन जूसां क्रियां एकवचन धका: क्यनाच्वनी, तर नेपालभाषाय् वचन निर्धारणय् क्रियाया छुं भूमिका मदु । द्रव्यवाचक नाम छु वचनय् ला: धका: छुं पदं नं मक्यं । एकवचन ख: लाकि बहुवचन ख: छुं हे सीमदु । उकिं थ्व वचनहीन नाम (Numberless Noun) ख: ।

(घ) समूह-नाम

जातिवाचक नामय् च्वंगु ज्व:ज्व:ला:गु निता वा नितां अप्व: वस्तु संयुक्तरूपं छथाय् लायेवं समूहनाम जुइ । परिवार (family), खल:, पुच:, गुथि, त्वा:, दर्जन, जु (जोर), ज्वाँय्, प्वाँय्, बथां, संघ, संस्था, संगठन, समिति, पार्टी, सरकार, मन्त्रीमण्डल इत्यादि फुक्कं समूहनाम ख: ।

समूह-नामया व्याकरणिक महत्त्व

समूहनाम धइगु जातिवाचक नाम-जातिवाचक नामया संयुक्त रूप अथवा द्रव्यवाचक नाम-द्रव्यवाचक नामया संयुक्त रूप ख: । समूहवाचक नाम स्यंकलकि जातिवाचक नाम अथवा द्रव्यवाचक नाम जुइ । खल:, पुच:, गुथि इत्यादि स्यंकलकि ज:/दुज:जक जुइ । ज:/दुज: धइगु जातिवाचक नाम ख: । अथे हे अंगुरया भुप्पा, ता:चाप्वाँय्या ता:चा नं थुज्व:गु हे समूहवाचक नाम ख: । धूया द्वँ समूहवाचक नाम ख: । द्वँ स्यंकलकि धूजक जुइ । पुच: नामया मतलब थुकी च्वंगु एकाइत गणनीय जुइ, उकिं

समूहवाचक नाम धइगु बहुवचनया रूप खः । छगू हे प्रकृतियागु वस्तुत यक्व, ताउतक नां कयाः च्वनेसिकं छकलं, समूहं नां काःसा आपालं खँग्वः म्हंचाः ।

(ङ) भाववाचक नाम/अमूर्तनाम

थुकिया भौतिक आकार प्रकार, रूपरेखा मदुगु व भावं जक सीकेमाःगु जुयाः थुकियात भाववाचक नाम अथवा अमूर्त नाम धाःगु खः । थ्व सुयागुं अथवा छुं छुकीयागु गुण, अवस्था अथवा ज्यायागु नाम खः ।

(क) गुण थुइकीगु भावनाम– दया, माया, सुख, दुख, इच्छा, विश्वास, न्याय, अन्याय, तं (क्रोध), इर्ष्या, करुणा, मोह इत्यादि ।

(ख) अवस्था थुइकीगु भावनाम– मचापहः, मचासू, ल्यायम्हपहः, ल्यायम्हसू, बुरापहः/सू, बरापहः/सू, मिजंपहः/सू इत्यादि ।

(ग) ज्या थुइकीगु भावनाम– च्वज्या, ब्वज्या, ब्वँज्या इत्यादि ।

अमूर्तनामया व्याकरणिक महत्त्व

सामान्यतया अमूर्तनाम धइगु द्रव्यवाचक नामथें खः । थ्व वचनहीन नाम (Numberless Noun) खः । थ्व हे अमूर्तनामया विशेषता खः ।

३.१.२.२ सर्वनाम

सर्वनाम धायेबलय् नामया पलिसाय् प्रयोग जुइगु पद खः । पुष्परत्न 'सागर' (ने.सं. १०९३:३७) जुं '*गुगु शब्द संज्ञाया पलिसास वइ अर्थात् गुगु शब्दं संज्ञायात हानं हानं दोहरे याये म्वक्का बिइ, उगु शब्दयात सर्वनाम शब्द धाइ*' धकाः च्वयादयूगु दु ।

सर्वनाम न्याथी दु-

(क) पुरुषवाचक सर्वनाम–

थ्व स्वथिकं दु– न्वंवाइम्ह प्रथम पुरुष- जि, जिपिं, भी, भीपिं ।

न्यनाच्वंम्ह द्वितीय पुरुष- छ, छिपिं, छःपिं, छलप्वल, छलप्वलपिं, छि, छिकपिं

सुयागु वा छुकियागु बारय् खँ ल्हात व तृतीय पुरुष जुइ- थ्व, व, थुपिं, इपिं ।

(ख) दर्शक सर्वनाम

क्यनीगु ज्याया अर्थय् छ्यलीगु दर्शकवाचक सर्वनाम खः । थ्व प्यथिकं दु–

लिक्क च्वंगु क्यनीगु- थ्व, थुम्ह, थुगु

तापाक्क च्वंगु क्यनीगु- व, उम्ह, उगु

भन् तापाक्क च्वंगु क्यनीगु- हुं

श्रोताया लिक्क च्वंगु- आम

आत्मवाचक सर्वनाम–

थःत थुइकीगु सर्वनामयात आत्मवाचक सर्वनाम धाइ । थः स्वंगू पुरुषय् नं प्रयोग जू ।

जिं थःगु उमेर हे मस्यू ।	प्रथम पुरुष
छं थःगु सफू हे म्हमस्यू ।	द्वितीय पुरुष
वं थःगु लासा हे मस्यू ।	तृतीय पुरुष

अनिश्चयवाचक सर्वनाम–

क्वःजिक थुम्ह उम्ह मधाइगु अनिश्चयवाचक सर्वनाम खः । सुं, छुं गुलिं, न्ह्याम्ह/न्ह्यागु, यम्ह/यगु थुकिया दसु खः ।

सुं– थ्व व्यक्तिया निंतिं छ्यलीगु सर्वनाम खः ।

सुं वःसा जि अफिस वन धा । थन **सुं** नं वइमखु ।

छुं– थ्व निर्जीव वस्तुया निंतिं छ्यलीगु खः ।

छुं जूसा जित धायेमते । जित छुं जूगु दु धकाः ?

निश्चयवाचक सर्वनाम

क्वःजिक धायेगुया निंतिं छ्यलीगु निश्चयवाचक सर्वनाम खः । सकल, छम्ह, मेम्ह थुकिया दसु खः ।

सकलें वल । व छम्हजक मवःनि ।

प्रश्नवाचक सर्वनाम

न्ह्यसः थुइकीगु सर्वनामयात प्रश्नवाचक सर्वनाम धाइ ।

अन **सु** वल ? दाइचा ।

भीथाय् **सुसु** भ्वय् वइ ?

थ्व **छु** गैंडा लाकि किसि ?

थ्व छु लः लाकि अयला ?

सम्बन्धवाचक सर्वनाम

स्वापू थुइकेत वइगु सर्वनामयात सम्बन्धवाचक सर्वनाम धाइ ।

थ्व सफू **सु** वल वयात हे बिया छ्व ।

सुनां धाल वयात ब्वःब्यु ।

वं जित **छु** हल व जिं मस्यू ।

अनिश्चयबोधक सम्बन्धवाचक सर्वनाम- थ्व स्पष्ट मजुइक धाइगु सर्वनाम खः।

यम्ह वा वखना जि मग्याः।

यगु धा जिं खः धाय् हे मखु।

३.१.२.३ विशेषण

नामिक शब्दया विषयलय् छुं धयाः खँ तनाबीगु हे विशेषण खः। विशेषण खुथिकं दु-

(क) गुणबोधक विशेषण

अःखः	opposite	कचि	raw
कां	blind	खः	left
ख्वाँय्	dumb	चीजाः	low height
चीधं	small	चीमि	poor
चीहाः	short	जःगु	right
तःजाः	height	तःधं	big
तःधी	tall	तःमि	rich
तःहाः	long	न्हू	new
पुलां	old	बुरा	old
लिक्क	near	ल्यायम्ह	young
ल्यास	young girl	वँय्	mad

(ख) संख्याबोधक विशेषण–

कूछि	two **Manas**	चकंछि	one fourth, Quarter
छमना	one **Mana**	त्यःछि	four **Manas**
बछि	half	बामना	half **Mana**

(ग) परिमाणबोधक विशेषण–

आपाः	more, much, many	गाक्क	sufficient, enough
भतीचा	a little, a few	फुक्क	all
यक्व	many, Much		

(घ) सार्वनामिक विशेषण

सर्वनाम खयाः नं वाक्यय् प्रयोग जुइबलय् विशेषणया ज्या याइगु जुयाः थुकियात सार्वनामिक विशेषण धाःगु खः।

थ्व	this	व	that (a bit near/close)
थपायधंम्ह	this much high/great	अपायधंम्ह	that much high/great
थपायधंगु	this much big	अपायधंगु	that much big
थुज्वःम्ह	like this person	उज्वःम्ह	like that person
थुज्वःगु	like this matter	उज्वःगु	like that (matter)
थुलि	this much	उलि	that much
हुं	that (a bit far)		

(ङ) प्रश्नवाचक विशेषण

सु	who	छु	what
गुम्ह	who	गुगु	which one
गुज्वःम्ह	what kind of	गुज्वःगु	how is
गपायधंम्ह	how much great	गपायधंगु	how much big
गपायधीम्ह	how much tall	गपायधीगु	how much height

(च) सम्बन्धवाचक विशेषण

सु	whomever	छु	whatsoever
गुम्ह	which	गुगु	howsoever
न्ह्यम्ह	any body	न्ह्यागु	any thing

३.१.२.४ क्रिया

क्रिया छता शब्दवर्गया अति महत्त्वपूर्ण ब्व खः। क्रिया मदयेकं वाक्य पूवनी मखु। वाक्यय् मूलतः निगू ब्व दइ– नामपदावली व क्रियापदावली। थुकीयात व्याकरणय् उद्देश्य व विधेय धाइ। क्रियापदावली वा विधेय ब्वय् क्रिया लाइ। क्रियां वाक्यय् छुं ज्या अथवा घटना अथवा स्थिति थुइकेगु ज्या याइ।

क्रियाया विषयलय् पुष्परत्न 'सागर'जुं थथे च्वयादयूगु दु, *गुगु शब्दं छुं छगुलि ज्या यायेगु अथवा ज्या जुइगु सियेदइ उकियात क्रिया धाइ।* [25] थ्व खँकथं क्रियाया मूखँ धइगु ज्या थुइकेगु खः, तर क्रियां न्ह्याबलें ज्याजक थुइकी धइगु जुइमखु। जित नयेमास्तिवल अथवा जित प्वाः स्यात धायेबलय् ज्या मखु घटनाजक खः। अथे हे व मिसा बांलाः अथवा व मिजं बःलाः धायेबलय् स्थितिजक कंगु खः। थुकी क्रियां छुं ज्या

[25] पुष्परत्न 'सागर', सुबोध नेपालभाषा व्याकरण, कान्तिपुर : थौंकन्हे प्रकाशन विभाग, ने.सं. १०९३ न्ह्यापुन्ही।

यानाच्वंगु मदु, उकिं क्रिया धायेवं ज्या हे याइ धइगु मदु । क्रिया घटनाजक, अवस्थाजक व सामान्य ज्या नं थुइकेफु ।

व्याकरणय् काल, पक्ष, भाव, वचन, पुरुष, लिङ्ग आदिस रूपायन जू मजूया आधारय् नं क्रियाया अध्ययन याइ । थ्वया बिस्कं समापिका, असमापिका, सकर्मक अकर्मकया आधारय् नं क्रियाया परिचय जुइ, बरु क्रियाया बाह्य रूप छु जुइ, उकिया संरचना गथे जुइ धइगु विषयलय् थ:थ:गु भाषाया स्वभाव संरचनाकथं जुइ ।

क्रिया न्याथिकं दु–

सरल क्रिया व संयुक्त क्रिया

(क) सरल क्रिया

धातुइ लितँसां तना: ज्यानात:गु क्रिया सरल क्रिया ख: । थुकी छगू धातुं दयेकात:गु छगूजक क्रिया जुइ । सामान्यतया थुकी निग: वर्णया क्रिया जुइ । म्हजक स्वंग: प्यग: वर्णया क्रिया जुइ । थ्व मूल व स्रोत क्रिया जुइ । दसु-

नये	to eat	कन	to tell	स:त	to call
हके	to rebuke	काये	to take	हाले	to cry
बिये	to give	इने	to distribute	हिले	to change
थिंक	to get on credit	बुये	to burn	कुन	to shut
तुले	to roll	जुके	to beat इत्यादि ।		

(ख) मूल क्रिया व सहायक क्रिया

धातुइ क्रियार्थक लितँसा तया: दयेकात:गु मुख्यगु अर्थ कनीगु क्रिया मूल क्रिया ख: । थुकिया मेखे थुज्व:गु नं क्रिया दु गुकिं सहायक अर्थ कनी । सहायक क्रियाया सहायक अर्थ व मूल अर्थ नितां दयेफु ।

सहा.क्रिया	**मूल अर्थ**	**सहायक अर्थ**
खने	वं धरहरा बांलाक खं ।	जि नं समय्बजि कायेखं ।
च्वने	हाकिम मेचय् च्वन ।	हाकिम ज्या यानाच्वन
छ्वये	वं किजायात पस: छ्वल ।	जि थौं वयेमखुत धका: धयाछ्व. ।
जुये	बिरामी न्यासि जुल ।	ल्वानाजुइमते न्हिं छंत ।
तये	वं बाकसय् ध्यबा तल ।	जिं छंत खँ छता धयातये ।
त्व:ते	किसानतसें पुखुलिइ न्या त्व:तल ।	जिं व मिसा हयात्व:ता ।
ब्याये	वया वस: ह्यूगु मब्या: ।	वयागु खँ ल्हानामब्या: ।
यये	जित व चकलेट तसकं य: ।	वं कला:यात दायेय: ।
लाये	जिं प्वा: स्या:गु लाल ।	जिं वयात मखुगु खँ छगू धायेलात ।

वने	जिमि किजा अफिस वन ।	बांलाक ब्वनावन धा:सा न्ह्याम्हं पास जुइ ।
वये	व मनू जिथाय् वल ।	वयात छ्यु दायेमास्तिवल ।
सने	सनेमते सुंक च्वँ । बेफाइदा जुइ ।	ल्वानासन धा:सा भीत हे
स्वये	बांला:पिंत न्ह्याम्हसिनं स्वइ ।	वं जित तीजक थियास्वल ।
हय	वं चाकुमरि न्याना: हल ।	विद्यार्थीतसें नं आन्दोलन यानाहल ।

(ग) सकर्मक क्रिया व अकर्मक क्रिया

सकर्मक क्रिया

कर्म काइगु क्रियायात सकर्मक क्रिया (Transitive Verb) धाइ ।

व मचां जा नल । रामं प्याख स्वल । हाकिमं तलब काल ।

थुकी नल, स्वल व काल सकर्मक क्रिया ख: ।

अकर्मक क्रिया

कर्म काइमखुगु क्रियायात अकर्मक क्रिया (Intransitive Verb) धाइ ।

मचा दचन । किजा ख्वल ।

थन दचन व ख्वल अकर्मक क्रिया ख: ।

(घ) वैयक्तिक क्रिया व अवैयक्तिक क्रिया

वैयक्तिक क्रिया

थुकी सम्पूर्ण मानव-जातियात व मानव-जातिं छ्यलीगु क्रिया जक लाइ । नये, त्वने, द्यनेथें ज्व:गु क्रियात वैयक्तिक क्रिया ख: । थुकिया छुं दसु-

ख्वय	to weep	ग्याये	to be afraid
ब्वये	to fly	म्वाये	to live
वये	to come	ल्ह्वये	to vomit
च्वने	to sit	दचने	to sleep
मुने	to meet	वने	to go
न्हिले	to smile	सुले	to hide
हाले	to cry		

अवैयक्तिक क्रिया

थ्व सजीव प्राणीबाहेक न्ह्यागुकथंया निर्जीव वस्तु थुकी दुथ्याइ । थुगु पुचलय् प्रयोग जुइगु क्रिया मानव व्यवहारय् प्रयोग मजूसे निर्जीव वस्तुया घटना, स्वभाव,

स्थितिइ प्रयोग जुइ। थुकियात अवैयक्तिक क्रिया वा निर्वैयक्तिक क्रिया (Impersonal Verb) नं धाइ। थुकिया छुं दसु-

काये	to be pressed	काये	to intoxicate
क्वये	to be burnt	क्वाये	to be hot
ख्वये	to freez	गुये	to become torn
ज्वये	to leak	दाये	to be boiled
नाये	to melt	पुये	to be burn
प्याये	to be wet	बुये	to be cooked
मुये	to burst out	गने	to be dried up
तने	to be lost	दने	to be cheap
न्ह्यने	to be contained	मने	to swell
ल्ह्वने	to become fat	चाले	to be opened

(ङ) योजिका क्रिया

नेपालभाषाय् योजिका क्रिया स्वंगू दु- खः, दु, जु। थुकीया क्रियार्थक रूप छसिंकथं खये, दये व जुये खः।

पूरक खँग्वःलिपा खये (be equational) या छ्यला-

जि/जिपिं मन्त्री खः। छ/छिपिं मन्त्री खः। व/इपिं मन्त्री खः।

जि थौंनिसें बौ जुल। व मन्त्री जुल। थ्व ज्यां यानाः छ/छिपिं फताहा जुल।

अस्तित्वबोधक (be existential) या छ्यला-

जि/जिके ध्यबा दु। छंके/छिमिके ध्यबा दु। वयाके/इमिके ध्यबा दु।

क्रियाया काल

सामान्यकथं क्रियाया काल धायेवं स्वथिकं दइ- भूतकाल, वर्तमानकाल व भविष्यत्काल। नेपालभाषाया सन्दर्भय् क्रियारूपया आधारय् निगूजक काल दु- भूतकाल व अभूतकाल। भूतकालं वनेधुंकूगु खँजक थुइकी, अभूतकालं वर्तमानकाल व भविष्यत्काल निथिकं थुइकी।

जिं जा नया। भूतकाल

जिं जा नये। अभूतकाल (वर्तमानकाल व भविष्यत्काल)

३.१.२.५ क्रियाविशेषण

क्रियाया विशेषणयात क्रियाविशेषण धाइ।

क्रियाविशेषण प्यथिकं दु।

(क) कालिक क्रियाविशेषण

वर्तमान दिनकथं– थौं, कन्हय्, थौंकन्हय्, न्हिथनं, न्हीन्ही

दिनया ब्व– सुथय्, बहनी, न्हिनय्, चान्हय्, सन्ध्याइलय्

वनेधुंकूगु दिनकथं– म्हिगः, म्हिगं/म्हीग, म्हिगःम्हिग

वयेमानिगु दिनकथं– कन्हय्, कंस, कन्हय्कंस

वनेधुंकूगु दँकथं– थगुने, नगुने, नय्नगुने, थगुने-नगुने

वयेमानिगु दँकथं– आइकिवं, इवं, आइकिवं-इवं

ईकथं– नकतिनि, आः, अलय्
न्हापा, लिपा, न्ह्यदः

ईया बेग (उच्च) याकन, तुरन्त
(निम्न) बुलुहुं, धिकिहिँ

(ख) स्थानिक क्रियाविशेषण–

थुकी छुं छगू मूल क्रियाविशेषण दइ, अलय् उगु मूल क्रियाविशेषणपाखें मेमेगु विभिन्न क्रियाविशेषण निर्माण यानातःगु दइ।

मूल/कोशीय	व्युत्पादित (दिशाबोधक)	व्युत्पादित (दूरीबोधक)	युत्पादित (अन्तिम लक्ष्य)	
न्ह्यःने	न्ह्यःनेपाखे	न्ह्यःनेथ्यंक	न्ह्यःनेतक	न्ह्यज्यां
ल्यूने	ल्यूनेपाखे	ल्यूनेथ्यंक	ल्यूनेतकलिज्यां	
जवय्	जवपाखे	जवय्थ्यंक	जवय्तक	
खवय्	खवय्पाखे	खवय्थ्यंक	खवय्तक	
च्वय्	च्वय्पाखे	च्वय्थ्यंक	च्वय्तक	
क्वय्	क्वय्पाखे	क्वय्थ्यंक	क्वय्तक	
दुने	दुनेपाखे	दुनेथ्यंक	दुनेतक	
पिने	पिनेपाखे	पिनेथ्यंक	पिनेतक	
तःलय्	तःलय्पाखे	तःलय्थ्यंक	तःलय्तक	

(ग) रीतिबोधक क्रियाविशेषण–

व्यापकबोधक क्रियाविशेषण–धाये– धाक्व, खने– खँक्व,

सूचनाबोधक क्रियाविशेषण– धाये– धायेक, खने– खंक, साले– सायेक

उद्देश्यबोधक क्रियाविशेषण– धाये– धायेत, कने– कनेत, साले– सालेत

अवस्थाबोधक क्रियाविशेषण–**नःसा** बःलाइ। **च्वःसा** आखः सइ। **सःतूसा** 'हं' धाइ।

विशेषणिक क्रियां दयेकातःगु व्युत्पादित क्रियाविशेषण

विशेषणिक क्रिया	अर्थ	विशेषणिक	क्रियाविशेषण
ख्वाउँ-ये	to become cold	ख्वाउँक	ख्वाउँसे
चाकु-ये	to be sweet	चाकुक	चाकुसे
चिकु-ये	to become cold	चिकुक	चिकुसे
पाउँ-ये	to be sour	पाउँक	पाउँसे
पालु-ये	to become hot	पालुक	पालुसे
बांला-ये	to be beautiful	बांलाक	बांलासे
माकु-ये	to be tasty	माकुक	माकुसे
म्हासु-ये	to be yellow	म्हासुक	म्हासुसे
लुमु-ये	to be warm	लुमुक	लुमुसे
वँचु-ये	to be blue	वँचुक	वँचुसे
वाउँ-ये	to be green	वाउँक	वाउँसे
सालु-ये	to become thin	सालुक	सालुसे
सिचु-ये	to feel cool	सिचुक	सिचुसे
हाकु-ये	to be black	हाकुक	हाकुसे
ह्याउँ-ये	to be red	ह्याउँक	ह्याउँसे

(घ) अनुकरणात्मक क्रियाविशेषण

ध्व अनुकरण शब्दं दयेकातःगु व्युत्पादित क्रियाविशेषण खः ।

काताक्क, पाताक्क, फाताक्क,	ताराक्क, थाराक्क, पाराक्क,	खितिक्क, चितिक्क, फितिक्क,
किरिक्क, चिरिक्क, पिरिक्क,	कुतुक्क, पुतुक्क, सुतक्क,	कुतुक्क, पुतुक्क, सुतुक्क,
कुरुक्क, खुरुक्क, जुरुक्क,	लुरुक्क, सुरुक्क, हुरुक्क,	तुलुक्क, पुलुक्क, बुलुक्क,
भ्वात्त, प्वात्त, फ्वात्त, ल्वात्त	पातापाता, फाताफाता, भाताभाता	काराकारा, पारापारा, भाराभारा,
इतिइति, खितिखिति, घितिघिति,	किरिकिरि, खिरिखिरि, पिरिपिरि,	थुकुथुकु, लुकुलुकु, सुकुसुकु
कुनुकुनु, तुनुतुनु, भुनुभुनु,	खुरुखुरु, जुरुजुरु, थुरुथुरु,	चुलचुलु, तुलतुलु, पुलपुलु,
खुसुखुसु , तुसुतुसु, थुसुथुसु,	पतापत, फताफत, भताभत,	किरिरिरि, फिरिरिरि, सिरिरिरि
खुरुरुरु, फुरुरुरु,सुरुरुरु	कुलुलुलु, खुलुलुलु, गुलुलुलु,	

३.१.२.६ नामयोगी

नामिक शब्दया ल्यूने स्वायेत वइगु शब्दवर्गयात नामयोगी धाइ । ध्व स्वथिकं दु ।

(क) थायकथंया नामयोगी–

क्रि.वि.	कोशीय शब्द	नामयोगी
उखे	उखे जिमि नं छें दु ।	हिमालउखे ल्हासा देय् दु ।
क्वय्	क्वय् वनेमते ।	भ्चःक्वय् बखुं दु ।
च्वय्	च्वय् सूदर्चः लुयावइ ।	छ्वंच्वय् फुंगा दु ।
तःलय्	तःलय् सुयां च्वने मंदइमखु ।	जमिनतःलय् च्वंगु धन सुना नं खनीमखु ।
थाय्	ध्व थाय् तसकं बांलाः ।	जिमिथाय् वलकि छं ल्हाः नइ ।
दुने	ध्व दुने लाःगु भाग खः ।	छेँदुने क्वथा दु ।
दचःने	वया खँ ल्हातकिं थः दचःने लाकेमाः ।	बाकसदचःने किताब दु ।
न्ह्यः	व न्ह्यःन्ह्यः जि ल्यूल्यू ।	वयान्ह्यः जि दु ।
न्ह्यःने	वं न्ह्यःने हे खै फात ।	जिन्ह्यःने हे छं फूर्ति यानागुला ?
पिने	पिने वनकि छं ल्हाः नइ ।	छेँपिने खिचा दु ।
लिपा	लिपा लातकि छुं नं दइमखु ।	०७ साललिपा देशय् विकास जुल ।
ल्यूने	ल्यूने लाःम्ह मनुखं खनीमखु ।	जिल्यूने रामकृष्ण दु ।

(ख) ईकथंया नामयोगी–

न्ह्यः	न्ह्यः-न्ह्यः राम, ल्यू-ल्यू सीता	०७ सालन्ह्यः नेपालय् प्रजातन्त्र मदु ।
न्हापा	न्हापा लायेवं जुजु जुइमखु ।	
लिपा	व वःगु लिपा लाःगुलिं समयबजि मथल ।	

(ग) रीतिकथंया नामयोगी–

थें	छथें बःलाःम्ह सुं नं मदुला ?
कथं	वयाकथं सफू ज्वनावन ।
सिकं	छसिकं जि बःलाः ।
बति	छबति बःलाःपिं सुं हे मदुला ?
कथनं/खतनं	वयाकथनं सफू ज्वनावन ।
पतिं/पतिकं	छकःपतिं पासा वा धयां गनं वइ ।
साथ	धायेसाथ उलिमछि ध्यबा गन कयाःबी ।
तक	थौंतक जिं छंत छुं नं मधयानि ।
मध्यय्	ज्ञां दुपिं मचातमध्यय् जिमि काय् छम्ह नं खः ।
नाप	रामनाप श्याम दु ।
	छनापं जि वयेगु जुल ।

३.१.२.७ संयोजक

निगू वा निगुलिं अप्वः शब्द अथवा वाक्यय् च्वंगु पद-पद, उपवाक्य-उपवाक्य वा वाक्य-वाक्य स्वाइगु शब्दयात संयोजक धाइ । संयोजक स्वथिकं दु-

(क) सरल संयोजक

थन सरल संयोजकया अर्थ छगूजक शब्दं निर्माण जुयाच्वंगु चीधंचागु संयोजक जुइ–

व	राम व श्याम दाजु किजा खः ।
अथवा	राम अथवा श्याम न्ह्याम्ह वःसां ज्यू ।
अलय्	छ छैं हुँ अलय् जा न ।
नं	राम नं वा श्याम नं वा ।
कि	कि राम हुँ कि श्याम हुँ
नत्र	याकन जा न नत्र छंत प्याखं क्यने ब्वनायने मखु ।
उकिं	राम वनेधुंकल, उकिं ला छ नं याकन हुँ धयागु ।

(ख) संयुक्त संयोजक

थुकी निगू वा निगुलिं अप्वः चिचीधंगु शब्द मिलय् जुयाः छगू आकारय् तःधंगु संयोजक निर्माण जुइ ।

छाय्धाःसा (छाय्-धाःसा)	व मनू पिने मवं छाय्धाःसा वयात पुलिसं ज्वनी ।
अय्सां (अथे-सां)	वयात पुलिसं दायेधुंकल अथेसां मग्याः ।
अथे जुयाः	व जाँचय् पास् जुइधुंकल अथे जुयाः व आः क्याम्पस् वनीगु जुल ।
अथे जूसां	वं यक्व थक्कर नयेधुंकल अथे जूसां भिनामवः ।
लिच्वःकथ	वं यक्व आखः ब्वन, लिच्वःकथं व न्हाप लात ।

(ग) युगलं संयोजक

थुकी निगू-निगू (ज्वःलाःगु वा ज्वःमलाःगु) संयोजक छगू हे खँपुइ प्रयोग जुइ–

अलय् ... ... नं	न्हापलाक जा नया अलय् लः नं त्वना ।
कि ... ... कि	कि छ पिहाँ हु कि जि पिहाँ वने ।
खला ... ...अय्सां	खला व मिसा बांलाःम्ह खः अय्सां हिसि मदु ।
गन-गन ... ...अन-अन	जि गन-गन वन व नं अन-अन हे वल ।
छखे ... ... मेखे	छखे पिनेच्वंम्ह ल्यासे यः, मेखे छैंय् च्वंम्ह कलाः यः ।
छुछु ... ... वहे-वहे	जिं छुछु धाल छं नं वहे-वहे धा ।
न ... ... न	न छंके ध्यबा दु न जिके हे दु ।
नं ... ... नं	छंके नं ध्यबा दु जिके नं ध्यबा दु ।
	छ नं ध्यबा मदुम्ह जि नं ध्यबा मदुम्ह ।
सुसु ... ... वव	अन सुसु वल वव थन वा धा ।

३.१.२.८ निपात

निपात छगू स्वतन्त्र पदवर्ग खः । वाक्यय् प्रयोग जुइबलय् गनं छुं गुगुं पदनाप योग मजूसे स्वतन्त्रं प्रयोग जुइ । थ्व खँपुइ प्रयोग जुइबलय् खँपुया अर्थ अभ्र सशक्त जुइ , तर निपातया स्वतन्त्र अर्थ मदु, उकिं थुगु पद ऐच्छिकजक खः ।

अँ	समर्थन यानाः खँ ल्हाइथाय्	अँ, यायेमाःगु ला अथे हे खः ।
क	दिक्क जुयाः धाइथाय्	क छु पहःया मनू थ्व ।
	आपत जुइबलय्	का मजिल !
	स्वीकार/समर्थन याइबलय्	का सा का छं धाःथे हे यायेगु ।
	नकारात्मक स्वीकार	छं धायेवं खइ का!
	पराजय स्वीकार यायेथाय्	का म्वाल छ हे त्यात ।
	आज्ञार्थक वाक्यय्	का नु लिबात ।
	चेतावनी बीथाय्	का जिं ध-जक मधयाला ?
	अनुमति कायेथाय्/बीथाय्	का जि वःसां जिल ला ?
कि	नाइक न्यनेथाय्	छं नं जिनापं वयेगु ला कि ?
तुं	जोड बीथाय्	अनं तुं च्वंगु हे मखं का ।
नि	खँ थुइकेत धाइबलय्	लायकुली च्वंम्ह हरिशरणचा दु नि हरिशरणचा खः धया नि, वं उलि हे मस्यू ।
	समर्थन यानाः धाइबलय्	छ छु जूगु धयागु नि ।
	दिक्क चायाः ब्वःबीथाय्	छ वयेमते नि ।
	आज्ञा बीथाय्	जि थन छकः नं मवया नि ।
	अनुभव् कनीबलय्	
न्हाँय्	धम्कि बीथाय्	न्हाँय् जिं छंत, छथु दायेबलय् ... ...
	सतर्क यायेथाय्	न्हाँय् कुतुंवनी, गुज्वःथाय् वंगु
न्हि	अनुरोध यायेथाय्	जिथाय् छैंय् छकः भ्रासँ न्हि ।
रे	इनाप यायेथाय्	थ्व छगू ज्या यानाबियादिसँ रे ।
	उजुर याइथाय्	स्व रे वं जित गुज्वःगु हायेकाच्वंगु ।
लय्	न्यनीथाय्	इमि छैंय् थौं छु जूगु लय् ?
ला	निपात	जित ला व मनू मयः ।
	छनोट निपात	रामचा ला वल ।
	अनिश्चित नतिजा	धायेत ला धया ।
	क्वःछिनाः धाइबलय्	किजाम्हजकं चलाख, दाजुम्ह ला पाकः ।
	शर्तबोधक निपात	वयेत ला वये तंर ... ...
हं	धयाबीथाय्	व वयेमखुत हं ।

३.१.२.९ चीधंगु वाक्भाग

(क) वचन

वचनं छुं एकाइ छगू अथवा छगुलिं अप्वः खः मखु धइगु थुइकी । नामिक पदया अर्थय् सिङ्गो अथवा आपाः थुइकेत वइगु हेरफेर हे वचन खः । सामान्यतया वचन परिवर्तन यायेबलय् निगूतक वचन पिहां वः । थुकियात एकवचन व बहुवचन धाइ, तर न्ह्यागु भाषाय् नं निगूजक वचन जुइमाः धइगु मदु । हिन्दी, अंग्रेजी, नेपाली, नेपालभाषाय् निगूजक वचन दु । संस्कृत, ग्रीक, अरबीभाषाय् एकवचन, द्विवचन, बहुवचन यानाः स्वंगू वचन दु । चिनिया व भेतनामीभाषाय् वचनया व्याकरणिक कोटि हे मदु ।

बहुवचन प्रक्रिया

प्रत्ययगत वचन धइगु खँग्वःया ल्यूने विभिन्न प्रत्यय तयाः बहुवचन यायेगु ज्या खः । थ्व निथिकं दु– -त, -पिं ।

-त थ्व जातिवाचक नामय् जक छ्यली, गथे- अंग्रेज, किपूमि, किसि, क्वः, ज्यापु, दँकःमि, पहाड, पुलिस, मगः, मिजं, सफू इत्यादि शब्दय् -त तयाः बहुवचन थुइकी ।

-पिं थ्व नामया परिवार, थःथिति शब्दय् जक छ्यली, गथे- दाजु, किजा, तता, केहें, कका, पाजुं इत्यादि खँग्वलय् -पिं तयाः बहुवचन याइ ।

हनेमाःपिं शब्दय् -पिं तयाः बहुवचन याइ, गथे- गुरु, थकालि, जुजु, लानि

लिक्कलाःपिंथाय्- पासा ।

सर्वनाम शब्दय् -पिं-या प्रयोग, गथे- जि जिपिं, छ छिपिं, व इपिं, थ्व थुपिं, थः थःपिं ।

विशेषणय् -पिं-या प्रयोग, गथे- तःधी, चीधीं, ल्ह्वं, गंसि, ग्वारा, थकालि, क्वकालि, बुरा, ल्वगि, कां, ख्वाँय्, भिं, ब्रःलाः ।

(ख) लिङ्ग

नेपालभाषाय् कोशीय लिङ्ग दु, व्याकरणिक लिङ्क मदु । कोशीय लिङ्गया छुं दसु-

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
बागः	भुतु	च्यः	भ्वातिं
ग्वंगः	माखा	कका	मामा
दुगु	च्वलय्	पाजु	मल्जु
येमि	येमिनी	अजा	अजि

प्यार्पा	यालिं	खय्	खयनी
वँय्	उइँ	थकाः	थकिं

(ग) जीवता

'जीवता' खँग्वः प्राण दुम्ह वा मदुम्हया भाववाचक नाम खः । व्याकरणय् सजीव धायेबलय् शरीर विशेषयात मकासे वयागु प्राणत्वयात जक काइ । नेपालभाषाय् जीवता अध्ययनया विशेष महत्त्व दु । जीवताया व्याकरणया दकलय् तःधंगु विशेषता धइगु कारक खः । कारकया आधारय् नामिक खँग्वः निताजक दु– सजीव व निर्जीव । सजीव जूसा वयान्ह्यःने म्ह वइ, निर्जीव जूसा गु वइ ।

थ्व वयाम्ह खिचा खः ।

थ्व वयागु क्वथा खः ।

खिचा सजीव जुयाः खिचाया न्ह्यःने म्ह वल, अलय् क्वथा निर्जीव जुयाः क्वथाया न्ह्यःने गु वल ।

(घ) कारक

संस्कृतभाषाया सूत्रअनुसार कारक न्ह्यता दु- कर्तृकारक, कर्मकारक, करणकारक, सम्प्रदानकारक, अपादानकारक, सम्बन्धकारक, अधिकरणकारक । थुकियात नेपालभाषाय् विभक्ति प्रत्ययनाप स्वायेबलय् थथे खने दइ-

विभक्ति	कारक		
		एकवचन	बहुवचन
प्रथम	कर्ता	×, –	तय्सं
दुतीया	कर्म	यात	तय्तं
तृतीया	करण	–	तय्सं
चतुर्थी	सम्प्रदान	यात	तयत
पञ्चमी	अपादान	याके	तय्के
षष्ठी	सम्बन्ध	या	तय्
सप्तमी	अधिकरण	याके	तय्के

३.१.३ अर्थ-व्यवस्था

प्रत्येक शब्दया अर्थ दयेमाः । शब्दय् अर्थ मंत धाःसा शब्दया स्तरय् थ्यनीमखु । वर्णजक निर्धारण यायेत नं अर्थया आधार काइ, उकिं भाषाविज्ञानय् अर्थया तःधंगु महत्त्व दु ।

शब्द व अर्थया स्वभाव

नेपालभाषाय् मूल आखः छगःया छगू शब्द जुइ । उगु शब्दय् कम्ति नं छगू अर्थ कनी । गुलिं-गुलिं शब्दय् निगू वा निगुलिं मयाक तःगूमछि अर्थ पिज्वः । नेपालभाषा एकाक्षरीपहःया भाषा खः । थ्व हे कारणं नेपालभाषायात छगः आखः (syllable) या कम्ति नं छगू अर्थ दुगु शब्द जुइ, लिपा भारोपेली भाषाया संसर्गय् लाःबलय् न्ह्यतँसा लितँसा व विभक्ति स्वायेगु यात । थुकिया छुं दसु -

(क) नाम

(अ) निगू अर्थ दुगु नाम — खँपु

ई time — घडी, पात्रं क्यनीगु सुचं ।

spittle — म्हुतुइ बुयावइगु छताजिया फ्योल ।

(आ) स्वंगू अर्थ दुगु नाम

कू spade — बुँ पालेगु ज्याभः ।

store — अन्न वा छुं वस्तु स्वथनेगु थाय् ।

piece — छुं वस्तुया छगू भाग ।

(इ) प्यंगू अर्थ दुगु नाम

सि fruit — सिमाय् सइगु फलफू ।

lice — मनूतय् म्हय् हि त्वनाः म्वाइपिं कीचात ।

border — कापः वा सालुगु वस्तुया किनारा ।

pot — जा थुइगु, कँ खुनेगु थलभल ।

(ई) न्यागू अर्थ दुगु नाम

धाः current — लःयागु धाः, लःधाः ।

scene of a drama — प्याखंया अङ्क ।

blade — चुपि अथवा तायेगु चायेगु ज्वःगु भाग ।

a kind of musical drum — छताजिया थायेगु छ्यंगू बाजा ।

times — पटक ।

(ख) क्रिया

(अ) स्वंगू अर्थ दुगु क्रिया

खुये to tear — सालुगु वस्तुयात सालाः निगू यायेगु ज्या ।

to steal — सुयागुं वस्तु मखंक कायेगु ज्या ।

to make partition — छेँ अथवा क्वथा निगू यायेगु ज्या ।

(ई) प्यंगू अर्थ दुगु क्रिया

ताये to cut into — ला अथवा तरकारी धाः दुगु वस्तुलिं निगू यायगु ज्या ।

to nail — की अथाव नकिं तानाः दुछ्वये ।

to serve (cooked rice) — जासिथलय् च्वंगु जा भुइ तये ।

to hear — सुनानं छुं धाःगु न्हाय्पनं न्यने ।

(उ) खुगू अर्थ दुगु क्रिया

चाये to cut — कैचिं कापः अथवा भ्वं सँ इत्यादि त्वाःल्हाये का

to be enough — छुं ज्याखँ सीमित थ्यबां गाके ।

to rinse — लखं म्हुतु अथवा ल्हाः तुति सिले ।

to be open — खापा, लुखा, दराज इत्यादि खुल्ला याये ।

to be felt — होसय् वये ।

referring to number — निथाय् स्वथाय् बिहाः जुयावने ।

शब्द छगू, प्रयोगगत अर्थ तःगू

नेपालभाषाय् गुलिंगुलिं शब्द थुज्वःगु नं दु गुगु शब्दया प्रयोग गनं नामय् गनं विशेषणय्, गनं नामयोगीइ नं प्रयोग जू । थुज्वःगु विभिन्न प्रयोगमध्यय् दसुया रूपय् 'थाय्' छगू शब्द काये ।

गुगुं छगू वस्तु वा ज्याखं गनं वा गुथाय् गुलि लम्बाइ अथवा क्षेत्र काल धइगु खँ वइ, उकियात हे 'थाय्' धाइ । व्याकरणिक भाषां 'थाय्' खँग्वःयात नाम धाइ । थुगु नामं विभिन्न ख्यलय् विभिन्नकथं छ्यली ।.

नामया रूपय् थाय्- थ्व थाय्या नां किपू खः । थाय् स्वयाः खँ ल्हायेमाः । व थःगु थासं दनावल ।

विशेषणय् थाय्- विशेषण-शब्दनाप थाय् नापं तः । ख्वाउँथाय् च्वनेमज्यू । लुमुथाय् च्वनेमाः । मेमेगु दसु- खालीथाय्, खिउँथाय्, चिकुथाय्, चुलुथाय्, तापाःथाय्, नवःथाय् इत्यादि ।

क्रमसंख्याबोधक विशेषणय् थाय्- छथाय्थें मेथाय् जुइमखु । निथाय् स्वथाय् स्वयाः नं उज्वःगु वासः लुइकेमफु ।

क्रियाय् थाय्- जि जा नयेथाय् हालेमते । आखः ब्वंथाय् कचकच यायेमज्यू ।

नामयोगीया रूपय् थाय्- जिमिथाय् छँय् लुँयाम्ह किसि दु । जिथाय् लिक्क वा । छिमिथाय् वःसा छिमि खिचां न्याइ, जिमिथाय् वःसा जिमि खिचां न्याइ ।

क क्रियाविशेषणय् थाय्- म्हिगःया थाय् थौं नं वनेमानि । थगुनेया थाय् ला खालीगु जग्गा मदयेधुंकल ।

पालु- नाम, मसलाया रूपय् कँ, तरकारी, भ्वजय् विभिन्न घासाय् तइगु वस्तु । मायकँय् पालु मतसे मज्यू । अलःकै वःपिंसं पालु नयेमज्यू ।

विशेषण– जिं पालुगु अचार नयेमफु ।

क्रिया- समापिका क्रिया । थ्व अचार तसकं पालु । पालुगु पालु तसकं पालु ।

३.१.४ वाक्य-व्यवस्था

सामान्य अर्थय् वाक्य धायेबलय् सार्थक शब्दसमूहया समग्ररूप हे वाक्य खः । वाक्य धइगु वक्ताया निश्चित खँ कनेत व्याकरणिक खँकथं उद्देश्य व विधेय दुगु वा च्वमिया निश्चित खँ कनेत खवं जवय् वा जवं खवय् पद-पद भ्वः छुकातःगु व खँया अन्तय् पूर्णविराम वा उज्वःगु हे पूवंगु चिं तयाः क्वचायेकातःगु खँया निश्चित आकार हे वाक्य खः ।

पदावली

व्यवस्थितरूपं वाक्य ब्वथलेवं उपवाक्य जुइ । उगु उपवाक्य नं ब्वथलेवं पदावली जुइ। पदावली नं ब्वथलेव पद जुइ। शब्द वाक्यय् प्रयोग जुइवं पद जुइ। उकी सम्बन्ध-तत्त्वया रूपय् विभिन्न व्याकरणिक कोटित प्रयोग जुइ। शब्द तत्त्वयात अर्थतत्त्व मानय् यानाः उकी आधेय-तत्त्वया रूपय् विभिन्न व्याकरणिक तत्त्व तयेवं पद जुइ । थुज्वःगु छगू वा छगुलिं अप्वः पदया भ्वः हे पदावली खः । पदावली जुइत दकलय् मदयेक मगाःगु विशेषता धइगु अवधारणा खः, गुगु पदावलीया केन्द्रीय तत्त्व जुइ , बरु केन्द्रीय तत्त्वया न्ह्यःने वा ल्यूने न्ह्याक्वं व्याख्या यायेज्यू । छगू पदावलीदुने छगू मेगुया विभिन्न कारकीय तत्त्वं यानाः अभिभाज्य स्वापू दयाच्वनी ।

मूल पदावली स्वथिकं दु- नामपदावली, क्रियापदावली व नामयोगीपदावली

पदावलीया चर्चा यायेबलय् विशेषण-पदावली व क्रियाविशेषण-पदावली निगू यानाः न्यागूतक पदावली दयेकेगु चलन दु । वास्तवय् विशेषण-पदावली व क्रियाविशेषण-पदावली नितां मूल पदावली मखुसे नाम-पदावली व क्रिया पदावलीया विस्तारकजक खः, उकिं नाम-पदावली ब्वनेबलय् विशेषण-पदावली, क्रिया-पदावली ब्वनेबलय् क्रियाविशेण पदावली समावेश जुइ हे धुंकी ।

(क) नाम-पदावली

नाम शीर्ष-पद जुइगु पदावलीयात नाम-पदावली धाइ। थुकी नामय् छगूसिकं अप्वः पद वइबलय् विशेषक व पूरक जुयावइ। विशेषक अथवा पूरक न्ह्यागु वःसां व दक्वं नामया विस्तारकजक खः। क्वय्या प्रत्येक दसुइ दकलय् ल्यूने च्वंगु अर्थात् जवय् च्वंगु नाम पदावलीया शीर्ष-पद खः । उकिया न्ह्यःने च्वंगु दक्वं विस्तारकजक खः । थुगु विस्तारक पद अप्वः यानाः विशेष-पद व पूरक-पद जुइ । नाम-पदावली क्वय् बियातःकथं विभिन्न पदया संयोजनं निर्माण जुइ ।

विशेषण व नाम

गुण.वि.	**नाम**
तःधीम्ह	काय्
हाकुम्ह	ताहाः

सार्वनामिक विशेषण व नाम

दर्श.सार्व.वि.	**नाम**	**कृद.वि.**	**नाम**
थ्व	मनू	मबूगु	जा
व	सल	च्यानाच्वंगु	मि
हुं	हिमाल	नइपिं	मनूत

(ख) क्रियापदावली

दायेकत वना

निगू क्रियारूपया पदावली

उद्दे.क्रि.	**समा.क्रि.**	**पूर्व.क्रि.**	**समा.क्रि.**
नयेत	वल	लासा लायाः	दचन
आखः ब्वनेत	वनी	बाकस हयाः	दिकल
ज्या यायेत	वने		
जा नयाः	नु सिल		
		छक्कलं	वल ।

क्रियाविशेषण क्रिया

रीतिबोधक क्रि.वि.	**क्रिया**	**ई थुइकीगु क्रि.वि.**	**क्रिया**
बांलाक	ब्वन ।	म्हिगः	वल ।
तसकं	संकल ।	कन्हय्	वइ ।
थथे	यात ।	नकतिनि	वल ।

थाय् थुइकीगु	**क्रिया**
थन	वा ।

(ग) नामयोगी पदावली

स्थानिक नामयोगी

दराजद्यःने, दराजदुने, दराजतःलय्, दराजच्वय्, दराजल्यूने, पाजुयाथाय्, पाजुपिंथाय्, जिथाय्, जिमिथाय्

कालिक नामयोगी पदावली

थुबलय्, उबलय्, गुबलय्, आवंलि, थुइलय्, आइतबारलिपा

उपवाक्य

थ्व छता वाक्यसिकं चीधंगु व पदावलीसिकं तःधंगु एकाइ खः । थ्वयागु संरचना स्वयेबलय् गुबलें वाक्य-स्तरय् थ्यनी, गुबलें पदावलीथें च्वनी । समापिका-क्रिया दुगु उपवाक्य जुइबलय् वाक्यस्तरय् थ्यनी । उपवाक्य व उंपवाक्य मिलय् जुयाः वाक्य निर्माण जुइ । अथे नं छगू हे उपवाक्यं हे वाक्य निर्माण जुइफु । आवश्यकताअनुसार गुबलें स्वंगू वा स्वंगुलिं अप्वः उपवाक्य मिलय् जुयाः नं वाक्य निर्माण जुइ । थुगु इलय् छगू मेगुली निर्भर जुइफु । निर्भर जूवंगु उपवाक्ययात आश्रित उपवाक्य धाइ । गुगु वाक्यय् निर्भर जूगु खः उकियात मूल उपवाक्य वा प्रधान उपवाक्य वा अनाश्रित उपवाक्य धाइ । सामान्यतः उपवाक्यया आकार चीधं जुइ । उकिं क्यनीगु अर्थ नं चीधं जुइ ।

(क) स्वतन्त्र उपवाक्य

थुकियात अनाश्रित-उपवाक्य वा स्वाधीन-उपवाक्य वा मुख्य-उपवाक्य नं धाइ । थुकी छगू समापिका-क्रिया दइ । स्वतन्त्रगु वाक्य जुयाः थ्व मेगु छुं वाक्यय् निर्भर जुइ मखु , बरु थुकी मेगु वाक्य निर्भर जूवइ ।

मनूतसें छुं नं खँ मस्यूनी ।

थ्व छता स्वतन्त्र मूल उपवाक्य खः । थुकी समापिका-क्रिया नं दु । अथे नं धायेत्यंगु छुं छता खँ नं पूमवं ।

(ख) आश्रित उपवाक्य

थ्व स्वतन्त्रगु वाक्य मखु । थुकी समापिका-क्रिया दये नं फु, मदये नं फु । न्ह्यागु थजु थुगु वाक्य मुख्य उपवाक्यय् निर्भर जुइ । च्वय्या मुख्य उपवाक्य लिसा काये , अलय् उकी क्वय्या उपवाक्य दथुइ तये-

मनूतसें छुं नं खँ मस्यूनी । नेपालय् लोकतन्त्र मवःनि ।

मनूतसें **नेपालय् लोकतन्त्र मवःनि धकाः** छुं नं खँ मस्यूनी ।

आश्रित उपवाक्य थीथीकथंया दइ, मुख्य उपवाक्य छथीजक जुइ ।

संरचनाया आधारय् वाक्य

वाक्य संरचनाया आधारय् स्वथिकं दु ।

सरल वाक्य

सरलवाक्य छता थुज्वःगु वाक्य खः, गुकी छताजक अवधारण दइ अर्थात् छगूजक ज्याखँ दइ, उकिं थुकी छताजक क्रिया दइ गुकिं समापिका क्रियाया ज्या याइ । यदि छतां अप्वः समापिका असमापिका-क्रिया दत धाःसा व सरल क्रिया मजूसें संयुक्तवाक्य जूवनी ।

जिं जा नया । वं जा नल । छं जा नल । (भूतकालया क्रिया ।)
जिं जा नये । वं जा नइ । छं जा नइ । (अभूतकालया क्रिया ।)

संयुक्त वाक्य

संयुक्तवाक्यय् निगू वा निगुलिं मयाक सरलवाक्य दइ । निगुलिं स्वतन्त्र वाक्य जुइ अथे नं छगू व मेगुया स्वापू दयाच्वनी । संरचनाकथं न्ह्यःने छगू ल्यूने छगू वा वयां अप्वः स्वतन्त्र वाक्य दइ ।

स्वतन्त्र-उपवाक्य	**संयोजक**	**स्वतन्त्र-उपवाक्य**
राम सरासर वल	अलय्	सफू छगू कयाः वन ।
छ सुंक तलय् वा	कि	सुंक पिहां हुँ ।
जिं धयागु खँ न्यँ	नत्र	जि छं धाःथाय् वयेमखु ।
आखः मंव्वंसे सनाजुल	उकिं	छ जाँचय् फेल जुल ।

स्वतन्त्र-उपवाक्य	**संयुक्त-संयोजक**	**स्वतन्त्र-उपवाक्य**
राम छैं वन	छाय्धाःसा	वयात ज्वर वल ।
रामं न्हिं छछाःजक जा नइ	अय्सां	व यक्व ल्वं ।
वं इलय् जा मनः	अथे जुयाः	वयात याकनं ल्वचं कल ।

क्वय् बियातःगु संयुक्त वाक्यय् निगू-निगू (ज्वःलाःगु वा ज्वःमलाःगु) संयोजक छगू हे खँपुइ प्रयोग जुइ ।

अलय् ... नं	जि यँय् चाःहिउ वना, अलय् प्याखं नं स्वया । (जि यँय् वना । जिं प्याखं स्वया ।)
कि ... ... कि	कि छ पिहाँ हु कि जि पिहाँ वने । (छ पिहाँ हुँ । जि पिहाँ वने ।)
खला ... अय्सां	खला वं बांलाक आखः ब्वं अय्सां व फेल जुल । (वं बांलाक आखः ब्वं । व जाँचय् फेल जुल ।)
छखे ... ... मेख	छखे राजनीतिइ सनाजुइ न्ह्यां मेखे जागीर च्वबुइ धकाः ग्याः । (राजनीतिइ सनाजुइ न्ह्यां । जागीर च्वबुइ धका ग्याः ।)
न ... ... न	न छंके ध्यबा दु न जिके हे दु । (छंके ध्यबा मदु । जिके ध्यबा मदु ।)
सुसु ... ...वव	अन सुसु वल वव थन वा धा । (अन (व) वल । वयात थन वा धा ।)

मिश्रवाक्य

मिश्रवाक्यअन्तर्गत निता उपवाक्य दइ- (क) प्रधान उपवाक्य (ख) आश्रित-उपवाक्य । प्रधान-उपवाक्य मूलवाक्यया रूपय् च्वनी, अलय् उगु वाक्यअन्तर्गत छगू वा छगुलिं मयाक आश्रित-उपवाक्य दइ । प्रधान-उपवाक्य व आश्रित-उपवाक्यया दथुइ आर्थी स्वापू दइ, तर निगूया दथुइ एकाइ समान जुइमाः धइगु मदु । निगूया दथुइ गुगु

न्हापा वइ धइगु नं जुइमखु। निगुलिं न्हापा-लिपा, न्ह्यःने ल्यूने न्ह्यागुं जुइफु। निगूया दथुइ सापेक्ष योजक दइ। सापेक्ष योजकया बिस्कं असमापक क्रिया वा सार्वनामिक वा शून्य योजक नं जुइफु।

सुनां मखुगु खँ ल्हाइ, वया ख्वाः ह्याउँइ।

मखुगु खँ ल्हाःम्हय्सिया ख्वाः ह्याउँइ।

वया ख्वाः ह्याउँइ प्रधान-उपवाक्य, **सुनां मखुगु खँ ल्हाइ** आश्रित-उपवाक्य खः। थुकी योजक-चिं मदु अर्थात् शून्य-योजक जूगु दु। अथे हे निगूगु वाक्य स्वयेबलय् ख्वाः ह्याउँइ हे प्रधान-उपवाक्य हे खः, तर कर्ता छु धायेबलय् **वया** खः। **वया** धइगु **मखुगु खँ ल्हाःम्हय्सिया** खः, उकिं कर्ताया रूपय् वयाच्वंगु **मखुगु खँ ल्हाःम्हय्सिया** आश्रित-उपवाक्य खः। थुकियात नाम-उपवाक्य धाइ।

मिश्र-वाक्य धायेबलय् प्रधान-उपवाक्यय् विभिन्न उपाय छ्यलाः आश्रित-उपवाक्य यायेगु ज्या खः। प्रधान- उपवाक्यय् **धाःसा, धकाः** संयोजक तयाः नं आश्रित-उपवाक्य दयेकी-

(क) **वं जा नल** धाःसा **जिं नं नये।**

(ख) **वं जा नल** धकाः **जिं नं नया।**

जिं नं नये व **जिं नं नया** निगुलिं प्रधान-उपवाक्य खः, अलय् वं जा नल धइगु नं प्रधान-उपवाक्य हे खः तर उगु वाक्यय् **धाःसा** व **धकाः** संयोजक दुगुलिं उगु वाक्य प्रधान-उपवाक्य मजूसे आश्रित-उपवाक्य जूगु खः।

च्वय् धयातःथें प्रधान-उपवाक्य् अनेक विधि छ्यलाः विभिन्न आश्रित-उपवाक्य दयेकी, गथे-

आश्रित-उपवाक्य	प्रधान-उपवाक्य		
गुम्हसें जा नइ	वया प्वाः जाइ।		
आश्रित-उपवाक्य	प्रधान-उपवाक्य		
गथे वं जा नल	अथे हे ल्वचल।		
प्रधान-उपवाक्य	संयोजक	आश्रित-उपवाक्य	
फुकसिनं छु धाल	धाःसा	जा नःम्हय्सिया प्वाः जाइ।	
आश्रित-उपवाक्य	संयोजक	प्रधान-उपवाक्य	
जा नः वा	धकाः	मामं धाल	
आश्रित-उपवाक्य	आश्रित-उपवाक्य	संयोजक	प्रधान-उपवाक्य
याकनं जा नः वा	मखुसा जा नयेखनी मखु	धकाः	मामं धाल

अर्थया आधारय् वाक्य

अर्थ व्यक्त याइमखुगु वाक्य (Indicative Mood)

थुकियात सामान्यार्थक वाक्य धाइ। थुकी विभिन्नकथंया काल, पक्षया खँ व्यक्त याइ। थुकिं मनया भाव व्यक्त मयाःसां विभिन्न खँ व्यक्त याइ।

व जिमि काय् खः। झीगु देय्या नां नेपाल खः। यँ देय् नेपाःया राजधानी खः।

अर्थ व्यक्त याइगु वाक्य-

(क) न्ह्यसः थुइकीगु वाक्य

वक्तां सुयाकें छुं सीकेगु निंतिं न्यनी। थथे न्यनीबलय् वक्तायाके निगू स्थिति जुइफु- छगू, थःम्हसें छु न्यनेत्यनागु खः उकिया लिसः नं खः वा मखु, ज्यू वा मज्यू, स्यू अथवा मस्यू तुरन्त लिसः दइकथंया न्ह्यसः जुइ। थुज्वःगु न्ह्यसः धइगु सामान्य वाक्यया, अन्तय् -ला तयाः दयेकी।

सामान्य वाक्य	न्ह्यसः थुइका-वाक्य
छं जा नइ।	छं जा नइला ?
वं जा नइ।	वं जा नइला ?
जिं जा नये।	जिं जा नयेला ?

थुकिया मेखे थुज्वःगु न्ह्यसः दु गुकिया लिसः वर्णनात्मक जुइ अर्थात् खः मखुजक धयां मगानाः लिसः बीम्हसें थःगु धारणा वा थःगु तर्क तयाः सत्यता पुस्ति यायेत बयान यानाच्वनेमाली। गुलिं-गुलिं न्ह्यसलय् जक बयान यानाः च्वनेमालीमखु। छंगु नां छु ? छंगु छँ गन ? थ्व सुयागु कलम ? छंत गुम्ह मिसा यः ? वं गुलि तःधंम्ह मनू ? छंके गुलि ध्यबा दु ?

छ गन वनेगु ? छ छाय् ख्वयागु ?

(ख) सम्भावनार्थक/सक्षमताबोधक वाक्य

छुं ज्याखँ, घटना याकनं हे अथवा छुं ईलिपा जुइफुगुयात सम्भावना धाइ। थुगु अर्थय् प्रयोग जुइगु सम्भावनार्थक वाक्य खः। थुकिं मानवीय क्षमता व मानवीय गतिविधि थुइकी। स्पष्ट सक्षमतायुक्त वाक्य खःलाकि सम्भावनार्थक वाक्य खः धकाः सीकेत उगु वाक्य प्रयोग जुयाच्वंगु वाक्यया जःखःया खँ स्वयाः जक धायेफइ। मुक्कं व हे छगूजक वाक्य स्वयेबलय् निगू अर्थय् नं लायेफु।

खुँत भ्यालं थाहां वयेफु।

न्यायाधीसं घूस नयेफु।

भौचां दुरु त्वनेफु।

क्रियारूपकथं थ्व सक्षमता-वाक्य नं खः, सम्भावनार्थक वाक्य नं खः। अर्थया ल्याखं खँ थुलिजक पाः कि गुगु सहजरूपं अःपुक जुइ व सक्षमता-वाक्य जुइ, गुगु

सहेजरूपं अःपुक जुइमखु, उकिया निंतिं छुं भती वा आपाः अभ्यास यायेमालेफु व सम्भावनार्थक जुइ ।थुगु वाक्यया मेगु विशेषता धइगु गुगु वाक्य कर्ताप्रधान जुइ उथाय् सम्भावनार्थक वाक्य व सक्षमता-वाक्य नितां जुइ। गुगु वाक्य कर्मप्रधान जुइ उगु वाक्य सम्भावनार्थक वाक्यजक जुइ, दसु-

आः व न्यासि जुइफु ।	कर्तृ-प्रधान वाक्य
थपाले सरकारं कर्मचारीतय्गु तलव वृद्धि यायेफु	कर्तृ-प्रधान वाक्य
थुगुसी व पास जुइफु ।	कर्म-प्रधान वाक्य
थपाले कर्मचारीतय्गु तलव वृद्धि जुइफु ।	कर्म-प्रधान वाक्य

न्हापांगु निगू कर्ता नियन्त्रित वाक्य जूगुलिं सक्षमता वाक्य जुल । न्हापा ला व मनू न्यासि जुइमफु । सायद आः व न्यासि जुइ फइगु सम्भावना दु । थथे हे कर्मचारीतय् तलव नं । थुगु अर्थय् ध्व सक्षमता वाक्य व सम्भावनार्थक वाक्य नं खः । लिपांगु निगू कर्ता नियन्त्रित मखुगु जुयाः सम्भावनार्थक जक खः ।

(ग) परिणामबोधक वाक्य

वक्ताया अज्ञानता वा वेहोसय् सुयातं छु धायेलात वा यायेलात धाःसा व परिणामबोधक वाक्य जुइ ।

जिं मखुथाय् पलाः तयेलात ।
जिं मखुम्ह मिसा ब्याहा यायेलात ।
जिं वयात प्वाक्क धायेलात ।
गुर्जु जुयाः नं खाया ला नयेलात ।
जाँचया नतिजा मखुथे जूवन ।
धाः गथे अथे हे जूवन ।

(घ) कामनार्थक वाक्य

सुनानं याःगु ज्या थःत यःसा याःम्ह व्यक्तिया भिं जुइमा धकाः बीगु सुवाः व मयःसा मभिं जुइमा धकाः बीगु सुवाः अथाव सराःयात कामनार्थक वाक्य धाइ ।

(अ) सुवाः थुइकीगु वाक्य

जय जुइमा ।	भिं जुइमा ।
ल्यायम्ह जुइमा ।	ल्यासे जुइमा ।
भाग्यमानी जुइमा ।	ताहा आयु जुइमा ।
याःगु ज्या सिद्ध जुइमा ।	कर्म दयेमा ।
बांलाःम्ह काय् छम्ह दयेमा ।	

(आ) सराः थुइकीगु वाक्य

सीमा ।	भ्वकनीमा ।
ध्वगीमा ।	तुँ दायेमा ।
कां जुइमा ।	वंथायतक प्वनाः नयेमालेमा ।

३.२ नेपालभाषाय् दुथ्याःगु आधुनिक प्रवृत्ति

३.२.१ नेपालभाषाया अभिव्यक्ति तःताजि त्यासा खँग्वःया छ्यला

(क) परिवर्तन जुयाः दुहां वःगु

संस्कृतभाषायागु–

अक्षता	आखे,	क्षर	आखः,	अखाडा	आखाः,	अंजन	अजः,
इतः	इताः	कण्ठ	कथु	कर्पास	कपाय्,	कर्पूर	कपू
कर्मी	कःमि	कलत्र	कलाः	काँस्य	कँय्	कुम्भकार	कुम्हाः
कोण	कुं	कोष्ठ	क्वथा	क्षीर	खीर	खट्वा	खाता
खडिर	खयः	ग्राहक	गाहा	घृत	घ्यः	चिह्न	चिं
जिर	जी	देव	द्यः	द्राक्ष	दाख	धूलि	धू
ध्वज	ध्वाँय्	नग्न	नांगा	नायक	नायः	नारिकेल	नैंक्याः
पतंग	पति	पटाका	पताः	पाद	पालि	पिप्पली	पिपी
पुत्र	पुता	प्राकार	पःखाः	भाषा	भाय्	भ्रमर	भमः
मरीच	मलय्	मर्कट	माकः	महिष	मेय्	राक्षस	लाखय्
शखर	साख	शब्द	सः	श्लेष्म	सेखं	श्लोक	सिल
सिन्दूर	सिन्हः	सूचना	सुचं	स्तुति	तुतः	स्थान	थाय्
स्नान	सनाः	हस्त	ल्हाः	हंस	हँय्	हिंगु	हिं इत्यादि ।

अंग्रेजी भाषायागु

box	बाकस	brush	बुरुस	captain	कप्तान	cement	सिमण्टी
copy	कापी	doctor	डाक्टर	ear-ring	यार्लिङ्	general	जर्नेल
glass	गिलास	godown	गोदाम	hospital	अस्पताल	minute	मिनेट
ticket	टिकस	time	त्याम	west coat	इष्कोट इत्यादि		

नेपालीभाषानाप लिक्क लाःगु खँग्वः

अटाली	अतःलि	अब	आः	अवाल	अवाः	आमा	मां
आँप	अं	औंठी	अंग	कचिङ्गल	कचिंगः	कपाल	कपाः
कपास	कपाय्	कपूर	कपू	करेलो	ककःचा	करौंती	कःति
कसुर	कसू	काँगियो	ककीचा	काँस	कँय्	काका	कका
कीरो	की	कुमाल	कुम्हाः	कोदाली	कू	कौसी	कःसि
खिया	खत	खोट	ख्वं	ख्याक	ख्याः	ख्याल	ख्याः
गजुर	गजू	गाँजा	गजि	गाँठो	गथः	गाँड	गलः
गाउँ	गां	गुठी	गू	ग्वाला	ग्वाः इत्यादि ।		

(ख) परिवर्तन मजूसे दुहां वःगु

अङ्ग्रेजी–ओभरकोट, करेण्ट, ग्यास, चकलेट, जाकेट, टर्च, ड्राइभर, नर्स, पार्क, बस, मोटर, सर्कस, सिनेमा,

अरबी–आखिर, इज्जत, इनाम, खराब, खतम, तमाम, तारिख, दुनियाँ, मौसम, लायक, हाकिम, हिम्मत

इटाली–भ्वाइलिन, सोडा, स्टुडियो

ग्रीस–थर्मस, थिसिस, थ्योरी, प्रोग्राम,

चिनिया–चाउचाउ, चाउमिन, लिची,

जर्मन–किण्डरगार्टन, फरेनहाइट, सेमिनार

तुर्की–कल्की, कुली, कैंची, गलैंचा, चमचा, चक्कु, तक्मा, बहादुर, लास,

पुर्तगाली–अलकत्रा, अचार, आलपिन, इस्पात, इस्त्री, कमिज, कफी, गमला, गोदाम, तौलिया,

फारसी–अन्दाजी, आवाज, कम, किनारा, खुराक, गुलाफ, चासनी, जागिर, जिन्दगी, ताजा, दरबार, देहात, नाजुक, पुस्ता,
पैसा, याद, सरकार, सितार, हप्ता, हजार, होश,

फ्रान्सेली–इन्जिनियर, कलेज, कार्टुन, कुपन, ब्लाउज, पुलिस,

ल्याटिन–अपरेटर, क्याम्पस, क्यालेण्डर, डिपोजिट,

जापानी–कराते, जुडो, येन, रिक्सा,

(स्रोत– शब्दरचना र वर्णविन्यास वाक्यतत्त्व, अभिव्यक्ति र पाठहरू– मोहनराज शर्मा, २०५६, पौ ५७)

३.२.२ तःगूकथं च्वयेगु प्रवृत्ति

ध्वनिया आधारय् च्वयेगु व्यवस्था

तोहाः चीहाः ध्वनिअनुसार च्वयेगु व्यवस्था

कुचा	कूचा	कुन्या	कून्या	चिग्वः	चीग्वः	तुतः	तूतः
मुस्याः	मूस्याः	क्वापा	क्वाःपाः	ग्वरः	ग्वःरः	चस्वां	चःस्वां
तसः	तःसः	तपु	तःपु	तप्यं	तःप्यं	तकू	तःकू
तताजु	तताःजु	धकाः	धःकाः	ध्याचू	ध्याःचू	फपुले	फःपुले

प्राणत्व पाःगुया आधारय् च्वयेगु व्यवस्था

अज	अझ	उकथं	उखत	कुन्हु	खुन्हु	चुपि	चुफि
छ्यांखः	छ्याकः	जवाः	झवाः	ज्याबः	ज्याभः	दुसः	धुसः
धुपाँय्	धुफाँय्	ध्वाका	ध्वाखा	पुजाबः	पुजाभः	बजां	बझां
भंबः	भमः	भाका	भाखा	लुदने	लुधने	साबुं	साभुं

घोषत्व पाःगुया आधारय् च्वयेगु व्यवस्था

अपसं	अबस	कुमाः	कुम्हाः	थ्वँकुलु	थ्वँगुलु	चानय्	चान्हय्

थुज्वःगु निथिकं च्वयेगु ज्या कारकय् आपालं खने दु।

कर्म-कारक	व-या-त	वइत	वैत
अधिकरण-कारक	व-या-के	वइके	वैके
सम्बन्ध-कारक	व-या-गु	वइगु	वैगु
	व-या-म्ह	वइम्ह	वैम्ह

अथे हे, तःगूकथं च्वयेगु प्रवृत्तिइ क्वय् बियातःगु खँग्वःया निथिकं उच्चारण दु।

मूल शब्द	अधिकरण-कारक	अपादान-कारक
पसः	पसलय्/पस्लय्,	पसलं/पस्लं,
ज्यासः	ज्यासलय्/ज्यास्लय्,	ज्यासलं/ज्यास्लं
ससः	ससलय्/सस्लय्,	ससलं/सस्लं

च्वज्या व ब्वँज्याय् एकार व यकार

नेपालभाषाय् य-या उच्चारण निथिकं जुयाच्वंगु दु- ये-थें च्वंक व यो-थें च्वंक। अङ्ग्रेजीभाषाया दसु-

ये-थें च्वंक उच्चारणया दसु- Yellow, Yes, Yesterday, Yet,

यो-थें च्वंक उच्चारणया दसु- Newyork, Yonder, Young, Your,

नेपालीभाषाया 'नेता' शब्दयात नेपालभाषां अनुवाद यानाः धाइबलय् व च्वइबलय् नायः nyaa खःलाकि नायो nyo ? नायक-या नाय जूगुलिं य च्वयाः विसर्ग तयाः नं च्वः, उकिं 'य' धइगु हे 'यो' थें खः धइगु वर्ण-विन्यास दु, बरु 'य' या उच्चारण य्-थें उच्चारण यानाः नाय् उच्चारण नं याः। थ्व उच्चारकया भूल मखु। नेपालभाषाय् 'य' च्वयाः 'यो' उच्चारण यक्व मात्राय् जू। थ्व हे 'य' ध्वनि 'ये' नाप लिक्क लाः लाकि यो-नाप लिक्क लाः धइगु खँय् यक्व दापा जू। थुकी थःत छिंछिंकथं वर्ण-विन्यास याइथें गनं ये-थें च्वंक व गनं यो-थें च्वंक उच्चारण याइ।

थथे य-नापया उच्चारण ए-नाप दापा जुइक उच्चारण जू। केहें च्वयेगु लाकि क्यहें च्वयेगु, अथें हे छेने व छ्यने, देने व द्यने, तेने व त्यने, थेने व थ्यने, फेने व फ्यने इत्यादि दसुइ गुगु पाय्छि ? अर्थविज्ञानया ल्याखं निगुलिं पाय्छि जू, कारण निगूमध्यय् न्ह्याखें च्वःसां अर्थय् परिवर्तन मवः। अथे हे ध्वनिविज्ञानकथं नं स्वःसां नितां पाय्छि हे खः, कारण क्य व के, छ्य व छे, दे व द्य, ते व त्य, थे व थ्य, फे व फ्य नितायातं छगूकथं हे उच्चारण यानाच्वंगु दु। याकः-याकः उच्चारण याइबलय् के, छे, दे, ते, थे, फे उच्चारण याइबलय् ए-थे च्वंक याइ। थ्व पाय्छि हे खः, तर क्य, छ्य, द्य, त्य, थ्य, फ्य शब्दय् नापं तयाः उच्चारण याइबलय् के, छे, ते, थे, दे, फे नाप मपाक उच्चारण याइ। याकः-याकः उच्चारण याइबलय् क्-यो = क्यो, छ्-यो = छ्यो, द्-यो = द्यो-

थें च्वंक तर भतीचा चीहाकः यानाः उच्चारण याइ । थुकथं थुकियात थःत छिंछिंकथं उच्चारण यानाच्वंगु दु । मूलतः 'ए' व 'य'-या उच्चारण प्रक्रिया बिस्कं-बिस्कं हे खः, तर शब्दय् प्रयोग जुयावइबलय् फरक सीमदु । याकः-याकः उच्चारण याइबलय् थःत छिंकथं उच्चारण पाकाः क्यनेगु चलन दु ।

च्वज्या व ब्वँज्याय् ओकार व वकार

कोथा वा क्वथा च्वयेगुली थौंकन्हय् क्वथा अर्थात् व्यञ्जन-वर्णनाप व अर्ध-स्वर स्वानाः च्वयेगु ज्या आपाः छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु दु । थुगु ल्यज्या अर्थविज्ञानया आधारय् वा रूपविज्ञानया आधारय् मजुसे ध्वनिया आधारय् यानातःगु खः । नेपालभाषाय् 'ओ' ध्वनि मखु 'व' ध्वनि छ्यलबुलाय् वयाच्वंगु दु, उकिं 'व' सन्धि यानाः च्वयेगु याःगु खः । मेगु तर्क कोठा च्वयेगु नेपालीपहः खः । नेवाःतसें नेवाःपहलं च्वयेमाः धकाः क्वथा यानाः च्वःगु खः ।

क्रियाय् -येकार व -य्कार यानाः च्वयेगु व्यवस्था

नेपालभाषाया स्वरान्त धातुइ ये प्रत्यय तय्वं छता क्रिया जुइ । थ्व छता मूल क्रिया खः । थुज्वःगु क्रिया नये, ताये, चिये, चुये इत्यादि खः । नेपालभाषाया मेमेगु धातुइ नं थथे ले, ने, ते, के, पे तयाः विभिन्न क्रिया दयेकी, गथे हाले, कने, हके, त्वःते, ज्वजलपे इत्यादि । थन ज्वःलाःगु खँ धातुइ विभिन्न एकार वयाच्वंगु दु ।

थुकियात थुज्वःगु स्वरान्त धातुया क्रियाया रूपावली थथे खः- नइ (पर-अभूत), नया (आत्म-भूत), नल (पर-भूत), नयाः, ननं (पूर्वकालिक), नः (स्वभावबोधक), न (आज्ञार्थक) इत्यादि ।

थ्व हे विभिन्न क्रियारूपमध्यय् नये, काये, बिये, कुये इत्यादियात आत्म-अभूत नं धाइ । थुज्वःगु खँग्वःत वाक्यय् च्वयेबलय् गुलिसिनं नये, काये, बिये, कुये यानाः च्वइ । गुलिसिनं नय्, काय्, बी, कुइ यानाः च्वइ । थ्व गुकथं च्वयेगु धइगु खँ नेपालभाषाय् च्वज्या-ख्यलय् मतभेद दु । थुगु मतभेद निराकरण यायेत न्हापलाक छुं आधार तयार यायेमाः । गथे (क) उच्चारणअनुसार च्वयेगु अथवा (ख) रूप व अर्थअनुसार च्वयेगु अथवा (ग) नेपालभाषाया पुलांगु मान्यताअनुसार च्वयेगु ?

उच्चारणअनुसार च्वयेगु खःसा नय्गु, काय्गु, धाय्गु, हय्गु-कथं च्वयेमाः, कारण थौंकन्हय् उच्चारण हलन्त यानाच्वंगु दु । रूपअनुसार च्वयेगु खःसा नयेगु, कायेगु, धायेगु, हयेगु-कथं च्वयेमाः, कारण क्रियाया रूप एकार जुयाच्वंगु दु । थुलिजक मखु नेपालभाषाया क्रियाया मेमेगु रूप नं एकार हे खः, गथे कने, हाले, म्हिते, हके इत्यादि ।

थुकिया पुलांगु रूप स्वल धाःसा नये, काये, धाये, हये कथं नं मखु, नय्, काय्, धाय्, हय् नं मखु । सामान्यकथं **य** जक च्वइगु खः । थथे धायेबलय् नये/नय्,

काये/काय्, धाये/धाय्, हये/हय् धइगु व्यवस्था ला लिपा तिनि विकास जूगु खः । थुकीमध्यय् नं दकलय् न्हापलाक ये यानाः च्वःगु खनेदत । सीदुकथं चित्तधर 'हृदय'जुं मुनादीगु **नेपाल भाषा साहित्यया जातः** (१०९१:१०) या ने.सं. ५३५ या **ललितपुर भनाःखाःया अभिलेख**-य् क्रियाय् दकलय् न्हापां ये यानाः च्वयातःगु दु । उगु अभिलेखय् ....*पंचामृत सनान होम विल्वपत्रारोहण पूजा याये उद्देश्यन थसिं थलिः लिबु क्षेत्र* .... च्वयातःगु दु । सायद थ्व हे न्हापांगु दसि जुइफु । थुकिया मतलव क्रियाय् हलन्त यायेगुसिकं ये यायेगु पुलां खः ।

न्ह्यागु थजु **ये** याःसां **य्** याःसां मपाःगु खँ छु खः धकाः नं स्वयेगु आवश्यक जू । अर्थया आधारय् नये च्वःसां नय् च्वःसा छता हे खँ खः । गथे then या अर्थय् छ्यलीगु **अले** व **अलय्** नितां च्वः । अथे हे:-

जाँच ब्यूपिं विद्यार्थीत मध्ये/मध्यय् राम व श्याम फेल जुल ।

थ्वसिबे/थ्वसिबय् व बःलाः ।

थौंकन्हे/थौंकन्हय् जि क्याम्पस मवना ।

थौं कक्षा संचालन मजूगु बारे/बारय् छलफल जुइतिनि ।

थन एकार वा हलन्त य् यात धइगु बारय् सुनां नं उलि चिन्ता प्वंकेगु मयाः । क्रियाय् जक अप्वः चिन्ता प्वंकाच्वंगु दु । क्रियाय् एकार यायेगु लाकि हलन्त य् यायेगु विषयलय् आपाः चिन्तन-मनन यानादीम्ह प्रा.डा.सुन्दरकृष्ण जोशीजु खः । वय्कलं स्पष्ट तर्क बियाः क्रियार्थकय् -ये यानाः च्वयेगु, आत्मअभूत क्रियारूपय् हलन्त -य् यानाः च्वयेगु धकाः धयादीगु दु । वय्कःया सार-खँ छु धाःसा क्रियार्थक रूप व आत्म-अभूत क्रियारूप फरक-फरकगु खँ खः । क्रियार्थकय् -ये यानाः च्वइ, अलय् आत्म-अभूत क्रियारूपय् -य् यानाः च्वइ धायेत्यंगु खः । थनथाय्लाक्क भाषावैज्ञानिक भाजु काशीनाथ तमोटजुं छता अति महत्वपूर्णगु खँ न्ह्यथनादीगु दु । वय्कलं नेपालभाषा आत्म-अभूत रूप निथिकं मखु स्वथिकं च्वयेगु चलन दु धकाः दसु न्ह्यब्वयादीगु दु-

धातु	लितँसा	अन्तिम रूप
च्व-	ये	च्वये
च्व-	य्	च्वय्
च्व-	ए	च्वे

वय्कः तमोटजुं दसिया रूपय् सत्यमोहन जोशीजुं च्वयादीगु सफू **शुद्ध च्वेगु सूत्र** (ने.सं. १०७८) न्ह्यथनादीगु दु ।

थुकिं छु सी दु धाःसा सत्यमोहन जोशीजुं च्वेगु-या च्वे च्वयादीगु अशुद्ध मखु । काशीनाथ तमोटजुं धइदीथें आत्म-अभूत रूप च्वयेगु विभिन्न तरिकामध्यय् थुगु तरिका नं खः गुगु उगु इलय् प्रचलनय् वः । थुकिया व्याख्या याइबलय् धातुइ -ए प्रत्यय तइगु खः । उबलय् क्रियार्थक रूप नं आत्म-अभूत रूप नं अथे हे च्वइगु जुइ । कालया गतिइ थुकथं च्वय्गु चलन खने मदयावन । आः क्रियार्थन रूपय् सकसिनं एकार यानाः च्वःगु

दु गुकी सकसियां एकरूप जू। खँ थन आत्म-अभूत रूपय् जक खः। आखिरय्, ध्वनिया ल्याखं वा उच्चारणया ल्याखं हलन्त -य् हे खः, तर रूप व अर्थया ल्याखं एकार यानाः वा हलन्त -य् यानाः च्वःसां खँ छता हे खः, अर्थय् छुं पाःगु मदु।

बरु क्रियारूपय् पताः ब्वयेकाः -ये यानाः च्वइपिंसं भतीचा बिचाः यायेमाःगु खँ दु। क्रियाय् -ये यानाः च्वयेगु धइगु मूल क्रियारूप मस्यंक च्वयेगु खः। यदि क्रियारूप मस्यंक च्वयेगु यायेबलय् गनतक क्रियारूप मस्यंक च्वयेगु न्ह्यसः दनी, छाय् धाःसा क्रियाया विभिन्न रूप नं गुकथं च्वयेगु धइगु खँय् उलि हे समस्याया विषय खः। क्रियारूप च्वयेबलय् धातुया रूप मस्यंक च्वयेगु लाकि क्रियारूप मस्यंक च्वयेगु अथवा न्वंवाःथे च्वयेगु धइगु विभिन्न स्वंगू न्ह्यसः दु। क्रियारूप छता स्यंके मज्यू धइगु खःसा उकथं हे च्वयेगु यायेमाली। स्वये उकिया छुं दसु-

क्रियार्थक मस्यंकूसे च्वयेगु नमूना-

नये-गु, काये-गु, बिये-गु, बुये-गु कृदन्त विशेषण

नये-इ (नइ), काये-इ (काइ), बिये-इ (बिइ > बी), बुये-इ (बुइ > ब्वी) अभूतकाल क्रियारूप।

थुकी मूल क्रिया मस्यंक च्वयेमाः धाःसां मछिं।

नये-त, काये-त, बिये-त, बुये-त उद्देश्यबोधक क्रिया। थन मूल क्रिया मस्यंक च्वयां मस्यं।

बिये-उ आज्ञार्थक

बिये-ऊ (बिऊ > ब्यू), बुये-ऊ (बू) स्वभाव/स्थितिबोधक क्रिया।

थन क्रियारूप मस्यंक च्वयेमाः धाःसां च्वयेमछिं। अभूतकालया क्रियारूप, आज्ञार्थक व स्वभाव/स्थितिबोधक क्रियारूप च्वयेमछिं, उकिं च्वय्‌या दसुं छु सी दु धाःसा, मूल क्रिया मस्यंक च्वयेमाः धाःसां व्यवहारय् अथे मजू। माःथाय् माःकथं क्रियारूप परिवर्तन यानाः च्वयेमाः, यदि थथे मखु धातुरूप मस्यंक च्वयेगु याःसा गथे जुइ ?

न-य्गु/न-येगु, का-य्गु/का-येगु, बि-इगु/बि-येगु, बु-इगु/बु-येगु कृदन्त विशेषण

न-यि/न-इ, का-यि/का-इ, बि-यि/बि-इ, बु-यि/बु-इ अभूतकाल क्रियारूप

न-य्त/न-येत, का-य्त/का-येत, बि-इत, बु-इत उद्देश्यबोधक क्रियारूप

बि-उ आज्ञार्थक

बि-ऊ, बु-ऊ स्वभाव/स्थितिबोधक क्रियारूप

धातुरूप मस्यंक च्वयेमाः धाःसां अभूतकाल, उद्देश्यबोधक क्रियारूप, आज्ञार्थक व स्वभावबोधक क्रियारूप च्वमिपिंसं निथिकं च्वयाच्वंगु दु- धातुरूप मस्यंक व धातुरूप स्यंकाः स्वरसन्धि यानाः। आज्ञार्थकय् बिउ यानाः नं च्वः ब्यु यानाः नं च्वः।

स्वभाव/स्थितिबोधकय् बिऊ यानाः मच्वः बरु ब्यू यानाः जक च्वः। थन क्रियारूप मस्यंक च्वयेमाः अथवा धातुरूप मस्यंक च्वयेमाः धइगु खँ तनावं।

स्वरसन्धिया आधारय् च्वयेगु व्यवस्था

स्वरान्त धातुं निर्माण जूगु क्रियाया पर-अभूत कालय् व नं अकारय् व उकारय् स्वतन्त्र वर्ण च्वयेगु लाकि संयुक्तरूपं च्वयेगु धइगु समस्या दु। नये, ख्वये, च्वये, तये, सये इत्यादि क्रियाया पर-अभूत कालय् च्वयेबलय् स्वतन्त्रं च्वयेज्यू, संयुक्त रूपं नं च्वयेज्यू, गथे-

नये	नइ	नै	ख्वये	ख्वइ	ख्वै	च्वये	च्वइ	च्वै
तये	तइ	तै	सये	सइ	सै			
खुये	खुइ	ख्वी	चुये	चुइ	च्वी	छुये	छुइ	छ्वी
जुये	जुइ	ज्वी						

स्वरं अन्तगु धातुं निर्माण क्रिया व नं इकारगु धातुं दयेकातःगु अथे हे ल् व्यञ्जनान्त व न् व्यञ्जनान्त व नं इकार धातुं निर्माण जूगु क्रियाय् स्वतन्त्र व संयुक्त रूपं च्वयेगु विधि दु-

क्रिया		**सहगामी पक्ष**	
	स्वतन्त्र	अथवा	संयुक्त
तिये	तितिउं	,,	तित्युं
दिये	दिदिउं	,,	दिद्युं
पिये	पिपिउं	,,	पिप्युं

अथे हे मेगु दसु-

क्रिया		**सहगामी पक्ष**	
	स्वतन्त्र	अथवा	संयुक्त
चिले	चिचिउं	,,	चिच्युं
सिले	सिसिउं	,,	सिस्युं
हिले	हिहिउं	,,	हिह्युं
चिने	चिँचिँउं	,,	चिँच्युं
हिने	हिँहिँउं	,,	हिँह्युं

इकारं अन्तगु स्वरान्त धातु, ल् व्यञ्जनान्त धातु न् व्यञ्जनान्त धातु (इकार) पाखें निर्माण जूगु क्रियाया स्वभाव/स्थितिबोधक क्रियाय् स्वतन्त्र व संयुक्त निगू विधिं च्वयेज्यू।

क्रिया	स्वभाव/स्थितिबोधक पक्ष		
	स्वतन्त्र	अथवा	संयुक्त
तिये	तिऊ	,,	त्यू
दिये	दिऊ	,,	द्यू
पिये	पिऊ	,,	प्यू
चिले	चिऊ	,,	च्यू
सिले	सिऊ	,,	स्यू
हिले	हिऊ	,,	ह्यू
चिने	चिँऊ	,,	च्यूं
हिने	हिँउ	,,	ह्यूं

आज्ञार्थकय् इकारय् स्वतन्त्र व संयुक्तरूप निथिकं च्वयेगु विधि दु-

क्रिया	आज्ञार्थक		
	स्वतन्त्र	अथवा	संयुक्त
तिये	तिउ	,,	त्यु
दिये	दिउ	,,	द्यु
चिले	चिउ	,,	च्यु
सिले	सिउ	,,	स्यु

थ:गु कथं च्वयेगु व्यवस्था

नाम शब्द खुसि-या अधिकरण-कारकय् 'खुसिइ' च्वयेगु लाकि 'खुसी' च्वयेगु ? खुसी च्वयेगुसा क्रियाय् नं 'जुइ'या स्वरसन्धि यानाः 'ज्वी' च्वयेजिल। 'खुसिइ' च्वयेगुसा रूपतत्त्व व अर्थतत्त्व सीदयेक च्वःगु जुयाः क्रियाय् नं 'जुइ' च्वये जिल। थ्व स्वतन्त्र शैली खः। अथे हे *वं आखः च्वइगु बांलाक सिइदु* च्वइपिंसं *व मचा बांलाक न्यासि जुउ* च्वयेमाली, तर जुउ, थुउ, पुउ, लुउ, सुउ, हुउ यानाः सुनां नं च्वःगु खनेमदु। सकसिनं स्वरसन्धिकथं जू, थू, पू, लू, सू, हू यानाः च्वयाच्वंगु दु। थ्व सर्वसम्मत निर्णय जूगु खँथें जुइधुंकल। मेखे इकारय् धाःसा *वयकः क्वथाय् दिइ/दी, मालिकं नोकरयात ज्या बिइ/बी* इत्यादि दिइ/दी, बिइ/बी नितां चलन-चल्ती दु, उकिं लेखक-समाजं छु यानाच्वंगु सी दु धाःसा उकार व उकार जूसा दीर्घ उकार हे च्वयेगु याः, तर इकार व इकार जूसा गुलिसिनं दीर्घ इकार नं याः, गुलिसिनं इकार-इकार हे याः। थ्व खँ

क्रियाय् नं खः, अधिकरण-कारकय् नं खः। उकिं यानाः अधिकरण-कारकय् विभक्ति बांलाक सीदु। क्रियाय् नं धातुरूप बांलाक सी दु। इकार व उकार जुल धाःसा स्वरसन्धि यानाः नं च्वः, सन्धि मयाःसे स्वतन्त्र शैलीं च्वः, तर उकार व इकार जुल धाःसा स्वरसन्धि यानाः मच्वः, गथे ज्वी, ब्वी इत्यादि। थ्व हे च्वमिपिनि थःगु हे कथंया तर्कशैली धायेमाली।

३.२.३ मांभायकथं भाय् ल्हाइपिं पाःजुजुंवंगु (जनसंख्याया तथ्यांक सन् २००१)

नेपालभाषा ख्यलय्, उकीसनं विशेष यानाः नेपालभाषाप्रति चिन्ता दुपिं कार्यकर्तातय् दथुइ न्हापास्वयाः आः नेपालभाषाया स्थिति स्यनावन। नेवाःतसें नेवाःभाय् मल्हात। अभ्क नेवाःतय् मचातसें ला भ्कन् हे नेपालभाषां खँ मल्हात। थ्व क्रम थुकथं हे अप्वयावन धाःसा छन्हु नेपालभाषा ल्हाइपिं दइमखु धकाः आपालं चिन्ता प्वंकाच्वंगु दु।

छखे थथे खःसा मेखे काठमाडौं उपत्यका धइगु मूल नेवाःतय्गु वासस्थान खः। थन हे नेवाः अल्पमतय् लायेधुंकल। स्कूल कलेजय् नेवाःभाय् ब्वनीपिं मंत। पसलय् वंसा नेवाःभायया पत्र-पत्रिका, सफू न्यायेगु मदु। Busय् वा गनं सार्वजनिक थासय् वंसा नेवाःभाय् ल्हाःगु तायेमंत। न्ह्याथाय् वंसां खयभायया खयभाय् जक, धायेकि काठमाडौं खयतय्गु वस्तीथें च्वनेधुंकल। पूवंक नेवाःवस्तीया त्वालय्, गामय् नेवाःभाय् तायेमदयेधुंकल। निम्हतिपूया दथुइ नेवाःभाय् ल्हाःसां थः मचातयत नेवाःभाय् मल्हाकेधुंकल। थुगु पहलं नेवाःभाय् गुलित च्वनी। थ्व भाय् याकनं हे मदयावनी। भ्कीगु जिवं हे खंक-खंक मदयावनी। थ्वया आयु सछि-सत्यादँजक जुइ धकाः चिन्ता काइपिं नं दु, दुख तायेकीपिं नं दु।

नेपालभाषाया स्थिति थथे हे खःसा थुकिया चिन्ता कायेमाःपिं नेवाःत हे खः। सरकारयात जक पाःयानाः नं विकास जुइगु खनेमदु। थ्व नेवाःतय्गु भाषा, नेवाःतसें चिन्ता मकाःसा सुनां काइ। खः, थ्व भाषा राष्ट्रिय व अन्तर्राष्ट्रिया भाषा जुइगु सम्भावना मदु। अथे धकाः थुगु भाषायात थःथम्हं हे न्हंकाछ्वयेगु बांलाःगु ज्या मखु। न्ह्यागु थजु थ्व भाषा न्हापास्वयाः कुहाँवन धइगु चिन्ता काःगु बांमलाःगु सोचाइ मखु। थुगु भाषा ल्हाइपिं मनूत पाःजुजुवंगु खःसा तथ्याङ्क न्ह्यःने तयाः स्वये। नेपालय् दकलय् न्हापां सन् १९५२/५४ स जनगणना काल। उबलय् नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु ल्याः ३,८३,१८४ दु। उबलय् नेपाःया कूल जनसङ्ख्या ८२,३५,०७९ दु। थ्व धइगु नेपाःया कूल जनसङ्ख्याया ४.६५ खः। थुबलय् देय्या वार्षिक जनसङ्या वृद्धिदर १.४३ % खः। थुबलय् नेवाःतय् राष्ट्रिय स्थान न्यागूगु खः।

थनंलिपा सन् १९६१ (वि.सं. २०१८) सालय् जनसङ्ख्या काःबलय् नेवाःतय्गु भाषिक जनसङ्ख्या ३,७७,७२१ जुल। न्हय्दँलिपा जनसङ्ख्या काःबलय् स्वाभाविकरूपं अप्वः जुइमाःथाय् झन् कम जुल, अर्थात् न्हापाया ल्याःसिकं ५,४६३ म्ह नेवाःत कम जुल। थुबलय् नेवाःतय्गु राष्ट्रिय स्थान न्हय्गूगु थासय् कुहाँवन। थ्व धइगु न्हापांगु नेवाःतय्गु भाषिक ल्याःसिकं -१.४२ % जूगु खः। थुकिया मतलब ५,४६३ म्ह नेवाःतसें थःगु मांभाय् त्वःतावन। त्वःताः गन वनलय् ? कि थःगु मांभाय् नेपाली धकाः नेपालीभाषाय् ल्वाकज्याःवन।

सन् १९६१ सालया झिदँलिपा अर्थात् सन् १९७१ साल थ्यंबलय् नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु ल्याः आपाः जुयाः ४,५४,९७९ थ्यन। मनू म्हया ल्याखं न्हापास्वयाः ७७,२५८ म्ह अप्वः व प्रतिशतया ल्याखं २०.४५% जुल। थुबलय् नेवाःतय् राष्ट्रिय स्थान खुगूगु खः। थुबलय् राष्ट्रिय भाषिक सङ्ख्या वृद्धिदर प्रतिवर्ष २.२७ खः। थथे धायेबलय् सालाखाला वृद्धिदर पाय्छि खनेदु।

प्यकःगु पालय् अर्थात् १९७१ निसें १९८१ थ्यंबलय् थुकिया ल्याः ४,४८,७४६ जक जुल। थुकिया मतलव नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु ल्याः हाकनं पाः जुल। थुलिया दुने राष्ट्रिय जनसङ्ख्या वृद्धिदर प्रतिवर्ष ३% खःसा नेवाःतय्गु जनसङ्ख्या बढय् मजूसे १.३६ % दरं घटय् जूवन। राष्ट्रिय भाषिक जनसङ्ख्या प्रतिवर्ष वृद्धिदर ३ % व नेवाःतय्गु जनसङ्ख्या घटय् जूगु व १.३६ % यायेबलय् ४.३६ % भाषिक जनसङ्ख्या गन वन ? नेवाःतय्गु जनसङ्ख्या नेपालीभाषाय् मिलय् जूवनीगुबाहेक मेगु सम्भावना मदु।

न्याक्वःगु पालय् अर्थात् सन् १९८१ निसें सन् १९९१ थ्यंबलय् नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु ल्याः ६,९०,००७ म्ह थ्यन। थ्व धइगु न्ह्यदःया ल्याःसिकं म्हकथं २,४१,२६१ म्ह आपाः व प्रतिशतया ल्याखं न्ह्यदःस्वयाः ५३.७६ प्रतिदशवर्षय् आपाः दत। न्हापा भती-भतीजक पाः जुयाच्वंथाय् आः छकलं थथेभनं गथे जुयाः आपाः जुल ? सन् १९९१ दँ धइगु वि.सं. २०४८ साल खः। नेपालय् २०४६ सालय् राजनैतिक हिउपाः वल। लिच्वःकथं मनूतय्के चेतनस्तर थहां वल। थनथाय् जनगणनासम्बन्धी चेतना थकायेगु मेमेगु नं ज्या जूगु दु। थुकिया दसु निगू खनेदु।

छगू, सत्यमोहन जोशीजुं न्ह्यब्वयाः नेपालभाषा परिषदं पिथंगु सफू 'एक सय शब्द/सच्छि खँग्वः' खः। थ्व सफू वि.सं. २०४७ साल धान्य पूर्णीमाबलय् पिदंगु खः। थुकी न्हापांगु सुचं धइगु 'विक्रम-संवत् २०४८ सालयागु राष्ट्रिय जनसङ्ख्या जेठ २६ गतेनिसें असार ७ गतेदुने काइगु' खः। थुकी जनसङ्ख्या काःवइबलय् झी गुलि सजग जुइमाः, गथे यानाः तथ्याङ्क बीमाः धइगु खँ सचेत यानातःगु दु। निगूगु दसु धइगु काठमाडौं उपत्यकाय् नीस्वनातःगु ज्यापु महागुथिया सक्रियता खः। उगु संस्थां जनगणना कायेन्ह्यः गणक जुइपिंसं जनगणना गथे यानाः कायेमाः धइगु तालिम ब्यूगु दु।

दकलय् लिपांगु जनगणना सन् २००१ सं काल। थुबलय् नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु ल्याः ८,२५,४५८ खः। सन् १९९१ या ल्याखं थ्वयागु ल्याः १,३५,४५१ म्ह अप्वः खः, प्रतिशतया ल्याखं १९.६३ % खः, अर्थात् प्रतिवर्ष १.९६ % खः। थनतकया खं छु सीदु धाःसा जनगणना कायेन्ह्यः नेवाःतय्त सचेत यायेफुसा व फयांफक्व नेवाःगणकत नियुक्ति याकाः इमित सक्रिय यायेफुसा नेवाःतय्गु ल्याः अप्वइ।

राष्ट्रिय जनसङ्ख्याया स्तरय् नेवाःतय्गु थाय्-

	नेपाली	मैथिली	भोजपुरी	थारु	अवधी	तामाङ	नेवाः
१९५२/५४	४०,१३,५६७	१०,२४,७८०	४,७७,२८१	३,५९,५९४	३,२८,४०४	४,९४,७४५	३,८३,१८४ न्यागूगु
सन् १९६१	४७,९६,५२८	११,३०,४०२	५,७७,३५७	४,०६,४०७	४,४७,०९०	५,२८,८१२	३,७७,७२१ न्हयगूगु
सन् १९७१	६०,६०,७५८	१३,२७,२४२	८,०६,४८०	४,९५,८८१	३,१६,९५०	५,५५,०५६	४,५४,९७९ खुगूगु
सन् १९८१	८७,६७,३६१	१६,६८,३०९	११,४२,८०५	५,४५,६८५	२,३४,३४३	५,२२,४१६	४,४८,७४६ खुगूगु
सन् १९९१	९३,०२,८८०	२१,९१,९००	१३,७९,७१७	९,९३,३८८	३,७४,६३५	९,०४,४५६	६,९०,००७ खुगूगु
सन् २००१	१,१०,५३,२५५	२७,९७,५८२	१७,१२,५३६	१३,३१,५४६	५,६०,७४४	•११,७९,१४५	८,२५,४५८ खुगूगु

च्वय्‌या धलखं छता खँ छु कनाच्वंगु दु धाःसा राष्ट्रिय जनगणनाया न्हापांगु पालय् नेवाःतय्‌गु थाय् न्यागूगु ल्याखय् खःसा निकःगु पालय् अर्थात् सन् १९६१ या सालय् न्हय्‌गूगु ल्याखय् लात । अनंलिपा प्यकःतक नं खुगूगु थासय् लानाच्वन । थुकिं छु सीदु धाःसा नेवाःतय् राष्ट्रिय थाय् स्थिर जुयाच्वंगु दु । थनंलिपाया सन् २०११ या तथ्याङ्क ला स्वये हे ल्यं दनि । अथे नं ई.सं. २००१ सालयागु जनगणनाजक स्वयेबलय् नेवाःतय्‌गु स्थिति बांमलाः । थन नेवाःतय्‌गु संख्या, नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु संख्या इमिगु प्रतिशत स्वये ।

विकास क्षेत्रअन्तर्गतया जिल्लाय् नेवाः जाति व नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु ल्याः

जिल्लाया नां	नेवाःजातिया संख्या	नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु संख्या	प्रतिशत
१ ताप्लेजुङ्	२२१३	९६९	४३.७८
२ पाँचथर	३०७८	११४७	३७.२६
३ इलाम	१०७८८	१७०१	१५.७६
४ झापा	२११६६	७१८७	३३.९५
५ मोरङ्	२३३६८	१२३९५	५३.०४
६ सुनसरी	२७४८७	१४३०९	५२.०५
७ धनकुटा	७६०७	२७९९	३६.७९
८ तेह्रथुम	२७७४	१६३१	५८.७९
९ संखुवासभा	८०२८	२१९३	२७.३१
१० भोजपुर	१५९९५	८७८५	५४.९२
११ सोलुखुम्बु	२६७८	७९२	२९.५७
१२ ओखलढुङ्गा	१००१६	२१६७	२१.६३
१३ खोटाङ्ग	१२३१३	३८९३	३१.१६
१४ उदयपुर	९४०८	२९३३	३१.१७
१५ सप्तरी	१२२७२	५९०	४.८
१६ सिरहा	७४९८	७७९	१०.३८

मध्य विकास क्षेत्र

जिल्लाया नां	नेवाःजातिया संख्या	नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु संख्या	प्रतिशत
१ धनुषा	११०४८	१४३२	१२.९६
२ महोत्तरी	५५२५	५१८	९.३७
३ सर्लाही	७७५६	२४२८	३१.३
४ सिन्धुली	१८१३६	५३५७	२९.५३
५ रामेछाप	२९८७४	१४८२०	४९.६
६ दोलखा	१५७८७	४५५२	२८.८३
७ सिन्धुपाल्चोक	३३०९३	२११८९	६४.०२
८ काभ्रेपलान्चोक	५३८५४	४१९७१	७७.९३
९ ललितपुर	१३५९४९	१२९१७०	९५.०१
१० भक्तपुर	१२५८३१	१२२४१३	९७.२८
११ काठमाडौं	१२३१५०	११४२१६	९२.७४
१२ नुवाकोट	२१८४९	८४०१	३८.४५
१३ रसुवा	११७२	२९४	२५.०८
१४ धादिङ्	३२३३३	२४५३	७.५८
१५ मकवानपुर	२६७५८	२०२८४	७५.८
१६ रौटहट	२२५३	६६२	२९.३८
१७ बारा	५२२२	२०८२	३९.८६
१८ पर्सा	१०७२५	६९१४	६४.४६
१९ चितवन	२५६२६	१०७३८	४१.९

पश्चिमी विकास क्षेत्र

जिल्लाया नां	नेवा:जातिया संख्या	नेवा:भाय् ल्हाइपिनिगु संख्या	प्रतिशत
१, गोरखा	२३३५८	२७२७	११.६७
२ लमजुङ्ग	६७०७	३२१६	४७.९४
३ तनहुँ	२५१३९	१४८३१	५८.९९
४ स्याङ्जा	१०५४९	६१२५	५८.०६
५ कास्की	१५९७०	११८३८	७४.१२
६ मुस्ताङ्	*	१३	
७ मनाङ्	३०९	४६	१४.८८
८ म्याग्दी	१५४९	९८५	६३.५८
९ पर्वत	३९०४	१५६६	४०.११
१० बाग्लुङ्	३३६०	१३५६	४०.३५
११ गुल्मी	५४२७	३१९०	५८.७८
१२ पाल्पा	९६८९	६८९४	७१.१५
१३ नवलपरासी	११३८२	६००७	५२.७७
१४ रुपन्देही	१५७५४	९१६०	५८.१४
१५ कपिलवस्तु	१७००	४९०	२८.८२
१६ अर्घाखाँची	६०६३	१६८८	२७.८४

* मुस्ताङ् जिल्लाया नेवा:जातिया ल्या: क्यनात:गु मदु ।

मध्य पश्चिमी विकास क्षेत्र

जिल्लाया नां	नेवा:जातिया संख्या	नेवा:भाय् ल्हाइपिनिगु संख्या	प्रतिशत
१ प्युठान	३९०२	२०९९	५३.७९
२ रोल्पा	४७१	१३४	२८.४५
३ रुकुम	५२६	०	०
४ सल्यान	१४६६	१४	०.९५
५ दाङ्	४०९१	८००	१९.५५
६ बाँके	५१३२	१९९५	३८.८७
७ बर्दिया	२४४५	७२९	२९.८१
८ सुर्खेत	१६२८	१३३	८.१६
९ दैलेख	८६०	०	०
१० जाजर्कोट	३२१	०	०
११ दोल्पा	१४२	०	०
१२ जुम्ला	२१३	०	०
१३ कालिकोट	२४	०	०
१४ मुगु	४३	०	०
१५ हुम्ला	७	०	०

सुदूर पश्चिमी विकास क्षेत्र

जिल्लाया नां	नेवा:जातिया संख्या	नेवा:भाय् ल्हाइपिनिगु संख्या	प्रतिशत
१ बाजुरा	५१	०	०
२ बझाङ्	१७७	०	०
३ अछाम	२७०	०	०
४ डोटी	१३६३	२४	१.७६
५ कैलाली	२७५८	८४७	३०.७१
६ कञ्चनपुर	१२८७	३८८	३०.१४
७ डडेलधुरा	३९१	८२	२९.९७
८ बैतडी	२३५	०	०
९ दार्चुला	१६५	५	३.०३

स्रोत– Population of Nepal, Caste/Ethnicity, Mother Tongue & Religion (Far-Western Development Region, June 2002) पौ १-७३ ।

च्वयूया ल्याः स्वयेबलय् १३ जिल्लाय् च्वंपिं नेवाःतसें नेपालभाषा मल्हाः । थ्व भाषाया ल्याखं बिचाः यायेबहःगु खँ
खः । मेगु ल्याः क्वय् बियातःकथं खने दु ।

नेवाःभाय् मल्हाःगु जिल्ला ल्याः	१३ जिल्ला
१० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	८
११ प्रतिशतनिसें २० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	६
२१ प्रतिशतनिसें ३० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	१४
३१ प्रतिशतनिसें ४० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	१०
४१ प्रतिशतनिसें ५० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	४
५१ प्रतिशतनिसें ६० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	१०
६१ प्रतिशतनिसें ७० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	३
७१ प्रतिशतनिसें ८० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	४
८१ प्रतिशतनिसें ९० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	–
९१ प्रतिशतनिसें १०० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	३
मुक्कं जिल्ला	७५

३.२.४ मातृभाषा प्रेमया अभाव

मातृभाषा प्रेमया अभाव धायेबलय् सम्बन्धित भाषाया वक्तातय्के थःगु भाषाप्रति दइगु भाषिक प्रेम खः । थुकियात भी न्ह्याम्हसें न्ह्यागुकथं नं ल्यंकातयेमाः, विकास यानाः यनेमाः धइगु भावना द्रुत धाःसा उगु भाषाया अस्तित्व दयाच्वनी, विकास जुयावं वनी । थःगु भाषा प्रेम वा घृणा यातं धाःसा उगु भाषा विकास नं जुइफु, पतन नं जुइफु । थुगु भाषायात जिं माया यानाः वा सेवा यानाः जित छु दइ धइगु मतिइ तल धाःसा व प्रेम मखुकि व्यापारया धाँचा लसी वइ । थुकिया निंतिं नेपालभाषायागु दसु कायेबहः जू ।

नेपालभाषा नेपाःया आदिभाषा खः । थुगु भाषाया अस्तित्व काठमाडौं उपत्यकाया आदिकालंनिसें जूगु खः । गोपाल, महिषपाल, किरातकालया शासक वा जनताया उबलय् भाषा विकास यायेमाः धइगु धारण ब्वमलंनि जुइ । लिपा मल्लशासन वयेवं नेपालभाषाया व्यापकरूपं विकास जुल । उबलय् राजा प्रजा निखकलं नं थुगु भाषाया यक्व-यक्व सेवा यात । थःपिंसं हे साहित्य, गैरसाहित्यया रचना यात । थुगु भाषाया विकास यानाः जित छु दइ धइगु भावना तयाः मखु, जिं वा जिमिसं थ्व भाषायात छु बीफइ धइगु मतिइ तयाः बाखं, काव्य, नाटक यक्व सिर्जना यात ।

अनंलिपा शाहशासन वल । थुगु कालया शासकपिंसं छकलं घृणा याःगु मखु । शाह जुजु राजेन्द्रविक्रमं तकं नाटक सिर्जन यानावंगु दसि नेवाःतय् दथुइ दनि । नेपालभाषाया प्रेम राणातय्के मदु । राणा सरकारया पालय् उबलय्या प्यम्ह महारथीपिंके

भाषा प्रेम व्यापकरूपं ब्वलंगु खः । वय्कःपिं प्यम्ह रथीपिंके थ्व भाषाया सेवा निस्वार्थ भावनां यात । थुकिया प्रभाव वा छाप लिपातकं लात, लिच्वःकथं चित्तधर 'हृदय', फत्ते बहादुर सिंह, वैकुण्ठ प्रसाद लाकौलपिं न्ह्यलुल । थ्व दक्व भाषा प्रेमया लिच्वः खः ।

लिपा राणा-सरकारं भाषा प्रेमी साहित्यकार, भाषाकःमिपिंत छुंकथंया मान्यता मबिल । पञ्चायत व्यवस्थां क्वह्यंगु व्यवहार यानाक्यन । कविगोष्ठी वा साहित्य-सम्मेलन धइगु हे मानौं पञ्चायत-व्यवस्था क्वथलेत वःपिंथें खंकल । थुकिं यानाः नं आपालं मनूतय्के भाषाप्रति प्रेम म्ह जुयावंगु खः ।

निगूगु खँ धइगु थ्व भाषाप्रति प्रेम क्यनाः जित वा जिमित छु दइ धइगु भावनाग्रष्ट जुल । भाषायात कालबिलनाप स्वापू तयाः स्वल । जिं थ्व भाषायात छुं बियाथें थ्व भाषां जित छु बिल अथवा छु बी, अथवा थ्व भाषाया सेवा यानाः जित छु फाइदा, धइगु न्ह्यसः ब्वलन । थुकिया फाइदा जुइक लिसः बीमफुत । लिच्वःकथं भाषाप्रति प्रेम मदया वन ।

स्वंगूगु खँ, रोजगारीया विषय, नेपालभाषानाप प्रेम दयां रोजगारीया मौका छुं नं मदु, जबकि नेपाली वा अङ्ग्रेजीभाषानाप सम्पर्क आपाः दत धाःसा रोजगारीया मौका आपाः दु, उकिं थुगु भाषानाप मनूतय् प्रेम मदयावंगु खः ।

भाषा छता कालबिलनापया खँजक मखु । थ्व ला भाषिक प्रेमया खँ खः । भाषा म्वाकेत सम्बन्धित्त भाषाया आपालं आपाः मनूतय्सं थ्व जिगु भाषा खः धकाः प्रेम क्यनेमाः ।

मेमेगु भाषाया सम्पर्कं यानाः भाय् हिलीपिनि ल्याःचाः अप्वयावंगु

भाषा परिवर्तनशील, समाज परिवर्तनशीकल खः । समाज हितुहिला वनी । भाषा नं हिलावं । न्हापा-मनूतय्गु संख्या आपाः मदु । देय्या वस्ती चीधं, जग्गाजमिन यक्व दु । नयेत्वनेत समस्या मदु । लजगाःया समस्या मदु । उकिं न्हापा मनूतय्गु उद्देश्य चीधं । तापाक्क-तापाक्क वनाः लजगाः माःवनेम्वाः । छेँज्या, बुँज्यां नयेत्वनेत गाः । विज्ञानया विकास मजूनि । लिच्वःकथं न्हून्हूगु सयेकेमा-सियेकेमाः धइगु उलि जरूरी मजू । थःगु हे गामय् च्वनाः याउँक म्वायेफु ।

देशय् हरेक चिजय् परिवर्तन वल । राजनैतिक वा सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, लजगाः अनेक ख्यलय् परिवर्तन वल । मनूत यक्व दयावल । लजगाः मगानावन । सकसितं ध्यबाया आवश्यक जुल । ध्यबा मदयेकं म्वाये हे थाकुल । ध्यबाया निंतिं अनेक ज्या यायेमाल । लजगाः माःजुइमाल । उकिया निंतिं उखेंथुखें जुइमाल । हरेक मनूतनाप स्वापू तयेमाल । स्वापू तयेया निंतिं भाषा माल । नेवाःतय्त नेपालभाषाजक सयां मयात, नेपाली, हिन्दी, अंग्रेजी सयेकेमाल । नेपालीभाषीतय्त नं थ्व हे कारण जूगु दु । नेवाःतसें अनुभव यायां आःला हिन्दी व अंग्रेजीजक सयां मगात वैदेशिक लजगाःया निंतिं

कोरियन, जापानिज, स्पानिस इत्यादि सयेकेमाल । उज्वःगु ततःधंगु भाषा सःसा लजगाःया आपाः अवसर चूलाः धइगु सियावल, सयावल । नेपालभाषा सयां वैदेशिक लजगाः चूमलाः धकाः थुयावल ।

छखे थथे खःसा मेखे स्वदेशदुने नं नेपालीभाषाया मनूतय्‌त गुलि अवसर दु, उलि नेपालभाषायात मदु । भाषा-भाषादुने भेदभाव दु । अवसर कायेबीगु ज्याय् पाकाःब्यूगु, पानाच्वंगु खन । राज्यव्यवस्थां नेपालभाषा वा नेपाःदुनेया मेमेगु भाषाया मनूतय्‌त लगजाःया मौका बीगु ला छखे हे तये समान व्यवहारतकं मयाः । थुकिं यानाः मनूतय्‌के थ्व भाषा सयेकाः वा थ्व भाषा ब्वनाः छुं ज्या ख्यलेमदु धकाः नैराश्यया भावना ब्वलन । वास्तविक व्यवहारय् ख नं खः । थुकिं यानाः बुलुहुं थःगु भाषा खयानं त्वःताहल, थुकिया मेखे मेमेगु भाषा सयेकूसा थुज्वःगु फाइदा दु, उज्वःगु फाइदा दु धकाः मेमेगु भाषा सयेकाहल । थुकथं मेमेगु भाषाया सम्पर्कय् लानाः नं थःगु भाषा त्वःताः हःगु खः ।

३.२.५ भाषा संरक्षणया अभाव : सरकारया भाषानीति

नेपालय् संविधान दयेकाः देय् न्ह्याकूगु धइगु तसकं न्हूगु खँ खः । नेपालय् संविधान लागु याःगु वि.सं. २००४ सालय् तिनि खः । उबलय् राणा प्रधानमंत्री मोहन शम्शेरं दकलय् न्हापलाक संविधान लागु याःगु खः **'नेपालको वैधानिक कानून, २००४'** । थुबलय् नेपाःया भाषानीति छु खः धइगु छुं मदु । अनंलिपा वि.सं. २००७ सालय् निक्वःगु संविधान लागु यात **'नेपालको अन्तरिम शासन विधान २००७'** । थुगु संविधान च्यादँतक न्ह्यात । अनंलि वि.सं. २०१५ सालय् मेगु संविधान लागु यात, **'नेपाल अधिराज्यको संविधान २०१५'** । थुबलय् तक नं संविधानय् भाषानीति छु खः धइगु च्वयामतःनि । थनंलिपा यांकनं हे मेगु संविधान हल वि.सं. २०१९ सालया । थुबलय् तिनि भाषासम्वन्धी छुं खँ च्वयेगु ज्या जुल । थुगु संविधानया भाग १ या धारा ४ सं राष्ट्रभाषा शीर्षक तयाः थथे च्वयेगु ज्या जुल, **'राष्ट्र भाषा : नेपालको राष्ट्रभाषा देवनागरी लिपिमा नेपाली भाषा हो ।'** थुकी निता खँ न्ह्यथनातःगु दु । वि.सं. २०१९ सालया संविधानंनिसें भाषासम्बन्धी नीतिं ला दत तर एक भाषा नीतिं । न्ह्यागु थजु थुगु संविधानंनिसें भाषासम्बन्धी खँ च्वयेगु यात ।

वि.सं. २०१९ सालं लागु याःगु संविधान वि.सं.२०४७ तक न्ह्यात अर्थात् २८ वर्षतक न्ह्यात । वि.सं. २०४७ सालय् तःधंगु परिवर्तन वल । थुकिं यानाः पञ्चायत-व्यवस्था क्वचाल । सारा भाषाभाषी, जातजाति, धर्मावलम्बीतसें छगू भाषा, छगू धर्म, छगू जाति यायेमज्यू धकाः सः तःगु नं खः, तर धर्मया नामं हिन्दुधर्म, भाषा नं नेपालीभाषा छगूजक ज्वन । वि.सं. २०४७ सालया संविधानं कमसेकम भाषानीति छु खः धइगु च्वयेगु ज्या त्वःमफिकल । वि.सं. २०४७ सालया संविधानया भाग १या धारा ६ सं राष्ट्रभाषा शीर्षक तयाः थथे च्वयेगु ज्या जुल ।

राष्ट्रभाषा : (१) देवनागरी लिपिमा नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्रभाषा हो । नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ ।

(२) नेपालका विभिन्न भागमा मातृभाषाका रूपमा बोलिने सबै भाषाहरू नेपालका राष्ट्रिय भाषा हुन् ।

थुगु हे संविधानया भाग ३ य् थथे च्वयातःगु दु-

नेपाल अधिराज्यमा बसोबास गर्ने प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि र संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने अधिकार हुनेछ। प्रत्येक समुदायले बालबालिकालाई प्राथमिक तहसम्म आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा दिने गरी विद्यालय सञ्चालन गर्न पाउने छन् ।

थुगु संविधान न्हापान्हापायागुसिकं यक्व न्ह्यःने लाः । थुगु संबिधान नं कमसेकम थःगु भाषा, लिपि व संस्कृतिया विकास यायेगु अधिकार ला बिल । मेगु खँ प्राथमिक तहतकसां विद्यालय चायेकाः मांभाषां शिक्षा बीगु अधिकार नं बिल । थुकिया नापं उगु हे संबिधानया भाग ४ या धारा २६ या उपधारा २ स थथे च्वयातःगु दु ।

विभिन्न धर्म, जात, जाति, समुदाय र भाषाभाषीहरूका बीच स्वस्थ एवम् सुमधुर सामाजिक सम्बन्ध विकसित् गरी दुबैको भाषा, लिपि, कला, संस्कृतिको विकासद्वारा देशको सांस्कृतिक विविधता कायम राखी राष्टिय एकतालाई सुदृढ गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ ।

वि.सं. २०६२/०६३ सालय् निक्वःगु तःधंगु आन्दोलन जुल । थुकिं यानाः विभिन्न परिवर्तन वल । लिच्वःकथं संविधानय् भाषाया खँ च्वयेगु त्वःमफित । वि.सं. २०६३ सालया माघ १ गते अन्तरिम संविधान लागु यात । उकी २०४७ सालया संविधानंसिबय् भाषासम्बन्धी बांलाक खँ च्वल । उगु संविधानया नां **'नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३'** खः । उगु संविधानया भाग १ या धारा ५ सं भाषासम्बन्धी थथे च्वयातःगु दु ।

राष्ट्रभाषा : (१) नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन् । (२) देवनागरी लिपिमा नेपालीभाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ । (३) उपधारा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि स्थानीय निकाय तथा कार्यालयमा मातृभाषा प्रयोग गर्न कुनै वाधा पुर्‍याएको मानिने छैन । त्यसरी प्रयोग गरिएको भाषालाई राज्यले सरकारी कामकाजको भाषामा रूपान्तर गरी अभिलेख राख्ने छ ।

थुकी कमसेकम छगू भाषायात राष्ट्रभाषा मेमेगु भाषायात राष्ट्रिय भाषा धयामबिल । दक्व भाषायात राष्ट्रभाषा हे धाल । मेगु खँ नेपालीभाषायात सरकारी कामकाजको भाषा धाःसां मेमेगु भाषायात प्रयोग यायेगुली बाधा मयायेगु व मेमेगु भाषा प्रायोग यात धाःसा सरकारी कामकाजया भाषाया रूपय् रूपान्तर यानाः अभिलेख तयेगु मान्यता बिल ।

२०४७ सालया संविधानं भाषासम्बन्धी थ:थ:कथं विकास यायेगु अधिकार ब्यूसां भाग १ या धारा ६ कथं स्पष्ट जुइक भाषा नीतिइ भेदभाव हयाबिल। नेपालीभाषा छगूयात राष्ट्रभाषा धयाबिल । राष्ट्र भाषाया मतलब देय्या अप्व: मनुखं ल्हाइगु, छ्यलाबुलाय् हइगु, सरकारी ज्याखँय् प्रयोग याइगु भाषा ख: । थुकिया मतलब नेपालीभाषा छगू जक सरकारी कामकाजया भाषा, मेमेगु गुलि नं विभिन्न भाषा दु व सरकारी कामकाजय् प्रयोजन मन्त धा:गु जुल ।

वि.सं. २०४७ सालय् लागु या:गु संविधान न्हयदँ दुबलय् अर्थात् वि.सं.२०५४ साल श्रावण १० गते यें (काठमाडौं) महानगरपालिकां नगरपालिकाय् नेपालभाषा प्रयोगय् हयेगु व मेखे सप्तरी जिल्लाया राजविराज नगरपालिका व धनुषा जिल्ला विकास समितिं मैथिली भाषा प्रयोगय् हयेगु ग्वसा: ग्वल। लिच्व:कथं यें, यल, किपू, ख्वप, मध्यपुर-थिमि नगरपालिकाय् नेपालभाषाया प्रयोग जुल। उपत्यकां पिने राजविराज नगरपालिका व धनुषा जिल्ला विकास समितिइ नं मैथिली भाषाया प्रयोग जुल । लिच्व:कथं एकभाषा नीतिया पक्षधरतय्त थ्व ज्या मयेल । थुगु ज्या मय:पिं मनूतसें सर्वोच्च अदालतय् मुद्दा तल । अदालतय् मुद्दा न्ह्यात । उगु मुद्दाय् न्यायाधीस हरिश्चन्द्र प्रसाद उपाध्यायया एकल इजलासं मिति वि.सं.२०५४ साल चैत्र ६ गते मुद्दाया अन्तिम किनारा मजूतले येंमहानगरपालिकाय् नेपालभाषायात आधिकारिककथं छ्यलेगु-छ्यय्केगु ज्या मयायेत व मयाकेत अन्तरिम आदेश जारी यात। थुगु मुद्दाया किनारा मिति वि.सं. २०५६ सालय् जुल। ने.सं. १११९ अनलागा २ (वि.स. २०५६ साल जेष्ठ १८ गते) उत्प्रेषण आदेशपाखें नेपालभाषा व मैथिलीभाषा स्थानीयदुने आधिकारिक ल्याखं छ्यले मदु, छ्ययेके मदु धका: रीट जारी यानाबिल। थुकिं याना: संविधानय् न्ह्याथे च्व:सां व्यवहारय् मान्यता मदयेकाबिल।

मांभाषां शिक्षा बीगु व्यवस्थाया अभाव

ने.सं.१०७४ (वि.सं.२०११) स माध्यमिक तह (SLC) स पूर्वीय भाषा (Oriental Language) या रूपय् मैथिली, हिन्दी व नेपालभाषा विषय तया: ब्वंकेगु व्यवस्था यानाबिल। ने.सं. १०७५ (वि.सं. २०१२) निसें वीरगंजं SLC स्तरया प्रवेशिका परीक्षा न्ह्याकावयाच्वंगु नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठं नेपालभाषायात प्रवेशिकानिसें विद्यालंकारतक ब्वनेगु थाय् बिल। थ्व उबलय् भाषाप्रति बांला:गु पक्ष धायेमाली ।

च्वय् धयातःथें SLC तगिमय् नेपालभाषा ब्वनेगु व्यवस्था दुगु व उकिया परीक्षा बिया पास जूपिं विद्यार्थीत नं दत । थुकिया छुं दँलिपा ने.सं. १०८० वि.सं. २०१६/०१७) सालय् कला (Intermediate in Arts) निकायस छगू विषय नेपालभाषा कायेगु व मेमेगु वाणिज्य, विज्ञान निकायस मातृभाषा (Vernacular) विषय ब्वनेगु व्यवस्था दत ।

ने.सं. १०९१ (वि.सं. २०२८) सालय् न्हूगु शिक्षा लागु यात । उगु शिक्षां साधारण माध्यमिक विद्यालयस पूर्वीय भाषया रूपय् ब्वंकावयाच्वंगु नेपालभाषा, हिन्दी, मैथिलीभाषायात संस्कृत, अङ्ग्रेजी, फ्रेञ्च, रसियन, जर्मन, जापानी, पुर्तुगाली, स्पेनिश, चिनिया, तिब्बती, उर्दु, अरबी, फारसी, भोजपुरी भिंप्यगू भाषाय् ल्वाकछ्याना: भिंन्हय्गू भाषाया पुचलय् ल्वाकछ्यात । थुकिया नापं मेगु अतिरिक्त गणित, भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, मानशरीरशास्त्र, ग्रामीण-अर्थशास्त्र, गार्हस्थ्यविज्ञान याना: न्हय्गू विषय छथाय् ल्वाकछ्याना: मुक्कं २४ विषय दयेकल । उकी गुगुं छगू विषय ल्यया: ब्वनेगु व्यवस्था यानाबिल। थुगु व्यवस्था लागु यायेवं भाषा विषय कया: ब्वनीपिं विद्यार्थीत म्ह जुल । आखिर सरकारं यायेत्यंगु ज्या नं थ्व हे ख: कि विद्यार्थीतय्सं भाषाविषय गथे याना: मकायेकेगु ।

३.२.६ परम्परागत व सांस्कृतिक ज्याखँ त्व:फिउगुलिं थीथी क्षेत्रया खँग्व: न्हनावंगु

गुलि-गुलि समाजय् आधुनिकीकरण जुजुं वइ, उलिउलि थ:गु धर्म संस्कार संस्कृति परिवर्तन जुजुं वइ। उकिं याना: पुलांगु ज्याखँय् परिवर्तन वइ। पुलांगु त्व:ता: न्हून्हूगु तरिका, व्यवस्था वइ। लिच्व:कथं पुलांगु खँग्व:त तनावनी ।

भीगु परम्परागत संस्कार व संस्कृति धायेबलय् विशेष याना: मनूतय्गु जीवन-संस्कार व मृत्यु-संस्कार लाइ। जीवन-संस्कारय् मचा बुइन्ह्य: मां जुइम्हय्सित धौबजि नकेगु परम्परा दु । गांगामय् थाय्थासय् थ्व परम्परा दनिसां शहरीलागाय् खनेमंत। उकिं याना: धौबजि छ्याय् नकेगु व अथे नकल धायेव छु जुइ धइगु संस्कार नं मंत, वसम्बन्धी खँग्व: नं मंत। मचा बुइव मचाबू ब्यंकेगु नेवा:तय् संस्कार दु। न्हापा हस्पिटलया व्यवस्था मदुनिबलय् छेँय् तया: हे मचा बुइकी, लिच्व:कथं मचाया पि ध्यनेगु परम्परा दु। पि ध्यनेत नौनी वइ। छलंचां पि ध्यनी। थौंकन्हय् हस्पिटलय् मचा बुइकीगु चलन वसेंलि भम्ब:नी बाय् नौनीनं पि ध्यनेगु चलन मंत। लिच्व:कथं पि ध्यनेगु खँग्व: आवश्यक मंत। हस्पिटलया डक्टरत वा नर्सतसें ध्यनी। भम्ब: वा नौनीतसें ध्यनीगु छलंचा शब्द नं तायेमंत।

मचा त:धी जुया: निदँबुदिं याइ । मचायात य:मरि क्वखायेकी । थौंकन्हय् जन्मदिं मधासे Birthday धाल, य:मरि क्वखायेकेया पलिसा Cake तायेगु/तांकेगु चलन वल। लिच्व:कथं जन्मदिं खँग्व: तायेमंत, Birthday धायेगु चलन वल। य:मरिया पलिसा Birthday Cake वल। थुकथं मिजंमचातय् कयतापुजा यायेगु चलन दनिसां कयता मंत। उकिं कयता खँग्व: मंत। थुज्व:गु जीवनसंस्कार व मृत्युसंस्कारया आपालं खँग्व:त तनावन। मिसामचात बाह्रा: तइ। क्वथाय् चाग:या घ्वाइँकासा म्हिती। घ्वाइँकासायात

स्वाइँकासा नं धाइ। मेगु यकं धाला म्हितेगु Indoor game दु। आ: वनं मंत। लिच्व:कथं कासाया खँग्व:त मदयावन।

नेवा:तय् विभिन्नकथंया संस्कृति दु। कायमचा नख: धका: गथांमुग: हनेगु, म्ह्यायमचा नख: धका: सिथिनख: हनेगु, थीथीकथंया व: छुना: नयेगु। गथांमुग: हनेत न्हायपंकथिया गथांमुग: धंकी। उकी मिसामचातय् म्हितीगु कतांमरि खायेहइ। आ: न्हापलाक मनूतय् बेफुर्सदीं याना: कतामरी हे म्हिते मला:। गनया कतामरि गथांमुगलय् धायेहयेगु खँ वइ।

नेवा:तय् विभिन्न पेशामध्यय् छता कृषि व बन्दव्यापार ख:। थौंकन्हय् थुकी हिउपा: व:गु दु। प्रमुखरूपं कृषिव्यवसाय यानाच्वंपिं ज्यापुतसें कृषिव्यवसाय त्व:ता: हयाच्वंगु दु, लिच्व:कथं कृषिसम्बन्धी कैयौं खँग्व:त तनावंगु दु। तनावंगु छुंछुं खँग्व:त-

बुँज्याय् तनावंगु खँग्व:

कँ	बुँइ सा: तयेया निंतिं जमिनत:लय् च्वंगु हाकुगु सा: लगय् जुइगु चा।
कँगा:/कंगा:	कँ कायेया निंतिं म्हुयात:गु गा:
खमू	न्वलय् ज:ख: तया: कुबीगु थल
चौंचा	कँगालं कँ थकायेत तयाहइगु ज्याभ:
नँति	कँगालय् कँ दुलाकि मदु धका: तियास्वइगु चीपुगु दण्डी
लौकाल:	तु कायेबलय् वामां ल्हातय् सुइ धका: न्ह्याइगु धुतिकथियागु छता कवच।
चखमू	याउँसे च्वंगु सि थकयामत:गु खमू
भाताखमू	चखमूथें ज्व:गु तर सि थकात:गु ह्व:चात यक्व दुगु खमू
द्वलाखमू	भाताखमूथें हे ख:, तर ह्व:चात मदयेक ख्वातुक थानात:गु खमू
ल्हा:म्हे	वा, छ्व, जाकि, बजिथें ज्व:गु मसिनगु वस्तु तया: कुबीजीक थानात:गु म्हे गुकी कुबीजीक ल्हा: नं तयात:गु दइ।

थाज्याय् तनावंगु खँग्व:

लाय्पौ	यँका दुछ्वया: तिकायात थाइगु ता:हाक:गु वस्तु। स्वयेबलय् सँ छ्यनीगु ककीचाथें च्वनी
क्वका	यँका दुछ्वया: तुकि न्ह्याके जीक च्वय्-क्वय् याइगु वस्तु।
हाथा	लाय्पौयात काका:तइगु वस्तु
थू	तुकि तया: जवय्-खवय् ब्याकीगु वस्तु
तुकि	का तुलातइगु वस्तु
यँका	थाज्या यनीगु का
तिका	थाज्या थाइबलय् तुकिइ तया: थाइगु का
बेका	थाज्या थाये सिधइबलय् काप: ध्यना: तांगालय् ल्यंगु का

यं	तुकि तुलीगु मेसिन
फेलू	थाज्या यनीगु मेसिन
औंकथि	थाज्या यनीबलय् भँय्कथिइ तक्यंकीगु कथि
भँय्कथि	थाज्या यनीबलय् निपु-निपु याना: जमिनय् तानातइगु कथि
म्व:कथि	दकलय् सिथय् तानातइगु बल्ला:गु कथि

बनय्ज्याया तनावंगु खँग्व:त-

अमू	छखेजक लनेगु पा: दुगु तराजु
बांल	आधा पाउया तौल
पँल	एक पाउया तौल

अय्ताछिएक छटाकया तौल

त्य:छि	४ मानाया ल्या:
जा:पा: छम्वह	४८ पैसाया ल्या:
कुछि	२ मानाया ल्या:
स्वांना	तीन-आना
प्यांना	चार-आना
न्यांना	पाँच-आना
ख्वांना	६ आना
च्यांना	आठ-आना
झ्यांना	दस-आना

छेँ निर्माणया सामानत

धलिं	तल्ला फयेकेत बँय् लाइगु सिँ
नीना:	तल्ला फयेकेत अंग: दथुइ तइगु तग:गु सि (beam)
थां	तल्ला फयेकेत अंग:या दथुइ धंकातइगु सिँ (pillar)
चलू	धलिं फयेकेत अंगलय् लाइगु सिँ
म्हुत:	पाखाधलिं लाइबलय् दकलय् क्वय् दक्व पाखाधलिंयात स्वाना: तप्यंक ताइगु सिँपौ
क्वथापौ	तल्लापतिं धलिंया द्य:ने लाइगु सिँपौत
धुरि	छेँया दकलय् च्वय् धलिं काका:तइगु नीना:।
चुकू	निगू वस्तु सनेमजीक काका:तइगु वस्तु

३.२.७ नेपालभाषा भाषिका अध्ययन (भौगोलिक व सामाजिक)

गुगुं छगू भाषादुने चिचीधंगु विभिन्न भाषा दयेफु। उज्वःगु चिचीधंगु भाषायात भाषिका (Dialect) धाइ। भाषिका धइगु मूलभाषाया कचाभाषा खः। छगू थाय् व मेगु थाय्या भाषा पानाच्वनेफु। थ्व विभिन्न कारणं पाइ। भाषिकाय् शब्द, अर्थ, ध्वनिइ भिन्नता दयेफु। अथे नं मूल भाषाया रूप छगू हे जुइ।

नेपालभाषाया सन्दर्भय् खँल्हायेबलय् नेपालभाषा धइगु नेवाःतसें मंकाःकथं ल्हाइगु मंकाःभाषा खः। उगु भाषादुने विभिन्न चिचीधंगु भाषा दु, गुकीयात नेपालभाषाया भाषिका धाइ। नेपालभाषाया थुज्वःगु तःगूमछि भाषिका दु गथे (क) यें-यलया भाषिका, (ख) ख्वप भाषिका, (ग) दोलखा भाषिका, (घ) चित्लाङ्ग भाषिका, (ङ) पहरी भाषिका इत्यादि।

(क) भौगोलिक भाषिका (Geographical dialect)

छुं छगू भाषा छुं छगू भौगोलिक लागाय् जक सीमित जुयाच्वनी मखु। छगू भौगोलिक लागाय् दुगु भाषा संसारया विभिन्न देशय् वा लागाय् तक नं थ्यनाच्वनी। थथे निगू वा निगुलिं मयाक विविन्न थासय् भाषा ल्हाइबलय् गनं हे मपाक गथे खः अथे हे नं प्रयोग जुयाच्वनेफु, मेखे छुं भती वा आपाः हे फरक जुइक प्रयोगु जुयाच्वंगु नं जुइफु। न्ह्यागु थजु, छगू भाषा थाय्थासय् फरक जुइक प्रयोग जुयाच्वन धाःसा उकियात भौगोलिक भाषिका धाइ। थुकियात क्षेत्रीय भाषिका नं धाइ।

छुं छगू भाषाया ग्वःगूतंक भौगोलिक भाषा दयेफु धकाः एकिन अध्ययन याये थाकु। अथे नं गथे जुयाः भौगोलिक भाषा निर्माण जुइ धाःसा मोटामोटी रूपं धायेगु सम्भव दु। सामान्यतया थयक स्वयेबलय् गुलि-गुलि मनूत आपाः जुइ उलि-उलि भौगोलिक भाषा आपाः दयेफुथें च्वनी, वास्तवय् मनू आपाः दयाः वा मदयाः मखुकि मनूत न्ह्याक्व आपाः दुसां यदि इमि दथुइ भाषिक संचार यक्व दयाच्वने धाःसा भौगोलिक भाषिका निर्माण जुइमखु। भाषिक संचार धायेबलय् मनूतय् थःथवय् स्वापू दयातुं च्वन धाःसा वा भ्वंयागु संचार वा विद्युतीय संचार वा शिक्षा यक्व प्रभावकारी जुयाच्वन धाःसा अन भाषाय् समानता दयातुं च्वनी। लिच्वःकथं न्हून्हूगु भौगोलिक भाषिका निर्माण जुइगु सम्भावना दइमखु। गुबलय् छगू भौगोलिक लागा व मेगु भौगोलिक लागाया दथुइ जनसम्पर्क त्वाःदली, उबलय् छगू हे भाषा खयाः नं भौगोलिक भाषिका निर्माण जुइ। मेमेगु भाषाया खँ त्वःताः नेपालभाषाया दसु काये। नेवाःतय्गु इतिहास ब्वनेबलय् छु खँ ब्वनेगु दु धाःसा नेवाः व नेपालभाषा नेपाःया आदिवासी व आदिभाषा खः। थ्व खँ यक्वसियां छप्वाः म्हुतुथें न्यनेदु।

नेपाःया नेपालीभाषा नेपालय् जक मखु भारतय् नं दु, भुतानय् दु। नेपालभाषाया सन्दर्भय् स्वयेबलय् विशेषतः काठमाडौं उपत्यकाय् केन्द्रित जुयाच्वंगु थुगु भाषा विभिन्न

जिल्लाय् नं दु। अझ भारतया सिक्किम प्रान्तय् नं दु। थथे छाय् जुल धयागु खँ ला इतिहासया विभिन्न कालखण्डय् थाय् हिहिउँ, बाय् हिहिउँ उगु हे विभिन्न थासय् स्थायी बसोबास यात जुइ। अन हे च्वन। गुलिं ब्यापार व्यवसाय, गुलिं थः न्हापा च्वनाच्वनागु थासं पितनाः छ्वयाः, गुलिंसिया थः हे च्वनेमफयाः पिहाँवंगु, गुलिं थः हे बाय् हिलाः पिहांवंगु कारणं नं थाय् हिल खइ। न्ह्यागु थजु थाय् हिलावंगु कारणं प्रभाव लाइगु छगू विषय खः भाषा। थाय् हिउगु कारणं छगू हे भाषिक समूह खयाः नं स्थायी बसोबास पाःगुलिं भाषा नं पायेफु। न्ह्यागुकथंसां छगू-छगू भाषिक समूह छथाय्-छथाय् च्वंगुया लिच्वःकथं भाषा नं पायेफु। नेपालभाषाया सन्दर्भय् यें-यलया भाषिका व ख्वप भाषिका पाः। अथे हे दोलखा नं यें-यलया भाषिका व ख्वपया भाषिकासिकं पाः। थुकथं छगू-छगू भौगोलिक लागाय् छगू हे मूल भाषाया कचाया रूपय् पानाच्वंगु भाषिकायात भौगोलिक भाषिका धाइ। थुज्वःगु भौगोलिक भाषिका नेपालीभाषा व मेमेगु भाषाय् नं दु। भौगोलिक भाषिका विकास विशेषतः छगू-छगू समूहलय् च्वनेगु व छगू समूह व मेगु समूहया दथुइ क्वातुक स्वापू मदुगु कारणं जुइफु।

(ख) सामाजिक भाषिका (Social dialect)

समाजय् विभिन्न वर्गया मनू दयाच्वनी। आर्थिक अवस्थाकथं धनीपिं गरीबपिं, उमेरया ल्याखं बुरा बुरिपिं, ल्याय्म्ह ल्यासे, मचापिं नं दइ। लिङ्गया ल्याखं मिजंपिं, मिसापिं, धर्मया ल्याखं बौद्ध, हिन्दु, मुस्मां, इसाइ, जातया ल्याखं स्यस्यः, गुभाःजु, ज्यापु, गथु, नौ, कौ इत्यादि। थ्व दक्वया समग्र रूप-रचना हे समाज खः। थुकी जात, धर्म, अर्थ, लिङ्ग इत्यादि पाःथें भाषा नं पाः। मिसातय् मिसा-भाषा वः, बुरातय् बुरापहः वःगु भाषा दु। उमेरकथं मचातय्गु जक बिस्कं भाषिका दयेफु। दसुकथं लः, दुरु, ला, जा, कें, मरि, मिठाइ-यात छसिंकथं आकु, तुतु, चिचि, हापु, काका, पापा, चाइ धाइ। अथे हे नये, द्यने, ख्वये, ख्वाः सिले, म्वः ल्हुये-यात छसिंकथं हामु याये, धुकु याये, हंहं याये, हरहर याये, भुसुंभुसुं याये इत्यादि। अथे हे जातिकथं शाक्य, वज्राचार्यपिनि खँ ल्हाइबलय् सर्वनामय् छःपिं, छलप्वल, वसप्वल प्रयोग जुइ। क्रियाय् बिज्याहुँ तयाः अति आदर यायेगु व्यवस्था दु। थुगु पुचलय् लाःपिनि भु-यात देमा, जा-यात आलः/दिगू इत्यादि धायेगु व्यवस्था दु। अथे हे जातकथं श्रेष्ठ, प्रधान, राजभण्डारी, अमात्य इत्यादि लाः। थुमि सर्वनामय् छि, छिकपिं, वय्कः, वय्कःपिं इत्यादि शब्द प्रयोग याइ। क्रियाय् भ्रासँ, दिसँ, भपि, धंदिये इत्यादि दु। थुगु भाषा औपचारिक भाषा खः। थुमिसं ल्हाइगु भाषा अड्डा, अफिस, सभा समारोह इत्यादि थासय् प्रयोग जू। सामान्य मनूतय् औपचारिक भाषा मजुसे जनसाधारणया भाषा जुइ। हनाबना तयेम्वाःगु, सकसितं समानरूपं व्यवहार याइगु भाषा खः। थुज्वःगु छगू-छगू समूहया छगू-छगू भाषा दयेफु। अथे हे थुज्वःगु भाषायात सामाजिक भाषिका धाइ।

नेपालको भाषिक सर्वेक्षण
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ललितपुर
नेपाल
समाजभाषावैज्ञानिक प्रश्नावली
२०६६

अनुसन्धाताको नाम-

अन्तर्वार्ताको माध्यम भाषा-

अन्तर्वार्ताको मिति-

अन्तर्वार्ताको स्थान-

भाषासूचक(हरू)

लिङ्ग

उमेर समूह

वैवाहिक अवस्था

जात/जाति समूह

धर्म

मांबौ च्वनावंगु थाय्

पारिवारिक संरचना

शिक्षा

पेशा

थः बूगु थाय्

मांया भाय्

बौया भाय्

भा:त/कला:या भाय्

एकाइ ४ : नेपालभाषाया विशेष अध्ययन

४.१ नेपालभाषाया खँग्वलय् सः हिलीगु लँपु

नेपालभाषा ख्यलय् आपालं च्व्मिपिंसं नेपालभाषा गथे न्वंवात अथे च्वइगु व गथे च्वल अथे न्वंवाइगु भाषा अर्थात् उच्चारणप्रधान भाषा धकाः धायेगु याः। थुगु खँ गुलिमछि थासय् लागु नं जू। थन क्वय् थुकिया छुं दसु बियातःगु दु, गुकिया उच्चारण निथिकं चलय् जू।

[क] ध्वनि व [ख] ध्वनिदथुइ समानरूपं प्रयोग जूगुया नमूना

उकथं	उखतं	थुकुन्हु	थुखुन्हु
ध्वाका	ध्वाखा	भकारी	भखारी
भाका	भाखा	हुका	हुखा
सा:कि	सा:खि	सरकार	सरखार

[क] ध्वनि व [ग] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग

ध्वँकुलु	ध्वँगुलु	निकंति	निगति

[ग] ध्वनि व [घ] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग

घागः	घाघः	अगू	अघू

[च] ध्वनि व [छ] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग

कनकनपिच्या	कनकनपिछ्या

[ज] ध्वनि व [झ] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग

अज	अझ	साजवा	साझवा
बजां	बझां	बाजवंम्ह	बाझवंम्ह
ज्वय्पिये	झ्वय्पिये	जेल्	झेल

[द] ध्वनि व [ध] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग

दुसः	धुसः	दुसू	धुसू
लुदने	लुधने		

[प] ध्वनि व [फ] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग

चुपि	चुफि	धुपाँय्	धुफाँय्

[प] ध्वनि व [ब] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग

अपसं	अबसं	किताप	किताब
गरीप	गरीब	खराप	खराब

[ब] ध्वनि व [भ] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग

ज्याब:	ज्याभ:	चीबा:	चीभा:
लाबा	लाभा	निबा:	निभा:
डाइबर	डाइभर	पुजाब:	पुजाभ:
तेबू	तेभू	साबु	साभु

अघोष नासिक्य ध्वनि व सघोष नासिक्य ध्वनि समानरूपय् प्रयोग

कुमा:	कुम्हा:	खिमुलु	खिम्हुलु
स्वांमा	स्वांम्हा	समा:	सम्हा:
छनु	छन्हु	ध्वकुनु	ध्वकुन्हु
मांम	मांम्ह	सिमा	सिम्हा

अनुनासिक ध्वनि लोप जूगु व मजूगुया दथुइ समानता

स्वंग:	स्वग:	(तीन वटा)
प्यंग:	प्यग:	(चारवटा)
गुंग:	गुग:	(नौवटा)

आँय्पा	आय्पा	कँय्ता	कय्ता
काँहा	काहा	काँय्	काय्
क्वँय:	क्वय:	कँब	केब
खँय्	खय्	खँसु	खसु
ज्वाँय्	ज्वाय्	ख्वाँय्	ख्वाय्
तँछ्व	तछ्व	तँगिं	तगिं

[त], [थ], [द], [ध], [न], हिला: [र] जूगु

घुतके	घुरके	छतका	छरका
पतसि	परसि	सतबत	सरबत
गथे	गरे	गथेखेसे	गरखेसे
अथे	अरे		
नाडी	नारी	साडी	सारी

बिदा	बिरा	भाडा	भारा
मदु	मरु		
हडताल	हरताल		
चिधीमां	चिरीमां	मधि	मरि
बुढा	बुरा		

ह्रस्व ध्वनि व दीर्घ ध्वनि समान रूपय् प्रयोग

तग्व:	त:ग्व:	चिग्व:	चीग्व:
आखा	आ:खा:	कुता	कुता:
क्वापा	क्वा:पा:	ग्वर:	ग्व:र:
तछ्याये	त:छ्याये	तस:	त:स:
नास:	ना:स:	बाथ:	बा:थ:
तच्वये	त:च्वये	तपु	त:पु
तप्यं	त:प्यं	धका:	ध:का:
फपुले	फ:पुले	फस्वये	फ:स्वये
बखुं	ब:खुं	लसिं	ल:सिं

कुचा	कूचा	कुन्या	कून्या
चिग्व:	चीग्व:	तुत:	तूत:
मुस्या:	मूस्या:	तकू	त:कू
क्वपु	क्वपू	चस्वां	च:स्वां

४.२ नेपालभाषाया ताजिग्व:

४.२.१ संज्ञाताजिग्व:

संज्ञा ताजिग्व:यात कया: विभिन्न इलय् विभिन्न विद्वानपिंसं चर्चा यानात:गु दु। Austine Hale व इश्वरानन्दजुं (सन् १९७३) संज्ञाताजिग्व:यात कया: विशद् चर्चा यानादीगु दु। थुगु ताजिग्वलय् क्वय् बियात:कथं ब्वथला: अध्ययन यायेज्यू–

(क) विशेष ताजिग्व:

विशेष थासय् वा वस्तुइ जक छ्यलीगु यात विशेष ताजिग्व: धाइ। का, काय्, खा, ग्वं, थ्व:, फं, बेय्, ब्व, इत्यादि।

खा: दनात:गु छँयात ल्या:ख्याइबलय् -खा याना: ल्या:ख्याइ।

ग्वं सिमा क्व:थइबलय् पिनेया आकार प्रकार मस्यंक चा:ल्हानात:गु सिँयात ग्वं धाइ। थुकीयात ल्या:ख्याइबलय् -ग्वं याना: ल्या:ख्याइ।

थ्वः तकुमाचा (डण्डीबियो) म्हितीबलय् छकलं ग्वःगू पटक दाल उकीयातं ल्याःख्याइबलय् -थ्वः यानाः ल्याःख्याइ ।

फं केरामाय् केरा सयाच्वनीबलय् छगू हे कचाय् गुचमुच जुयाः सयाच्वनी । खानाहइबलय् छपु-छपु यानाः खानामहःसे छगू धिकां हे हइ । उगु छगू धिक्कायात फं धाइ । थ्व केराय् जक प्रयोग जुइगु ताजिग्वः खः ।

बेय् नयेत थिक जुइक चिनातःगु ग्वाःयात बेय् यानाः ल्याः ख्याइ । थ्व ग्वालय् जक प्रयोग जुइ ।

ब्व भ्वय् नयेत वा नकेत बजि ल्वसाधाःया तयाः भाग तयातःगु यात ब्व धाइ । थुकी छब्व निब्व यानाः ल्याःख्याइ ।

(ख) सामान्य ताजिग्वः

विशेष छता वस्तुइ जक प्रयोग मजूसे निता वा नितां मयाक वस्तुइ प्रयोग जुइगु ताजिग्वःयात सामान्य ताजिग्वः धाइ । -गः, -चाः, -पा, -पाः, -पु, -म्ह, -मा/-म्हा इत्यादि ताजिग्वः खः ।

गः गुच्चा, रेडियो, टेलिभिजन, दराज, मोटर, बाता, धःप/धंप, लःथल, जासि, धलिं, सिँ, सुरुवाः, पाइँट, जा इत्यादि छगू पूर्णरूप कयाच्वंगु बस्तुयात -गः यानाः ल्याःख्याइ ।

चाः लैंया चाः, तुसिया चाः, इत्यादि पिनेया आकार मस्यंक चानातःगु वा दयेकातःगु वस्तुयात -चाः यानाः ल्याःख्याइ ।

पा मृरि वा मरिथें आकार वःगु वस्तु (जेरी, स्वाःरी, बिस्कुत, चाकु), ल्हाः, तुति, वासः, अंगू, चुरि इत्यादियात -पा यानाः ल्याःख्याइ ।

(ग) समूह ताजिग्वः

निगू वा निगुलिं मयाक वस्तुयात छकलं धायेगु खँग्वः हे समूह-ताजिग्वः खः । कले, गाजः, जु, ज्वाँय्, ज्वः, झ्वः, थु, द्वँ, पँ, पुचः, पुँइ/प्वाँय्, बथां इत्यादि ।

-कले	सु, छ्वालि, घाँय् इत्यादि ।
-गाजः	लाभा, प्याज, घाँय्म्वः, कःनि इत्यादि ।
-जु	लाकां, लं, मोजा इत्यादि ।
-ज्वाँय्	दाख ।
-ज्वः	तिसा, द्वहँया ज्वः (हल गोरु) ।
-झ्वः	मनूतय्गु झ्वः ।
-थु	सु, छ्वालि, लाभा, प्याज, वाउँचा इत्यादि ।
-द्वँ	जाकि, बजि, कःनि, छ्व इत्यादिया द्वँ ।

-पँ	भ्वं, कापः, सुखू इत्यादिया पँ ।
-पुचः	जाकि, लवं इत्यादिया पुचः ।
-पुइँ	सँ, नालु इत्यादिया पुइँ ।
-बथां	च्वलय्, फै, सा, मेय् इत्यादिया बथां ।

४.२.२ क्रिया-ताजिग्वः

पेरिभास्कर राव व सुन्दरकृष्ण जोशीं (सन् १९८५:४४:१७-३१) नामजक मखु नेपालभाषाय् क्रिया-ताजिग्वः नं दु धयागु खँय् विशेष जः ह्वलादीगु दु । संज्ञा-ताजिग्वः संज्ञाया रूप आकार स्वयाः ल्याःख्यायेत छ्यःसा क्रिया-ताजिग्वः क्रियाया ज्या ल्याःख्यायेत छ्यली, गथे–

ल्याःग्वः	ताजिग्वः	क्रियाया ज्या
छ-	-थु	दाये
नि-	-थु	च्वाये
स्व-	-धू	वने
खु-	-हिं	हिने इत्यादि ।

४.३ नेपालभाषाय् अर्थताह्विक विश्लेषण

४.३.१ नेपालभाषाया थःथिति खँग्वः

मनू छम्ह जन्म जुइवं थःथिति दइ । काय् वा म्ह्याय् न्ह्याम्ह जूसां वया मां-अबुया थःलायेधुंकी, अलय् स्वापू दइ काय् अथवा म्ह्याय् । मचाया नं थःथिति दइ, मां अथवा बौ । थ्व हे दकलय् न्हापांगु थःथिति खः । अनंलिपा हाकनं गुलि सन्तान दइ, उलि थःथिति आपाः दइ । धायेकि मांअबु हाकनं सन्तान जन्म बिल , अलय् मां-बौया लिपाम्ह काय् अथवा म्ह्याय् जुइ । नाताकथं कान्छाम्ह काय् अथवा कान्छीम्ह म्ह्याय् जुइ । मेखे जन्म जूपिं न्हापांम्ह सन्तान व लिपांम्ह सन्तानया दथुइ दाजु-किजा अथवा तता-केहें नाता जुइ । थुकथं थःम्हसें जन्म बियापिं सन्तानपाखें हाकनं सन्तान दत धाःसा छय् जुइ । धायेकि (क) धइम्ह मिजं व (ख) धइम्ह मिसापाखें काय् छम्ह अथवा म्ह्याय् छम्ह दत धाःसा इपिं काय् अथवा म्ह्याय् जुइ । इमित धायेकि (ग) काय् , (घ) म्ह्याय् । (क) व (ख) या हाकनं (छ) धइम्ह काय् छम्ह दत धाःसा व कान्छाम्ह काय् जुल । (ग) पाखें (ङ) मिजंम्ह सन्तान दत धाःसा अथवा (च) मिसाम्ह सन्तान दत धाःसा इपिं (ङ) व (च) धइपिंसं (क) व (ख) यात बाज्या व बज्ये धाइ । व हे (ङ) व (च) धइपिंसं (ग) व (घ) यात मां व बौ धाइ । (छ) धइम्हयसित कका अथवा चिरिबाः धाइ , अलय् (छ) धइम्हसें (ङ) व (च) यात कायचा व म्ह्याय्चा धाइ । थुकथं गुलिगुलि सन्तान जन्म जुजुं वइ उलिउलि थःथिति आपाः जुयावइ । उकिं नेपालभाषाय् थःथिति खँग्वःया विषयस

अध्ययन यानादीम्ह हरिकृष्ण डंगोलजुं , *थःथिति नापया विशेष व सामान्य सम्बन्ध दइ। अले इमित सम्बोधन यायेगु बिस्कं-बिस्कं खँग्वःत नं दइ। थ्व हे खँग्वःयात थःथिति खँग्वः धाइ। नेपालभाषाय् थःथिति खँग्वलं जन्म व इहिपाः सम्बन्धया नातां थःलाःपिं, सिके, बुकेमाःपिं, नखत्या सतेमाःपिं, अले थ्याकाः सतिकातःपिं मनूतयत छ्यलीगु सम्बन्धवाचक शब्दकथं थुइकाच्वंगु दु।*[26]

मूल थःथिति खँग्वः

(क) न्हापांगु पुचः–

केन्द्रबिन्दु व्यक्ति– थः

थःत जन्म बिउपिं– मां, बौ

थःयां न्हापा व लिपाया पुस्ता– दाजु, किजा, तता, केहें

केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया वैवाहिक नाता– कलाः

(ख) निगूगु पुचः–

मां अथवा बौया मांबौ केन्द्रबिन्दुया तःमां व बाज्या।

बौया दाजुकिजापिं केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया तरिबाः, कका/चिरिबाः

बौया तताकेहें केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया डिनि

मांया तताकेहें केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया तरिमां व चिरिमां/चमां

मांया दाजुकिजा केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया पाजु व पाजुया वैवाहिक नाता मलेजु

(ग) स्वंगूगु पुचः–

बौया दाजुकिजाया जहान केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया तरिमां, मामा/चिमां

बौया तताकेहेंया भाःत केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया पाजु

मांया तताकेहें भाःतपिं केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया पाजु

मांया दाजुकिजा कलाःपिं केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया मलेजु

(घ) प्यंगूगु पुचः–

कलाःपाखेया थःथिति सकसितं ससः खँग्वः न्ह्यःने तयाः संबोधन याइ।

कलातं भाःतपाखेया थःथिति सकसितं ससः खँग्वः न्ह्यःने तयाः संबोधन याइ।

४.३.२ नेपालभाषाय् नसाज्वलं दयेकेगु क्रिया-खँग्वः

मानव-सभ्यताया शुरु जूगुया नापनापं थीथीकथं ज्वरय् यानाः नये, त्वने सल जुइ। जुइफु व ज्वरय् यानाः नयेगु ज्या थौंकन्हयथें सलंसः ता क्वाः दयेके मसःनि जुइ।

26 हरिकृष्ण डंगोल, नेपालभाषाय् थःथिति खँग्वः, न्हूहिसु, दँ ५, ल्याः ५ ने.सं. ११३१, पौ २८।

सभ्यता विकासया सिलसिलाय् थीथीकथं दयेकाः नयेसल जुइ। थथे दयेकाः नयेसःपिंमध्यय् छता जाति खः नेवाः। मेमेपिनिगु खँ त्वःताः नेवाःतसे ८४ व्यञ्जन घासा ज्वरय् यानाः नयेसः।

नसा-ज्वलं दयेकेगु क्रिया-

काये

अय्लाः काये- भुतुलिइ अय्लाःकः दुगु फ्वसि देछुनाः वयां द्यःने हासि तइ, व हासिदुने अय्लाः फयेगु दुबलि अर्थात् गुलु तइ, वया नं द्यःने अय्लाः हायेकेत अय्लाः कायेगु बाता तइ। थ्व दक्व ज्वरय् जुल धायेव तःलय् मि च्याकाः अय्लाः कायेगु विधियात अय्लाः काये धाइ।

कौला काये- सुथय् जा नयेन्ह्यः खँय्वःनाप अय्लाः भतीचा त्वनेगु अथवा जा नयेन्ह्यः कःनिमुस्या अथवा पाउरोटी इत्यादि न्ह्यागुसां भतीचा नयेगु ज्या।

काले — खँय् काले- तःगःगु वा चिग्वःगु धवतय् चिकं क्वाकाः उकी प्वलातःगु ग्वलंग्वः खँय् क्वाकेगु विधि।

घ्यः काले, जिफ्वः काले - तारंतार छ्वालुक खिफायेमाःपिं ल्वगितयत अय्लाः क्वाकाः उकी घ्यःजक अथवा जिफ्वः नं क्वयेकाः त्वंकेया निंतिं वासः दयेकेगु विधि।

प्वक काले- छुं छगू थलय् चिकं क्वयेकाः उकी प्वक कालेगु विधि।

क्यले — माय्, वा, छ्व, कःनि, मुस्या इत्यादि अन्न ल्वहंयागु घटय् अथवा विद्युत्या घटय् वा मेसिनय् क्यलेगु

क्वयेके — मल्ता क्वयेके/ मी क्वयेकें/ हलू क्वयेके- भ्वजय् अचार दयेकेबलय् अचार दयेके सिधयेव उकी साकेत चिकनय् मल्ता अथवा मी अथवा हलू क्वयेकेगु विधि।

खुने — कें खुने- कसौरिइ अथवा प्रेसरकुकरय् माय् अथवा थुज्वःगु हे बूबः तयाः बुकेगु विधि।

तःखाः खुने- फ्वसि अथवा जसिइ लाः तयाः तःखाः दयेकेया निंतिं ला दायेकेगु विधि।

चाकु खुने- चाकु छुं छगू ज्याछिंगु थलय् दुगु, विभिन्न मसला तयाः चाकु दयेकेगु विधि।

छुये — मिदुने छुये- खँय् छुये/आलु छुये- मकलय् अथवा भुतुलिइ मिन्वःगु थासय् खँय् अथवा आलु अथवा उज्वःगु हे छुं बुकेमाःगु वस्तु मिदुने दुछ्वयाः ताउततक तयाः बुकेगु विधि।

छ्वयला छुये- सु अथवा घाँय्म्वःद्यःने कचिगु ला तयाः मि च्याकाः ला बुकेगु विधि।

मिइ दयःने छुये- वः छुये, मरि छुये, खैंय्वः छुये- तःलय् मि च्याकाः उकीदयःने नँभाजं अथवा चाभाजं दयछुनाः उकी माय्वः अथवा मरि अथवा खैंय्वः छुइगु विधि ।

तातू याये सुथय् जूसा कौला याइ, न्हिनय् जूसा बजि नयेमत्यवं पित्याःथनेत छुं भतीचा नयेगु ज्या ।

ताये — ला ताये/आलु ताये/तरकारी ताये- कुँचय् (कुँइलय्) अथवा ईंसय् अथवा धाः दुगु छुं ज्याभलय् ला अथवा आलु अथवा तरकारी इत्यादि तायेगु ज्या ।

ताःलाके — बजि ताःलाके/भ्वय् ताःलाके- छैंय् थः परिवारया जक अथवा भ्वय् दयेकाः आपालं मनूतय्त नकेगु निंतिं नसा, त्वंसा ज्वरय् यायेगु ज्या ।

त्यने — प्वक त्यने- थ्वँ थुयेया निंतिं जाकि हायाः क्वनय् अथवा छुं थलय् प्वक स्वथनेगु विधि ।

त्याये — ला त्याये/चुंला त्याये- कचिगु लायात चुपिं अथवा मेसिनं नचुक ला कुचाकुचा यायेगु विधि ।

थुये — थ्वँ थुये- थ्व दयेकेया निंतिं जाकि हायेगु विधि ।
अय्लाः थुये- अय्लाः दयेकेया निंतिं कः तयार यायेगु विधि ।
जा थुये- जासिथलय् अथवा प्रेसरकुकरय् जाकि तयाः तःलं मि च्याकाः बुकेगु विधि ।

दयेके — क्वाः दयेके- आमालिक्वाः, पाउँक्वाः, छ्यालाक्वाः, फसिक्वाः, मीक्वाः, बूबक्वाः इत्यादि तगःगु थलय् तयाः माःगु मरमसला तयाः मि च्याकाः बुकेगु विधि ।

दायेके — ला दायेके/कः दायेके/ग्वारचा दायेके- तगःगु थलय् ला अथवा कः अथवा ग्वारचा तयाः बुकेगु विधि ।

ध्वःखने — दयेकाः तःगु क्वाः प्वंके

निये — माय् , अथवा मल्ता अथवा मसला ल्वहंमाय् तयाः नियेगु अथवा मेसिनय् तयाः क्यलेगु विधि ।

पुके — चिचीकूचांगु बूगु अथवा कचिगु ला अथवा छुं वाउँचा तरकारि ब्वतय् अथवा कसौरिइ चिकं तयाः क्वाकेगु विधि ।

प्वले — खैंय् प्वले/आलु प्वले- मनातःगु खैंय् अथवा आलु अथवा सकि इत्यादि प्वलेगु विधि ।

फिये — गुन्द्रु फिये/सिंके फिये- तुकं अथवा ख्वाखः अथवा काउलिया हः अथवा छुं उज्वःगु हे वाउँगु वस्तु बांलाक सिलाः कसय् जुइक त्वःपुयेज्यूगु थलय् तयेगु विधि ।
धौ फिये- दुरु दायेकाः चायागु धौभ्यगतय् अथवा छुं थलय् तयाः फ्रिजय् अथवा ख्वाउँगु थासय् तयाः पाँय्चिंकेगु विधि ।

मने — आलु, खैंय् , काउलि , छ्वय्ला अथवा उज्वःगु हे मनेमाःगु वस्तु छुं छगू थलय् तयाः बुकेगु विधि ।

लुये — भ्वय्बलय् भ्वय् नयाच्वंपिंत अय्लाः अथवा थ्वँ ख्वलाय् अथवा गिलासय् स्वंमा अथवा अन्ति अथवा छुं थलं तयाबीगु ज्या ।

ल्हुये — बजि ल्हुये- वा मनाः बुकी, उकिंयात हाकनं भाजय् सियाः उगलय् तयाः लुसिं ल्हुइगु ज्या अथवा विद्युतीय मेसिनय् तयाः ल्हुइगु विधि ।

वये — थ्वँ वये- क्वनय् तयातःगु प्वकय् लः तयाः थ्वँ तयार याइ । बांलाक रस वल धायेव बःचा दुछ्वयाः थ्वँजक वयाकायेगु विधि ।

वाले — अचार/छ्वय्ला वाले- अचार अथवा छ्वय्लाय् मरमसला तयाः वाले ।
धौबजि वाले- धौ, बजि व चिनी अथवा साखः तयाः वाले ।

सिये — मुस्या सिये कःनि सिये

ह्वाये — चिकं ह्वाये, भिकूचा ह्वाये- माय्कें अथवा अचारय् चिकं क्वयेकाः ह्वाये, थथे हे भिकूचा ह्वाये ।

हियेके
आलु हीके- मनातःगु आलु प्वलाः, तानाः छुं छगू थलय् चिकं क्वयेकाः हाकनं छकः बुके ।
धेर हीके- जासिथलय् लः क्वाकाः उकी क्यलातःगु कःनिचुं तयाः संकाः बुकेगु ।

४.३.३ नेपालभाषाय् तीगु-पुनेगु क्रिया-खँग्वः

संसारय् मनूतजक थुज्वःपिं प्राणी खः, गुपिं जन्म जुसेंनिसें वसतं पुनेगु , तिसां तीगु याइ । मनूत सृष्टिया न्हापांगु कालखण्डय् वसः पुने धइगु मदुजुइ । उगु इलय् सायद इपिं गुफाय् च्वनीगु जुइ । त्यःमत्यः वा लाज शरमया न्ह्यसः मदुजुइ । वा, फय् व निभालं बचय् जुइत इमिसं थः जःखः दुगु वस्तुत छ्यलेगु यातजुइ । प्रतिकूल वातावरणं बचय् जुइत सिमाया ख्वला, हः व जनावरतय्गु छ्यंगू छेलेगु यातजुइ । कैयौं युगलिपा वसःया विकास जुलजुइ । थःलिक्क च्वंगु वातावरण, मौसम ल्वयेक च्वनेत वसःया विकास यातजुइ । थुलि यायेमफुपिं प्राणीत संसारं न्हनावन जुइ । थुकथं वसतं पुनेगुया मूल मतलब वातावरणय् थः ल्वयेक च्वनेत खःसा लिपा आपालं विकास जुयावःबलय् बांलाकेत व मेपिंत क्यनेत नं वसः पुनेगु यातजुइ ।

सायद वसतं पुनेगु व्यवस्था दयेधुंकाः कैयौं युगतक तिसां तीगु चलन मदुजुइ, कारण तिसां ती धइगु अनिवार्य व्यवस्था मखु । न्हापा आःथें थुलिमछि तिसां ती धइगु मदु । तिसां तियेगुया मूल अर्थ जि आर्थिक रूपं धनी, जिके धनसम्पत्ति यक्व दु, लुँ, वहःथें ज्वःगु तिसा यक्व दु धकाः त्वाःबालय्, थःथिति, पासाभाइपिंत क्यनेत खः ।

४.३.३.१ वसः पुनेगु क्रिया

पुये   तपुलि पुये- तपुलि निपाल्हातं निखे ज्वनाः छ्यनय् च्वंक्वय् स्वकाः क्वत्यलाः पुइगु विधिं ।
ख्वाःपा पुये- द्यः जुयाः प्याखं हुइपिनि विभिन्न ख्वाःपाः पुइगु विधि ।
टिप्पणी- मछाः मजुसे वा मस्यू पहलं ज्या याइपिंत पाकःख्वाःपालं पुइ धाइ । थ्व वास्तविक ख्वाःपाःथें ज्वःगु वस्तु मजुसे पहःजक खः, व्यवहारजक खः ।

न्यये
गलबन्दीं न्यये- चीबालाः, ताःहाकःगु ऊँन वा ऊँनथें ख्वातुगु कापः छ्यनय् , गःपतय् हिनेगु विधिं ।
गां न्यये- तःपुगु वा चीपुगु गां छ्यनंनिसें वा गःपतं निसें म्हय् थ्यंक त्वःपुया न्ययेगु विधि ।

फिये   लं, प्वाकलं, कमिज, कोट, गञ्जी, कुर्ता, जाकेट इत्यादि वसः म्हय् च्वं क्वय् यानाः अथवा ल्यूनें न्ह्यने लाकाः वसः पुनेगु विधि ।
घाँघर, पेटिकोट फिये- मिसातय् तुतिपाखें म्हय् च्वय् स्वकाः फियेगु विधि ।

चिये   जँय् प्रयोग जुइगु वसः गथे जनी, पेटी, सुरुवाःपुथु , काँस , कय्ता इत्यादि चियेगु विधि

न्ह्याये   सुरुवाः, पाइँट, मोजा, लाकां इत्यादि तुतिइ क्वं च्वय् स्वकाः दुछ्वयेगु विधि ।

सिने   पर्सि, पेटीकोट, जामा इत्यादि मिसातय् बाम्हं क्वय् पुनेगु विधि ।

४.३.३.२ तिसां तीगु क्रिया

च्वय् न्ह्यथनातःथें वसः पुने सयेधुंका तिसा तीगु चलन वलजुइ । तिसा थःथःगु देय् स्वयाः वनी । अथे नं तिसा धायेवं लुँ, वह, हिरा, मोती, पन्ना इत्यादि सकसिगु निंतिं तिसा हे खः ।

तिसा तीगु क्रिया

छुये   छ्यनय् लुँस्वां, शिरबन्दी इत्यादि तयेगु विधि ।

क्वखाये   सिखः, तायः, भिंपूमाहा इत्यादि गःपः व नुगःपाय् क्वखायेगु विधि ।

सुये   चाःचा, माकःसि, धुंग्री, पुनाय्चा, यार्लिङ्ग, जंकुचाः टप मार्चाः तुकि न्याचा इत्यादि न्हाय्पनय् तइगु विधि ।

न्ह्याये   चुरि, सिखः तायः, चन्द्रहार, मोतीमाः, भिपूमाः, तिखमाः, कन्थीमाः, स्वांमाः, जन्तर, चुरि (खाःचुरी, लुँ चुरि), कल्या, अंगू (लुँ अंगू , वहःअंगू ,हिंअंगू ,पूजा अंगू) कल्लि, पाउजु , तुतिबग्गि इत्यादि ल्हाः व [redacted] पतिं, तुति व तुतिया पतिनय् दुछ्वइगु विधि ।

४.३.४ नेपालभाषाय् तायेगु-चायेगु क्रिया-खँग्वः

छुं नं वस्तु निकू अथवा निकुलिं मयाक कूथलेमाल धाःसा उकियात वस्तु स्वयाः बाकू यायेगु, बछि यायेगु, बाखा यायेगु, बाम्ह यायेगु अनेक खँग्वः दु । मूलतः निकू वा निकुलिं मयाक बछि यायेगु निगू उपाय दु- (क) ज्याभः छ्यलाः (ख) ज्याभः मछ्यसे ।

(क) ज्याभः छ्यलाः बछि यायेगु क्रियात- ताये, चाये, पाले, किये, लये, फाये,
(ख) ज्याभः मछ्यसे बछि यायेगु क्रियात- चफुये, खुये, तछ्याये, खाये, प्वले, म्वय्हिले, तुने, ल्यये, क्वताये, प्यय्खुले,
(ग) ज्याभः छ्यलाः व मछ्यसे नं बछि यायेगु क्रिया- त्वाःथले, तछ्याये,

(क) ज्याभः छ्यलाः बछि यायेगु

तायें-
जा ताये जासिथलय् थुयातःगु जा पन्युलिं तानाः भुइतयाः बीगु ज्या ।
ला ताये ला-यात कुँइ, इं अथवा चक्कुं कुचा-कुचा जुइक तायेगु ज्या ।
तरकारी ताये आलु, प्याज, वाउँगु तरकारी अथवा उज्वःगु हे नयेया निंतिं हयातःगु वस्तु कुँइ अथवा चक्कुं तायेगु ज्या ।

चाये-   सिँ, नँ, लुसि इत्यादि वस्तुयात छखेजक धाः दुगु वस्तुलिं चायेगु ज्या ।
कापः, भ्वं, सँ इत्यादि वस्तुयात कैंचीथें निगू धाः दुगु वस्तुलिं चायेगु ज्या ।
छलंचां अथवा Nail cutter ज्याभलं लुसि चायेगु ज्या ।

पाले-   सिमा, सिँ इत्यादि वस्तुयात पां पालेगु ज्या ।
च्वलय्, फै, मेय् , ला, क्वँय् इत्यादि वस्तुयात चुपि पालेगु ज्या ।

किये-   चुपिं ला चाये, ला नाः कियेगु ज्या ।
ब्लेड, चक्कु अथवा छुरां म्हय् गनं ध्वःसालेगु ज्या ।

लये-   इँसं वा, छ्व, घाँय् लयेगु ज्या ।

फाये-   कःति अथवा पां सिँ फायेगु ज्या ।

(ख) ज्याभः मछ्यःसे बछि यायेगु

चफुये   पाछै , ख्वाखः व वथें हःजकगु वस्तुयात ज्याभलं मतासे ल्हातं चफुनाः बछि यायेगु ज्या ।
सुका, खिपःथें ज्वःगु वस्तुयात ल्हातं सालाः चफुयेगु ज्या ।

खुये-   कापः, भ्वं व वथें चकंगु वस्तु ल्हातं सालाः बछि यायेगु ज्या ।
छैं अथवा क्वथा बछि यायेगु ज्या ।

तछ्याये ज्याभः छ्यलाः ख्वःसिं, नैक्याः, ग्वय्थें ज्वःगु छाःगु वस्तु ज्याभः छ्यलाः बछि यायेगु ज्या ।

खेँय् व खेँय्थें बःमलाःगु वस्तु तछ्यायेत ज्याभः मछ्यःसे बँय् वा गनं हाकाः छ्यायेगु ज्या ।

खाये — माय् सयाच्वंगु बकुलाः, कःनि, सुन्तला, केरा इत्यादि ल्हातं सालाः कायेगु ज्या ।

ग्वाय्, सँ इत्यादि ख्वःचां चायेगु ज्या ।

प्वले — खेँय्, सुन्तलाथें ज्वःगु ख्वला दुगु वस्तु ल्हातं प्वलेगु ज्या ।

म्वय्हिले — पाछै , लाभा, ख्वाखः इत्यादि तायेम्वायेक निपा ल्हातं ज्वनाः म्वय्हिलेगु ज्या । खा, हँय्थें ज्वःपिं कमजोरपिं प्राणीतय्त स्यायेबलय् चुपिं कियाः मस्यासे निपा ल्हातं म्वय्हिलाः स्यायेगु ज्या ।

तुने — लाभा, प्याज, सिमी, बकुलाः इत्यादिया पिनेच्वंगु भाग सालाः कायेगु ज्या ।

ल्यये — अन्न (जाकि, बजि, छ्व), बूबः (माय्, कःनि, मुस्या, कय्गू), तरकारीइ धू अथवा चागःचा, फोहर दुला धकाः ल्ययाः यचुकेगु ज्या ।

क्वताये — पाछै , प्याज, लाभा इत्यादि तरकारीइ च्वंगु हःया भाग लिकायेगु ज्या ।

प्येखुले — मरि वा मरिथें ज्वःगु वस्तुया गुगुं छगू भाग ल्हातं ज्वनाः लिकायेगु ज्या ।

(ग) ज्याभः छ्यलाः व मछ्यःसे नं बछि यायेगु

त्वाःथले — गुलिं-गुलिं वस्तु ज्याभलं बछि याय्रेमालेफु मेखे व हे वस्तु ज्याभः मछ्यःसे ल्हातं जक नं बछि यायेजीयः । ततःगःगु सिँ जूसा त्वाःथलेत कःति हे मालीसा चिचीपुगु सिँ अथवा कथि जूसा ज्याभः म्वाःक ल्हातं त्वाथलेज्यू ।

तछ्याये — त्वाःथलेथें तछ्यायेगु ज्या नं थथे हे खः । ततःग्वःगु ल्वहं, नैक्याः, ग्वय्, ख्वःसिं इत्यादि जूसा तछ्यायेत ज्याभः माली , तर चिचीधंगु वस्तु जस्तै खेँय्थें व खेँय् ज्वःगु वस्तु जूसा ज्याभः म्वाःक ल्हातं हे तछ्यायेज्यू ।

४.३.५ ई, तिथि, थाय् व दिशाया त्वफिनावंगु खँग्वः हानं छ्यलेमाःगु खँय् वाःचाय्केगु

ई-

ई	समय	पलख	पल/पलभर/क्षण	घौ	घण्टा
दिं	दिन	चा	रात	वाः	हप्ता
ला	महिना	दँ	वर्ष	सःदँ	शताब्दी
नसंचा	प्रभात	सुथ	बिहान	सन्ध्या	साँझ
बाचा ई	मध्यरात	वर्षात	वर्खा	चिकुला	हिउँद
वाः	वार	आइतवाः	आइतवार	सोमवाः	सोमवार
मंगलवाः	मंगलवार	बुरवाः	बुद्धवार	बसुवाः	बिहीवार
सुक्रवाः	शुक्रवार	संचरवाः	शनिवार	थौं	आज

कन्हय्	भोलि	कंस	पर्सी	म्हिगः	हिजो
म्हिंग/म्हीग अस्ति		आइकिवं	आघुं	इवं	पराघौं
थगुने	पोहोर	नगुने	परार		

तिथि-

कछला	(कार्तिक-मंसिर)	थिंला	मंसिर-पौष	पोहेला	पौष-माघ
सिल्ला	माघ-फागुन	चिल्ला	फागुण-चैत्र	चौला	चैत्र-वैशाख
बछला	बैशाख-जेठ	तछला	जेठ-असार	दिल्ला	असार-श्रावण
गुंला	श्रावण-भाद्र	यँला	भाद्र-असोज	कौला	असोज-कार्तिक
अनला	अधिक मास				

पारु	प्रतिपदा	दुत्या	द्वितीया	त्रित्या	तृतीया
चौथि	चतुर्थी	पञ्चमी	पञ्चमी	खस्थि	षष्ठी
सप्तमि	सप्तमी	अस्तमि	अष्टमी	नःमि	नवमी
दस्मि	दशमी	एकार्सि	एकादशी	द्वार्सि	द्वादशी
त्रयोर्सि	त्रयोदशी	चःह्रे	चतुदर्शी	पुन्हि	पूर्णिमा
आमै	अमावास्या				

थाय्

पहाड/डाँडाया नां

जामाच्व	नागार्जुन	दहंच्व/यंकिदह	इन्द्रदह	चाँग	दोलागिरि
वाद्वँ	धान्यगिरि	जामाच्व	जातमात्रोच्च	सिंगु	स्वयम्भू
फूच्व	फूलचोकी	धिनाच्व	चम्पादेवी	नःक्वाः	नुवाकोट

खुसिया नां

तुखुचा	इक्षुमती	सहबुँगाः	धान्यकुण्ड	नेखु	बागमती
भौचाखुसि	भद्रमती	न्हूपुखू	रानीपोखरी	सिलु	गोसाइँकुण्ड

वस्तीया नां

यँें	काठमाडौं	मजिपाः	जैसीदेवल	ग्वल	देउपाटन
यल	ललितपुर	भ्वँत	बनेपा	ल्हुति	बालाजु
भुइजःसि	बुढानीलकण्ठ	ख्वप	भक्तपुर	भिन्छेँबाहाः	मयूरवर्ण महाविहार
लुँमधि	भद्रकाली	थक्वाः	थानकोट	किपू	कीर्तिपुर
चाकःबहि	चक्रविहार	नःबहि	नन्कविहार	सीबहाः	श्रीवच्छविहार
खम्पु	खड्पु	चिलं	चितलाङ्ग	धौख्यः	धुलिखेल

पन्ति	पनौती	पूच्व	पुलचोक	थेच्व	चापागाउँ
नेत	नरदेवी	नेपा:गा:	काठमाडौं उपत्यका	यल	पाटन
भ्वँत	बनेपा	थायमरु	बाङ्गेमुढा	बुंग	बुंगमती
खास्ति	बौद्ध	भ्या:चाद्य:	भैंडासिंड	ल्हुति	बाइसधारा

दिशा- येता- उत्तर यता- दक्षिण यियोता- पश्चिम
ओता- पूर्व यंकुलि आग्नेय (दक्षिण-पश्चिम कोण)
वंकुलि- इशान (उत्तर-पूर्व कोण) यकुलि- वायव्य (उत्तर-पश्चिम कोण)
योंकुलि- नैऋत्य (योंकुलि (दक्षिण-पूर्व कोण)

(साभार- नेपाली नेपालभाषा शब्दावली कृष्णप्रकाश श्रेष्ठ)

ओता पूर्व यियोता पश्चिम येता उत्तर यता दक्षिण वंकुलि इशान
योंकुलि नैऋत्य यकुलि वायव्य यंकुलि आग्नेय

(साभार नेपालभाषा शब्द-संग्रह सुगत दास तुलाधर)

४.४ नेपालभाषाया अध्ययनया स्रोत

४.४.१ लिपि

संसारय् यक्व भाषा दु। अथे नं दक्व भाषाय् थ:थ:गु लिपि दयेमा: धइगु मदु। नेपा: देय्या खँ ल्हायेबलय् थन यक्व भाषा दु। अथे नं दक्व भाषाया लिपि मदु। नेपालभाषा छगू थुज्व:गु भाषा ख: गुकी थ:गु हे लिपि दु। थुगु भाषाया लिपियात नेपाललिपि धाइ। मेमेपिंसं नेवारलिपि नं धा:।

नेपाललिपि वास्तवय् ब्राह्मी लिपिं विकसित जुयाव:गु ख:। ब्राह्मी लिपि ई.पू. चौंथो शताब्दीइ भारतय् विकास जूगु लिपि ख:। अन व लिपि विकास जूबलय् निगू भाग जुल। छगू भाग भारतय् च्वन। उकियात गुप्तलिपि धाल। थ्व ईशाया प्यंगूगु शताब्दीनिसें खुगूगु शताब्दीया खँ ख:। उबलय् हे छगू भाग नेपालय् विकास जुल। थुकियात पूर्व-लिच्छवि-लिपि धाल। थ्व ईशाया न्यागूगु शताब्दीनिसें खुगूगु शताब्दीतकया खँ ख:। थुकिया मतलब भारतया गुप्त-लिपि व नेपालया पूर्व-लिच्छवि-लिपि ईया ल्याखं ज्व:ला:गु रूप ख:।

मेगु चरणय् भारतय् गुप्त-लिपिया कुटिला-लिपि विकास जुल। थ्व ईशाया खुगूगु शदीनिसें गुगूगु शदीतकया विकास ख:। थ्व हे इलय् ईया ल्याखं नेपालय् उत्तर-लिच्छवि-लिपि विकास जुल। थ्व नं ईशाया खुगूगु शदीनिसें गुगूगु शदीतकया खँ ख:।

नेपाल अधिराज्यय् आ:तक दकलय् न्हापां लूगु निगू अभिलेखमध्य छगू नेपा:या लुम्बिनीइ दुगु जुजु अशोकं ई.पू. २४९ स थापं या:गु अशोक-स्तम्भ ख:। मेगु नेपा:या हे निग्लिहवाय् ई.पू. २४४ जुजु अशोकं हे थापं या:गु ख:। थ्व निगू स्तम्भय् ब्राह्मीलिपि व पालि भाषा ख:। थ्व हे ब्राह्मीलिपिया आधिकारिक दसि ख:।

थ्व लिपिं नेपालभाषाया साहित्य वा गैरसाहित्य च्व:गु मजुसे संस्कृतभाषा व मैथिलीभाषां यक्व वाङ्मयत च्वल। मल्लकालय् थ्व लिपिया थुलि यक्व विकास जुल कि उबलय्या मंका: लिपि हे जुल। थुकिया थुलि चलाख्यनावन थुकिया च्वज्या शैलीइ नं विविधता वल, अलय् गुताजिंतक च्वयेगु शैली विकास जुल- (क) प्रचलित नेपाललिपि, (ख) रञ्जनालिपि, (ग) भुजिंम्व:लिपि, (घा) कुंम्व:लिपि, (ङ) क्वँय्म्व:लिपि, (च) पाचुम्व:लिपि, (छ) ग्व:म्व:लिपि, (ज) लितुम्व:लिपि, (झ) हिंम्व:लिपि। थुकी प्रचलित नेपाललिपि, रञ्जनालिपि, भुजिंम्व:लिपिं यक्व हे साहित्य व गैरसाहित्य च्वल। मेगु लिपिं धा:सा अथे यायेमफुत।

रञ्जनालिपि तसकं बांला:गु लिपि ख:। थुगु लिपिया विकास ११ औं शदीइ विकास जूगु लिपि ख:। थ्व लिपिं तालपत्र, नीलपत्र, शिलापत्र च्वयेगु ज्या जुल। विशेष याना: महायानी बौद्ध-ग्रन्थत च्वयेगु यात। थ्व लिपिया छ्यला नेपालय् जक मजुसे चीन, तिब्बत, जापान, मङ्गोलिया इत्यादि देशय् नापं जुल।

भुजिंम्व:लिपिया विकास ११ शदीइ जुया: १७ औं शदीइ तक मदिक न्ह्यात। थ्व लिपिं दकलय् न्हापलाक हरमेखला अभिलेख ग्रन्थ ने.सं.४९४ च्वल। थ्वधुंका: नारदस्मृति ने.सं. ५००, अमरकोश ने.सं. ५०१, ५०६, गोपालराज- वंशावली ने.सं.५०९ नं च्वल।

प्रचलित नेपाललिपिया विकास ९ औं शदीइ विकास जुया: आ:तक नं छ्यलाक्याच्वंगु दनि। च्वज्याय् दकलय् अ:पुगु थ्व लिपियात नेवा:अक्षर नं धा:। थ्व लिपिं च्वयात:गु आ:तकया दकलय् पुलांगु अभिलेख महायानी बौद्धग्रन्थ लङ्कावतार ने.सं.२८ व प्रज्ञापारमिता ने.सं. ४० यागु अभिलेखत ख:। थुगु लिपिं शिलापत्र, ताम्रपत्र, ताडपत्र, नीलपत्र, पौभा:, वंशावली, अनेक धार्मिक सफू, साहित्य, ज्योतिषशास्त्र, राजनीतिशास्त्र, नीतिशास्त्र इत्यादि च्वयात:गु दु।

४.४.२ वर्ण व व्याकरणिक व्यवस्था

नेपालभाषा व्याकरणया इतिहास १५० दँसिकं ता:हाक:। थुगु भाषाय् दकलय् न्हापां यलया अमृतानन्द वन्द्य:जुं ने.सं. ९५१ स नेपालभाषा व्याकरण सफू च्वया: व्याकरण च्वज्याया श्रीगणेश यानाबिज्यात। थ्वयांन्ह्य: चोखै नेपालभाषा व्याकरण सफू ला मदु, तर पुसाया रूपय् छुंछुं सफूत दु व ख: स्याद्यन्तकोष, पारसी-प्रकाश, सारस्वत-प्रक्रिया, गीर्वाण वाग्मञ्जरी। थ्वयांलिपाजक वसप्वल बन्द्य:जुं नेपालभाषा व्याकरण च्वयाबिज्या:गु ख:। थ्व सफू बेलायतया Brian Houghton Hodgson (1800–1894) जुं वसप्वलयात च्वकूगु ख:। थ्वयां लिपा नेपालभाषाय् व्याकरण सफू च्वयेगु छगू लहर हे वल ने.सं. १०४६ सं। छगू सिद्धिदास महाजुयागु **सिद्धिव्याकरण**, निगूगु धर्मादित्य धर्माचार्यजुयागु **संक्षिप्त आदि नेपालभाषा व्याकरण**, स्वगूगु शुक्रराज शास्त्रीजुयागु **नेपालभाषा व्याकरण**।

थनंलि ने.सं. १०६१ (सन् १९४१) सालय् छगू तसकं गौरवशाली व्याकरण सफू पिदन, व खः ऐतिहासिक व्याकरण नां A grammar of the classical Newari च्वमि Hans Jorgensen खः ।

शहिद शुक्रराज शास्त्रीया व्याकरणधुंकाः उकिया परम्परा यक्व लिपातकं न्ह्यानाच्वन । वयकः शास्त्रीलिपा आदिबज्र बज्राचार्य, पुष्परत्न 'सागर', लोकमानसिं, ज्यान बहादुर नेवा आदि च्वमिपिंसं वयकःयागु हे अनुसरण यानाः व्याकरणया सफूत च्वयादिल । ने.सं.१०६८ स आदिवज्र वज्राचार्यजुं **नेपाल भाषाया मूलँपु**, ने.सं. १०७२ स पुष्परत्न 'सागर' जुं **सुबोध नेपालभाषा व्याकरण**, ने.सं. १०७५ स लोकमानसिंजुं **नेपालभाषा व्याकरण**, ने.सं. १०८१ स ज्यानबहादुर नेवाजुं **संक्षिप्त नेपालभाषा व्याकरण** च्वयादिल ।

ने.सं.१०८४ (वि.सं.२०२१) स व्याकरण-च्वज्याय् छगू हिउपाः वल । थुकिया जस व्याकरणविद् इश्वरानन्दजुयात वनी । वयकलं **मूलुखा** नांया व्याकरण च्वयादिल । निगूगु परिवर्तन धइगु प्राध्यापक डा. सुन्दरकृष्ण जोशीजुं ने.सं. १११२ स **नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक व्याकरण** च्वयेवं हिउपाः वल ।

वर्णविन्याससम्बन्धी ज्या

नेपालभाषाया छगू कालखण्डय् नेपालभाषाया विभिन्न च्वमिपिंसं वर्णविन्यास विषयस केन्द्रित जुयाः विभिन्न सफू व च्वसुत च्वयादिल । थ्व ज्या धर्मोदय पत्रिका पिदसेंनिसें थ्व वर्णविन्यासया ज्या जूगु खः । उगु पत्रिका पिदँसेलि उगु पत्रिकाय् च्वसु बीपिं विभिन्न च्वमिपिंसं थथे च्वयेमाः, अथे च्वयेमाः, ह्रस्वं च्वयेमाः, दीर्घ च्वयेमाः, विसर्ग तयेमाः/म्वाः इत्यादि विषयस विभिन्न मदभेद खनेदत । थुकिया लिच्वः भ्रन् थाकुयावल, अथे जुयाः धर्मोदय पत्रिकाया कुतलय् स्वयम्भूया आनन्दकुटी विहारय् ने.सं. १०६८ स छगू मुँज्या च्वन । उगु मुँज्याय् अकार, आकार, विसर्ग तयेगु , पुलांगु रूपयात नं मान्यता बीगुलीतक खँ मिलय् जुल । मेगु विषयस थाति च्वन ।

थ्वधुंकाः ने.सं. १०६८ स हे आदिवज्र वज्राचार्यजुं **नेपालभाषाया मूलँपु** , हृदयचन्द्रसिंहजुं **शुद्धाशुद्धया ताःचा** सफू पिकयादिल । थनथाय्लाक्क मेगु छगू नं ज्या जुल । ने.सं. १०७० (वि.सं.२००८) असार ३० गते व साउन ६ गते निगू शनिवार च्वसापासा संस्थाया संयोजनय् व्याकरण गोष्ठी जुल । उगु गोष्ठीइ नं छुं बांलाःगु लिच्वः पिदनेमफुत । थःथःगु हे जिद्दीया कारणं छुं निर्णय मजुल । थःथःगु हे किसिमं वर्णविन्यास याइगु जुल । वधुंकाः पिदंगु सफुतिइ नं थःथःगु हे किसिमया वर्णविन्यास जुल । थुकिया लिच्वःकथं पिदंगु सफूत क्वय् बियातःकथं दु-

हृदयचन्द्रसिंह प्रधान शुद्धाशुद्धया ताःचा, ने.सं. १०६८

चित्तधर 'हृदय'	नेपालभाषा गय् च्वयगु, ने.सं. १०७२
सूर्य बहादुर पिवाः	नेपालभाषा खःकथं च्वयगु लँपु, ने.सं. १०७६
सत्यमोहन जोशी	शुद्धं च्वेगु सूत्र, ने.सं.१०७८

थुगु वर्णविन्यास विवादलिपा नं मेमेगु वर्णविन्याससम्बन्धी सफूत पिदन, उकी प्रमुखरूपय् काशीनाथ तमोटजुया स्तरीयं नेपालभाषा नियमावली, ने.सं. ११०१ गुगु विभिन्न दृष्टिकोणं ब्वने-च्वये ल्वःगु सफू खः । थ्वधुंकाः वि.सं. २०३९ सालस च्वसापासा संस्थाया संयोजनय् मेगु वर्णविन्याससम्बन्धी गोष्ठी जुल । उगु वर्षया चैत्र २६ गतेनिसें २०४० साल असार ४ गतेतक हरेक वाःया शुक्रवार व शनिवार निन्हु यानाः गोष्ठी जुल । उकिया लिच्वःकथं सहलहया सुलचं नांया सफू पिदन ।

४.४.३ खँग्वःधुकू

नेपालभाषाया खँग्वःधुकूया अध्ययन यायेबलय् अमरसिंहया अमर-कोशतक थ्यनी । अमर-कोशनिसें हे थुकिया परम्परा शुरु जुइ । ईशाया खुगूगु शदीया संस्कृतभाषाया कोशकार अमरसिंहं च्वःगु **नामलिङ्गानुशासनम्** नां जाःगु कोश मानय् याः । थुगु प्रसिद्ध कोश कल्लह्न देव धइम्ह मनुखं थः काय् व छय्पिंत ब्वंकेत च्वःगु खः । थुकिया हे नां **पुत्रपौत्रादिबोधिनी** जूवन । थ्वंधुंकाः थुकियात यल, सौगः त्वाःया , चाबिहारया जसराजं ने.सं. ५०१ स ल्ह्यःगु सफू लूगु दु । छसिंकथं ५०६ स जयस्थिति मल्लया राजपण्डितं मन्त्री जयतया काय्यात ब्वंकेत **बालबोधिनी विवृत्ति** टीका च्वल । थ्वधुंकाः मेमेगु कोशय् **धनञ्जय कोश, निघन्टु** इत्यादि नं दु । उबलय् कोश च्वइबलय् अकारादि क्रम मिलय् यायेमाः धइगु अनिवार्य मदु । लिपा नेपालभाषाय् अकारादि क्रम मिलय् यानाः पिदंगु दकलय् न्हापांगु ने.सं. ८८२ स पिदंगु **नेपालभाषा इटली** कोश खः । थुगु कोशय् भिंनिद्वः खँग्वः दु ।

कोश दयेकेगु सिलसिलाय् कर्कपेट्रिक नेपालय् वःबलय् नेपालभाषाया नापं नेपाली, मगर, लिम्बुभाषाया यानाः ४५० खँग्वःया सन् १८११ स नेपाल अधिराज्यया बयान दुगु सफू पिदन । थथे हे डेनमार्कया हाय्न्स जोर्गेनसनं करिव गुद्वः खँग्वः तयाः A Dictionary of Classical Newari पिथन । थ्व नेपालभाषाया निंतिं थौंतकया ज्वःमदुगु खँग्वःधुकू खः । ने.सं. ६९५ निसें ९७९ तकया युरोपय् हे दुगु २१ गू अभिलेखं खँग्वःत मुंकाः दयेकूगु कोश खः ।

नेपालभाषाया प्यम्ह महारथीमध्यय् छम्ह ख्वपया जगत सुन्दर मल्ल (ने.सं. १००२-१०७२) खः । वयकलं **अङ्ग्रेंजी-नेपालभाषा, नेपालभाषा-अङ्ग्रेजी कोश** दयेकादीगु दु । थ्व हे भ्वलय् मेगु छगू कोशया नां न्ह्यःने वइ पन्नाप्रसाद जोशी (वि.सं.१९४४-२०२३) । करिव भिंछद्वः शब्द दुगु थुगु कोशया नां **संक्षिप्त नेपालभाषा शब्दकोश** खः । चैनपुरया लोकमान श्रेष्ठं **नेपालभाषाया त्वाथः** नांया कोश ने.सं. १०७३ स पिथनादीगु दु ।

शब्दकोष निर्माणय् आदिवज्र वज्राचार्यया नांया थःगु हे थाय् दु। वय्‌कलं **छुं पर्यायवाची कोश** धकाः ब्व १ व ब्व २ पिदथनादीगु दु। विविध विषयस ब्वथलातःगु थुगु कोश दयेकादीम्ह कोशकार सुगतदास तुलाधर छम्ह नं खः। थ्व ने.सं. १०६९ स पिथनादीगु कोशया नां **नेपालभाषा शब्द संग्रह** खः। नेपालभाषाय् कोश दयेकेगु थासय् कोशकार, भाषावैज्ञानिक इश्वरानन्दजुया थःगु हे थाय् दु। वय्‌कःया धुकूपिकू, अङ्ग्रेजीइ The Newari root verb, थथे हे Jyapu Vocabulary व नेपालभाषा, नेपाली व अङ्ग्रेजी शब्दकोश मुख्य खः। कोशकार ठाकुरलाल मानन्धरया अङ्ग्रेजी माध्यमं ने.सं. १०६९ पिथनादीगु नेपालभाषाया कोश तसकं बांलाःगु कोश खः। थथे हे सत्यमोहन जोशीया बःचाधंगु खँग्वः धुकू (ने.सं. ने.सं.११०७) वय्‌कःयागु हे खँत्वाः खँभाय्, (ने.सं.१०७३), छुनाखँ (ने.सं.१०७८) सत्य कोश (ने.सं.१०९९) नं दु।

४.४.४ पाठ्यपुस्तक

नेपालभाषा विषय स्कूलय् प्राथमिक, माध्यमिक तह, आई.ए. व १०२ + बी.ए. व एम्.ए.या कक्षाय् ब्वंकेगु ज्या जुयाच्वंगु दु। प्राथमिक तहनिसें मांभाषां ब्वंकेबीगु व्यवस्था जुसेंलि थौंकन्हय् सुन्दर ब्वनेकुथिइ पूर्वप्राथमिक तहनिसें माध्यमिक तहतक हे नेपालभाषां ब्वंकावयाच्वंगु दु। कक्षा नर्सरीइ ग्वःआखः सफू भाग १, कक्षा एल्.केजी. व यु.केजीइ वहे ग्वःआखः सफू भाग २ ब्वंकेगु याः। कक्षा १ निसें कक्षा ५ तक जनक शिक्षा सामग्री केन्द्रं पिकयातःगु लुँहिति छसिंकथं भाग १ निसें ५ तक व पलेस्वां भाग १ निसें छसिंकथं भाग ५ तक तयातःगु दु। थुगु अथं स्वयेबलय् स्कूल तहय् पाठ्य- सफू मदु मगाः धइगु मदु। SLC कक्षाय् ९ कक्षाया निंतिं लुँहिति ९, कक्षा १० या लागि लुँहिति १० तयातःगु दु। व निंगुलिं पाठ्यक्रम विकास केन्द्र तथा जनक शिक्षा सामग्री केन्द्रं पिकयातःगु खः।

प्रवीणता पत्र तह- त्रिभुवन विश्वविद्यालयं चीकेधुंकल। १०+२ पाखे निदँया ब्वंकेगु ज्या खः। न्हापांगु दँ अर्थात् ११ कक्षाय् **भाषा, पद्य व नाटक** ब्वंकेगु ज्या जुइ। निगूगु दँय् अर्थात् १२ कक्षाय् **गद्य व साहित्य परिचय** ब्वंकेगु ज्या जुइ।

११ कक्षा भाषाया निंतिं

तुयु बहादुर महर्जनयागु भ्रीगु व्याकरण, किपूः नेपालभाषा गुथि, ने.सं.१११०
पुष्परत्न सागरयागु सुबोध नेपालभाषा व्याकरण, यें : थौंकन्हे प्रकाशन, ने.सं.१०८२
राजा शाक्ययागु सहलहया सुलचं, यें : च्वसापासा, ने.सं. ११०६

पद्यया निंतिं

पद्य पुचः, यें : नेपालभाषा परिषद, ने.सं. १०९२
सिद्धिचरण श्रेष्ठया लुभुनी, यें : फल्चा पिथना, ओम्बहाः ने.सं. ११११

नाटकया निंतिं

इश्वरानन्दया थःगु छैं, यें : सुधादेवी, ने.सं. ११०६
दुर्गालाल श्रेष्ठया निमन्त्रणा, यें : नेपालभाषा म्ये गुथि, ने.सं. १११६ सिफारिस यानातःगु दु।

१२ कक्षा गद्यया निंतिं

भूषण प्रसाद श्रेष्ठया छगू देशय्, (बाखं) यें : भलसा श्रेष्ठ, ने.सं. ११०९
रत्न बहादुर सायमियागु गुसिघाँय् (उपन्यास), यें : रुबि, नेपालभाषा कुथि। ने.सं. ११०३
मतजः (निबन्ध) ख्यलु इताः पिकाक गुथि, ने.सं. ११०१

ग्वहालि ज्वलंया निंतिं १७ गू सफूत सिफारिस यानातःगु दु।

बी.ए. तह

बी.ए. तह स्वदँया खुगू विभिन्न नेपालभाषा विषयत ब्वंकी। न्हापांगु दँय् पद्य साहित्य दु। उकी महाकाव्य, खण्डकाव्य, फुटकर काव्य व काव्याङ्ग ब्वंकी। महाकाव्यया निंतिं अर्हत्‌नन्द तयातःगु दु। खण्डकाव्यया निंतिं तृष्णा तयातःगु दु। अथे हे फुटकर काव्यया निंतिं नेपालभाषा कविता संग्रह तयातःगु दु। दकलय् लिपा, काव्याङ्गया निंतिं रस मञ्जरी व रस छन्द अलंकार तयातःगु दु। थथे मूल पाठ्यपुस्तकय् केशवप्रसाद उपाध्यायया साहित्य प्रकाश, ग्वहालि ज्वलनय् मुक्कं ११ गू सफूत तयातःगु दु उकी ईश्वरीप्रसाद गैरेया आधुनिक नेपाली खण्डकाव्य व महाकाव्य तयातःगु दु।

निगूगु दँय् निगू विषय ब्वनेमाः उकी न्हापांगु गद्य-साहित्य व निगूगुली भाषाविज्ञान व नेपालभाषा नांया विषयत दु। न्हापांगु गद्य-साहित्य (क) आधुनिक बाखं (ख) उपन्यास, (ग) नाटक व (घ) निबन्ध खः। आधुनिक बाखंया निंतिं नेपालभाषा परिषदं पिकाःगु **नेपालभाषाया न्हूबाखं पुचः** खः। उपन्यासया निंतिं जगदीश चित्रकारया **नचुयावंपिं मनूत** तयातःगु दु। नाटकया निंतिं वासु शशीया पूधाः प्याखं **ताःचाप्वाँय्** व मेमेगु छधाः प्याखंया निंतिं (क) विजय मल्लया लपंख्याः, (ख) दुर्गालाल श्रेष्ठया न्हाय् ध्यनाः छाय् सर्गः स्वय्, (ग) दिनेश भुजुया छगू प्याखं धात्थेंगु व (घ) रामशेखर नकःमिया भजगोविन्द नाटकत सिफारिस यानातःगु दु। उगु छधाः प्याखंत ओम्कारेश्वर श्रेष्ठं मुनादीगु सँभ्रयाः सफुतिइ दु। निबन्धया निंतिं इन्द्र मालीं मुनादीगु नेपालभाषा निबन्ध पुचः सिफारिस यानातःगु दु। थुगु विषयया निंतिं २१ गू ग्वहालि ज्वलं सफूत सिफारिस यानातःगु दु गुकी केशवप्रसाद उपाध्यायया साहित्य प्रकाश व William H. Hudson या An Introduction to the study Literature सफू सिफारिस यानातःगु दु।

निगूगु दँया मेगु पौ खः भाषाविज्ञान व नेपालभाषा । थुकिया निंतिं २२ गू सफूत सिफारिस यानातःगु दु गुकी नेपालभाषायागु ९ गू , नेपालीयागु ४ गू व अङ्ग्रेजीभाषायागु १० गू दु । व गुगूमध्यय् ५ गूया च्वमि नेवाःत खः । थौंकन्हय् तुयु बहादुर महर्जनजुयागु भाषाविज्ञान व नेपालभाषा (ने.सं. ११३१) पाठ्यक्रमयात ल्वयेक पिदंगु दु ।

स्वंगूगु दँय् स्वंगू विषय ब्वंकी । प्यंगूगु पौया निंतिं नेपालभाषा-साहित्यया इतिहास, न्यागूगु पौया निंतिं प्राचीन साहित्य व ऐच्छिक विषय नेपालमण्डल पर्यटन । थ्व छगू व्यावहारिक नेपालभाषा खः । प्यंगूगु पौ नेपालभाषा-साहित्यया इतिहासं दु थुकिया निंतिं मूल ४ गू व ग्वहालि ज्वलं सफू ३२ गू सिफारिस यानातःगुं दु ।

न्यागूगु पौ प्राचीन साहित्य खः । थुकी मूल ७ गू सफू व ग्वहालि ज्वलंया निंतिं १३ गू सिफारिस यानातःगु दु गुकी छगूबाहेक दक्वं ,नेपालभाषायागु खः ।

खुगूगु पौ व्यावहारिक पत्र खः नां नेपालमण्डल पर्यटन । थुकिया निंतिं ३० गू सफूत सिफारिस यानातःगु दु गुकी १५ गू नेपालभाषायागु दु ।

एम्. ए.तह

थ्व निदँया ब्वने ज्या खः । न्हापांगु दँय् अनिवार्य न्यागू विषय दु (क) सामान्य भाषाविज्ञान, (ख) समालोचना (संस्कृत, पाश्चात्य), (ग) पद्य-साहित्य, (घ) गद्य व (ङ) लोकवार्ता । निगूगु दँय् न्यागू विषय ब्वंकी ।

न्हापांगु दँ

पाठ्यपुस्तक विषय	नेपालभाषा	नेपालीभाषा	अङ्ग्रेजीभाषा	मुक्कं
भाषाविज्ञान	८	४	११	२३
समालोचना	२	१७	५	२४
पद्य-साहित्य पाठ्पुस्तक ग्वहालि ज्वलं	६०२७	२		६०२९
गद्य-साहित्य लिधंसा ज्वलं	५९१६	१६	१ हिन्दी, ४	६०२७
लोकवार्ता	३७	१८	२ हिन्दी, १७	७६

निगूगु दँ				
विषय	नेपालभाषा	नेपालीभाषा	अङ्ग्रेजीभाषा	मुक्कं
पाठ्यपुस्तक लिधंसा ज्वलं	१२	३	११	२६
नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन	१३	२	१२	२७
अनुसन्धान-विधि लिधंसा	१	३	३	७
नेपालभाषा साहित्यया इतिहास, पाठ्यपुस्तक ग्वहालि ज्वलं	२ २५	१	२	२ २८
पाश्चात्य साहित्यया इतिहास	-	३	७	१०
संस्कृत-साहित्यया इतिहास		९	१	१०
नेवाः-संस्कृति	२७	८, हिन्दी १	५	४१
ऐतिहासिक व समाज भाषाविज्ञान, पाठ्यपुस्तक ग्वहालि ज्वलं		१	११ ३	१२ ३
अभिलेख विज्ञान, ग्वहालि ज्वलं	४	९,	हिन्दी ४, ११	२८
पत्रकारिता, ग्वहालि ज्वलं	६	६	६	१७
साक्षरता, ग्वहालि ज्वलं			४	४
नेपालभाषाया भाषिका अध्ययन, ग्वहालि ज्वलं	१०		८	१८
नेपालमण्डलया इतिहास, ग्वहालि ज्वलं	४	१९		२३
नेपालभाषाया पुलांगु प्याखं, ग्वहालि ज्वलं	६	४	३	१३

४.४.५ सिर्जनात्मक साहित्य

नेपालभाषाया साहित्य सिर्जना जुइन्त्यः गैरसाहित्यिक रचनात यक्व दु । साहित्यिक रचना व गैरसाहित्यिक रचनायात छकलं धाइबलय् वाङ्मय धाइ । नेपालभाषाय्

साहित्यजक अध्ययन याइबलय् पूमवंगु खने मदइ, उकिं नेपालभाषा छगू थुज्वःगु भाषा खः गुकी वाङ्मयया धुकू यक्व तःमि, गुगु खँ च्वयूया अध्ययनय् वनेधुंकल। थौं नं आपालं च्वमिपिंसं साहित्य व गैरसाहित्यया धुकू उलि हे तःमि यानादीगु दु। थ्व हे सन्दर्भय् फणीन्द्ररत्न वज्राचार्यजुं मुनादीगु म्हसीका धलः (ने.सं.११२३) स्वयेबलय् नेपालभाषा ख्यःयात अति महत्त्वपूर्णगु तथ्याङ्क चूलाइ। उगु सफुतिइ नेपालभाषा- ख्यलय् च्वयाः योगदान यानादीपिं १५८५ म्ह भाजु-मयजुपिं दु। थुलि च्वमिपिंसं विभिन्न विषय ज्वनाः साहित्य व गैरसाहित्य-धुकू जायेकादीगु दु। थुलि विषयवस्तु नेपालभाषा अध्ययन याइपिनि निंतिं मदयेक मगाःगु स्रोत जुइ।

- काव्य, कविता, खण्डकाव्य, महाकाव्य, धार्मिक कविता, नीतिकविता, काव्यशास्त्र, कूटकाव्य,
- म्ये, भजनम्ये, बाखंम्ये, धार्मिक म्ये, गजल, ख्यालिम्ये, मचाम्ये, स्तोत्र, निर्गुणभजन
- प्याखं, छधाःप्याखं, पूधाःप्याखं, रुपक, ख्यालः, हास्यव्यङ्ग्य, ख्यालिकुं, पटकथा, खँल्हाबल्हा, संकिपाःसम्बन्धी
- बाखं, धार्मिक बाखं, ऐतिहासिक बाखं, मचाबाखं, तःबाखं, पुलांबाखं, चिहाःबाख, ब्रतकथां,
- निबन्ध, प्रबन्ध, धार्मिक निबन्ध, अनुसन्धानात्मक निबन्ध, राजनैतिक निबन्ध, साँस्कृतिक निबन्ध, चिनिबन्ध, ख्यालिनिबन्ध, वैज्ञानिक निबन्ध, यात्रा, जीवनी, पौ,
- अनुवाद/भायूहिला
- उपन्यास
- व्याकरण, भाषाविज्ञान, वर्णमाला, कोश, छन्द, लिपि
- इतिहास, ऐतिहासिक लेख
- धर्म, धार्मिक ग्रन्थ, धार्मिक रचना/धार्मिक लेख, धार्मिक कविता, बौद्धग्रन्थ, बौद्धधर्म
- मचासाहित्य, लोकसाहित्य
- समालोचना, समीक्षा
- पत्रकारिता
- ज्योतिष, चिकित्सा
- राजनीति, नागरीक शास्त्र

४.४.६ आम संचार

रेडियो/एफ्एम्-

रेडियो उपत्यका ८७.६,	न्हिथनं सुथय् ०५.००–०६.००, न्हिनय् ०१.००–०२.०० व बहनी ०७.००–०८.०० बजे
रेडियो मिर्मिरे ८९.४,	न्हिथनं सुथय् ०७.००–०७.२५, बहनी ०७.४५–०८.३०

	आइतवार व शुक्रवार सुथय् ११.००–१२.००
	शनिवार सुथय् ११.००–१२.००
उज्यालो एफ्. एम्. ९०,	न्हिथनं सुथय् १०.००–११.०० लहना
हिट्स् एफ्. एम्. ९१.२,	सोमवार व बिहिवार सुथय् ०३.००–०४.००
गोरखा एफ्. एम्. ९३,	मंगलबार न्हिनय् ०५.००–०५.३०
मेट्रो एफ्. एम्. ९४.६,	न्हिथनं सुथय् ०५.४५–०६.००, सुथय् ०७.४५–०८.४५, न्हिनय् ०२.००–०३.००, बहनी ०७.४५–०८.४५
कान्तिपुर एफ्.एम्. ९६.१,	मंगलवार व बुद्धवार सन्ध्याइलय् ०६.००–०६.३०
इमेज एफ्.एम् ९७.९,	आइतवार बहनी १९.०० बजे धकिं
मैत्री एफ्.एम्. ९९.४,	आंइतवारनिसें शुक्रवार सुथय् ११.००–१२.०० शनिवार न्हिनय् ०१.००–०२.००
रेडियो सगरमाथा १०२.४,	न्हिथनं सुथय् ११:००–१२.०० मुनासः
इमेज न्यूज एफ्.एम् १०३.६,	सोमवारनिसें शनिवारतक बहनी १९.००–१०.३०
भक्तपुर एफ्.एम् १०५.४,	मंगलवार न्हिनय् ०४.००–०५.००, बहनी ०९.००–१०.०० बजे बुद्धवार सुथय् १०.००–११.०० बजे बिहिवार सुथय् १९.००-११.०० व न्हिनय् ०४.०५.०० बजे शुक्रवार न्हिनय् ०५.००–०६.०० बने शनिवार बहनी ०८.००–०९.०० बजे
नेवाः एफ्.एम्. १०६.६,	न्हिथनं सुथय् ०७.००–०९.०० बजे व न्हिनय् ०२.००–०५.००

टेलिभिजन-

इमेज च्यानल टेलिभिजन,	न्हिथनं सुथय् १०.०० बजे व बहनी १०.१५ बजे इमेंज समाचार आइतवार बहनी ०८.५० व सोमवार सुथय् ०८.३० ख्वताबजि बिहीवार बहनी ०८.५० बजे समयबजि
सगरमाथा टेलिभिजन,	न्हिथनं सन्ध्याइलय् ०५.३० बजे सगरमाथा समाचार न्हिथनं भिंन्यान्हुइ सोमवार बहनी ०६.३० भीगु म्हसीका
नेपाल वान टेलिभिजन,	शुक्रवार बहनी ०८.०० बजे व शनिवार न्हिनय् ०२.०० लायूलामा

एन्टिभी २, आइतवार न्हिनय् ०४.०० बजे व
सोमवार न्हिनय् १२.०० नेवाः दबू
शुक्रवार बहनी ०९.०० बजे,
शनिवार सुथय् १०.०० बजे व
आइतवार न्हिनय् ०१.३० बजे उलिंचिया बाखं थुलिंला

पत्रपत्रिका

दैनिक पत्रिका- सन्ध्या टाइम्स,
साप्ताहिक पत्रिका- ज्वजलपा,
वार्षिक पत्रिका-

ग्वहालि ज्वलं

अधिकारी, हेमाङ्राज — **समसामयिक नेपाली व्याकरण**, भोटाहिटी, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, वि.सं. २०५५ ।

अमात्य, रेवती व मेमेपिं — **विदेशी विद्वान् व नेपालभाषा,** साहित्यया मूलुखा, ने.सं. १०९८ ।

कसा, प्रेमबहादुर — **चाणक्य सार संग्रह** (नेपालभाषां अर्थसहित), केल मासंगल्ली : च्वसापासा, ने.सं. १०९२ ।

जोशी, सत्यमोहन — **एक सय शब्द/सच्छि खँग्वः**, नरदेवी/न्यत, तुंछेँ, येँ/काठमाडौं : नेपालभाषा परिषद्, ने.सं. ११११ ।

जोशी, सुन्दरकृष्ण — **नेपालभाषा क्रियाया अभूत रूप : छगू टिप्पणी**, यलध्वाखा : नेपालमण्डल घःचाः धुकू नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, ने.सं. ११२१ थिंला ।

तमोट, काशीनाथ — **गद्यगुरु पं. निष्ठानन्द वज्राचार्य व वय्‌कःया ललितविस्तर**, चकना साहित्य पाला शंकरदेव क्याम्पस, ने.सं. ११०५ थिंलाथ्व ४ ।

" " — **चीन-सँय् भाषा परिवारय् नेपालभाषा,** भाषाविज्ञान परिचय, (ने.सं.११२८:३९-४९)

नेपालभाषाया विकास प्रक्रिया (तगिं-न्वचुमुना), न्हूगु बानेश्वर यँ : मञ्जु प्रकाशन, ने.सं. ११११ चौला/२०४७ चैत/ १९९१ मार्च ।

" " — **नेपाल-सम्वत् छ्यलादिसँ,** असं यँ : पासामुना, ने.सं.११००

" " (सं) — **पुत्रपौत्रादिबोधिनी (अमरकोशया नेपालभाषा टीका),** भोताहिति यँ : पासामुना, ने.सं.११०३ न्हंलाथ्व ।

तुलाधर, प्रेमशान्ति — **नेपालभाषा साहित्यया इतिहास,** यँ : नेपालभाषा एकेदमि, ने.सं. ११२० ।

" " — **पूर्व प्रचीनकालया नेपालभाषाया भाषिक स्थिति व स्वरूप**, नेपालभाषा व ध्वया साहित्य विभागीय गोष्ठी, यल : नेपालभाषा केन्द्रीय शिक्षण विभाग, पाटन संयुक्त क्याम्पस, ने.सं. १११० ।

" " — **पूर्वप्राचीनकालया नेपालभाषाया भाषिक स्थिति व स्वरूप**, नेपालभाषा व ध्वया साहित्य विभागीय गोष्ठी, पाटन संयुक्त क्याम्पस, यल : नेपालभाषा केन्द्रीय शिक्षण विभाग, ने.सं. ११०८ ।

तुलाधर, प्रेमहिरा **विक्रम चरित व उकिया भाषाय् छपुलु**, ह:पा: गुथि, ने.सं.११०५ ।

तुलाधर, सुगतदास **नेपालभाषा शब्द-संग्रह**, असन कमलाछी टोल काठमाडौं ? बी. आर. तुलाधर, वि.सं. २०३५ ।

भिक्षु, सुदर्शन **लुमंके बह:पिं** ब्वति-१, केल मासंगल्ली यें : च्वसापासा, ने.सं. १०९० ।

मल्ल, कमलप्रकाश **नेपा:गा:या भाषाविज्ञानकथं पुरातत्त्व विवेचना**, सिँक:मिया स्वाने, ने.सं. १०९८,

महर्जन, जीवन कुमार **धान्यवति प्याखनया - छगू अध्ययन**, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय, नेपालभाषा, स्नातकोत्तर तगिं, निगूगु दँ, भिंगुगु पत्र आंशिक पाठ्य परिपूतिं यायेकथं न्ह्यब्वयागु अभिलेख सम्पादन, ने.सं. ११२२ ।

माली, इन्द्र **भ्रीगु भाय् : भ्रीगु खँग्व:**, पोखरा : मांभाय् पुच:, ने.सं. १०९८ ।

वज्राचार्य, धनवज्र **लिच्छविकालका अभिलेख**, काठमाडौं नेपाल : एशियाली अध्ययन संस्थान, वि.सं. २०३० ।

वज्राचार्य, वज्रमुनी **संसारया भाय्खलकय् चीन-सँय् भाय् खल:या थाय् व नेपालभाषाया वलिसे सहजातीय सम्बन्ध** भाषाविज्ञान परिचय , (ने.सं.११२८ : ३९-४९)

वज्राचार्य, शान्तहर्ष(सं.) **न्यायविकासिनी** (मानव न्यायशास्त्र), न्यत तुंछैं : नेपालभाषा परिषद्, ने.सं. ११०७ स्वांयापुन्हि ।

वैद्य, जनकलाल **राष्ट्रिय अभिलेखालयस्थित नेपालभाषा/नेवारी अभिलेख ग्रन्थ**, कीर्तिपुर, काठमाडौं : अनुसन्धान महाशाखा, शिक्षाध्यक्षको कार्यालय, ने.सं. ११०५ ।

शर्मा, मोहनराज **शब्दरचना र वर्णविन्यास वाक्यतत्व, अभिव्यक्ति र पाठहरू**, भोटाहिटी काठमाडौं : नवीन प्रकाशन, वि.सं. २०५६ ।

शाक्य, सृजना **कुशोपदेश नीतिसार छगू अध्ययन**, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय स्नातकोत्तर तगिं, निगूगु दँ, भिंगूगु पौया आंशिक पाठ्य परिपूर्ति यायेकथं प्रस्तुत सम्पादन प्रबन्ध, ने.सं. ११२२ ।

शास्त्री, शुक्रराज **नेपालभाषा व्याकरण**, (सिकन्दरावाद), ने.सं. १०४८ ।